

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav hospodářských a sociálních dějin

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Petra Mikušová

**Moravské regionální hnutí a debaty o tzv. moravské otázce v letech 1990
– 1992**

**Regional movement in Moravia and the intellectual discussion of the
“Moravia Question” in 1990-1992**

Praha 2010

**Vedoucí diplomové práce
PhDr. Michal Pullmann, PhD.**

Tato práce by nikdy nevznikla bez pomoci, rad a připomínek mého školitele PhDr. Michala Pullmanna, Ph.D., kterému bych tímto chtěla vyjádřit svůj dík.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 10. 8. 2010

Petra Mikušová

Obsah

ÚVOD.....	6
1. TEORETICKÁ VÝCHODISKA PRÁCE	16
1.1 REGIONY JAKO SOUČÁST EVROPSKÉ HISTORICKÉ TRADICE.....	16
1.2 KONCEPT REGIONU A FORMY REGIONÁLNÍ IDENTITY	20
1.3 REGIONÁLNÍ HNUTÍ A PROCES MOBILIZACE – POLITIKA IDENTIT	25
2. POČÁTKY FORMOVÁNÍ MORAVSKÉHO REGIONÁLNÍHO HNUTÍ	32
2.1 ZÁNİK SAMOSPRÁVNÉHO POSTAVENÍ MORAVY JAKO VÝCHOZÍ BOD PRO POLITICKOU MOBILIZACI.....	32
2.2 NÁRŮST MORAVSKÉHO VĚDOMÍ A SNAHY O OBNOVENÍ ZEMSKÉHO ZŘÍZENÍ V ROCE 1968.....	35
3. MORAVSKÉ REGIONÁLNÍ HNUTÍ PO ROCE 1989	40
3.1 ZFORMOVÁNÍ MORAVSKÝCH REGIONÁLNÍCH INICIATIV	41
3.2 INSTITUCIONALIZACE MORAVSKÝCH REGIONÁLNÍCH INICIATIV A JEJICH VSTUP DO POLITIKY	48
3.3 ASPEKTY VNITŘNÍHO VÝVOJE MORAVSKÉHO REGIONÁLNÍHO HNUTÍ JAKO ZDROJE JEHO NEÚSPĚCHU	57
3.3.1 Radikalizace hnutí.....	57
3. 3. 2 Vnitřní spory.....	61
3. 3. 3 Nevhodně zvolená strategie.....	65
3.4 ASPEKTY CELOSPOLEČENSKÉHO VÝVOJE PO ROCE 1989 A NEÚSPĚCH HNUTÍ	70
3.4.1 Postoj slovenské politické reprezentace k tzv. „moravské otázce“	71
3.4.2 Postoj nejvyšších politických kruhů v ČR k otázce územní samosprávy.....	72
3.4.3 Ohlas u veřejnosti.....	77
4. INTELEKTUÁLNÍ DEBATY O TZV. MORAVSKÉ OTÁZCE PO ROCE 1989	80
4.1 INTELEKTUÁLNÍ DEBATY O TZV. MORAVSKÉ OTÁZCE V PROSTŘEDÍ REGIONU	81
4.1.1 Intelektuální debaty o moravské otázce v druhé polovině 80. let	81
4.1.2 Intelektuální debaty v prostředí regionu v letech 1990 - 1992	91
4.2 DEBATY V PROSTŘEDÍ MORAVSKÝCH REGIONÁLNÍCH INICIATIV	105
4.3 INTELEKTUÁLNÍ DEBATY O TZV. MORAVSKÉ OTÁZCE A JEJICH ODRAZ V CELOSTÁTNÍCH KULTURNÍCH PERIODIKÁCH.....	117
ZÁVĚR	137
SUMMARY	143
SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ	145

Seznam zkratek

ČČH – Český časopis historický
ČNR – Česká národní rada
ČR – Česká republika
ČSL – Československá strana lidová
ČSS – Československá strana socialistická
ČSSD – Československá sociální demokracie
ČSSR – Československá socialistická republika
FS – Federální shromáždění
HSD – SMS – Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko
HZDS – Hnutie za demokratické Slovensko
KDS – Křesťansko demokratická strana
KDU - Křesťanská a demokratická unie
KDU – ČSL – Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová
KNV – Krajský národní výbor
KSČM – Komunistická strana Čech a Moravy
KV KSČ – Krajský výbor Komunistické strany Čech
LSU – Liberálně sociální unie
MNK – Moravský národní kongres
MOH – Moravské občanské hnutí
MSH – Moravskoslezské hnutí
NV – Národní výbor
SMS – Společnost pro Moravu a Slezsko
ODA – Občanská demokratická aliance
ODS – Občanská demokratická strana
OF – Občanské fórum
ONV – Okresní národní výbor
MNK – Moravský národní kongres
SL FS – Sněmovna lidu Federálního shromáždění
SN FS – Sněmovna národů Federálního shromáždění
SNS – Slovenská národní strana
SR – Slovenská republika
SRP – RSČ – Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa
StB – Státní bezpečnost
SZ – Strana zelených

Úvod

Součástí komplexní transformace české společnosti se po roce 1989 staly také snahy o obnovení samosprávného postavení Moravy a Slezska, s nimiž bezprostředně souvisel nárůst regionálního vědomí jako průvodní jev vytváření nových, či spíše redefinovaných vzorců kolektivních identit. V obecném povědomí jsou tyto snahy o znovuoobnovení samosprávy na Moravě a ve Slezsku a obnovování regionálně zakotvených typů identit spojovány s iniciativami a následně také politickými stranami, jež na počátku 90. let vstoupily do veřejného dění. Ačkoliv moravské regionální hnutí, jak bývají souhrnně tyto subjekty a s nimi spojené aktivity nazývány¹, nezískalo ve společnosti se svým programem trvalou odezvu, přesto se jednalo o významný fenomén, který představoval jeden ze signifikantních a poměrně výrazných aspektů soudobého společenského vývoje a jehož studium může přispět k lepšímu pochopení dané doby a v ní probíhajících sociálních procesů.

Cílem této práce proto bude přiblížit a popsat moravské regionální hnutí, a to konkrétně jako zvláštní formu sociálního hnutí², zformovaného na základě kolektivního úsilí o prosazení požadavků, které byly deklarovány na vzhledem k regionálním specifikům

¹ Srov. např. LOZOVIUK, P., *Moravanství a podoby jeho intersubjektivních konstrukcí*. In: Český lid, roč. 91, č. 3, 2004, s. 221-234; TROEBST, S., *Regionalismus und Autonomiestreben im Ostmitteleuropa der Nach- „wende“ – zeit. Mährer und Russinen im Vergleich*. In: Löwe, H.-D., Günther, H. T., Troebst, S., Minderheiten, Regionalbewußtsein und Zentralismus in Ostmitteleuropa, Böhlau Verlag, Köln/Weimar/Wien 2000, s. 67 – 104. Dále bylo pro celou problematiku používáno také označení „moravský regionalismus“ nebo „moravanství“ (např. PÁNEK, J., *Moravanství jako aktuální vědecký problém*. In: Malíř, J., Vlček R. (eds.), *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*, Matice moravská, Brno 2001, s. 19-24). Z hlediska uchopení této problematiky z politologické perspektivy se objevuje také označení „moravistické hnutí“ či „moravismus“ (viz např. STRMISKA, M., *Moravistická identitární mobilizace a konflikt centrum versus periferie v komparativní perspektivě*. In: Malíř, J., Vlček, R. (eds.), *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*, Matice moravská, Brno 2001, s. 187-194).

² Výzkum sociálních hnutí se rozvíjel od 60. let do té podoby, že se brzo pojem „hnutí“ začal vztahovat na tolik rozdílných forem kolektivit, že je dnes těžké říci, co se vše pod tímto označením skrývá (viz ZNEBEJÁNEK, F.: *Sociální hnutí: Teorie, koncepce, představitelé*, Sociologické nakladatelství, Praha 1997, s. 26). Zcela obecně lze sociální hnutí definovat jako „komplexní soubor skupin, organizací a akcí, jež mohou mít rozdílné cíle s také strategie, jak jich dosáhnout.“ (cit. dle GIUGNI, M., McADAM, D., TILLY, CH., *How Social Movements Matter: Past Research, Present Problems, Future Developments*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1999, s. 20). Z tohoto pohledu je velmi těžko určitelné, jakou kolektivně založenou akci definovat jako „sociální hnutí“ a jakou již ne. V současném bádání však převládá názor, že v podstatě se nejedná ani tak o to, aby bylo v rámci výzkumu přesně definováno, co to „sociální hnutí“ je a striktně se této definice držet, ale spíše jde o to využít poznatky z teoretické literatury o sociálních hnutích pro analýzu kolektivních akcí a různých forem protestu jako takových (o tom více McADAM, D., TARROW, S., TILLY, CH., *Dynamics of Contention*, Cambridge University Press, Cambridge 2001).

a odkazu na samosprávnou tradici někdejších historických zemí Moravy a Slezska. Samotné hnutí, jeho etablování, působení, vzestup a rychlá marginalizace bude zasazeno do širšího celospolečenského kontextu a na tento jeho popis naváže přiblížení reflexe této rozsáhlé problematiky, často souhrnně nazývané „moravskou otázkou“, která se rozvinula především v intelektuálních debatách, jež probíhaly v různých diskurzech, ať na úrovni regionu, úrovni celostátní nebo přímo v rámci moravských iniciativ. Problematika moravského regionálního hnutí a na ní navázané aspekty budou sledovány ve vymezeném období let 1990 – 1992, které přibližně koresponduje s nejaktivnější fází působení těchto moravských regionálních subjektů. Pokud přitom hovoříme o „moravské otázce“, je tím myšlena celá řada významů, jež jsou pod tímto označením zahrnuta.³ Patří k nim bezesporu v první řadě problém státoprávního postavení Moravy a částečně také Slezska a otázka jejich samosprávy, zrušené v roce 1949 komunistickou mocí, s tím spojené úsilí moravských regionálních iniciativ a politických stran o znovunavrácení tohoto samosprávného statusu, ale rovněž klíčová otázka regionální identity a jejího významu, specifík regionu či v neposlední řadě problém vzájemných česko – moravských vztahů, jejich historického vývoje či významu Moravy v rámci českého státu.

Ačkoliv moravské regionální hnutí vykazuje řadu vlastních specifík, daných rozvinutím jeho aktivit vzhledem ke konkrétnímu regionálnímu celku a jeho návazností na soudobý společenský kontext, jeho regionální dimenze ho řadí k dalším regionálním hnutím, jež se postupně etablovaly během 2. poloviny 20. století v některých jiných evropských státech. Nabízí se tak logicky možnost jejich srovnávání a hledání vzájemných paralel. Tzv. nová regionální hnutí, jak bývají různá kolektivní vystoupení za „práva“ regionů označována, se zhruba od 60. let stala více či méně významnou součástí vnitropolitického vývoje řady západoevropských států.⁴ Tato forma sociálního protestu ve vztahu k regionům se přitom objevila v období, kdy na jedné straně vrcholilo úsilí evropských národních států o dosažení co největší územní homogenizace, ale zároveň byly

³ Toto označení není použito pouze v rámci určitého uchopení daného problému v rámci této práce, ale je také poměrně běžně používáno v soudobých vyjádřeních a v sekundární literatuře.

⁴ Srov. LOZOVIUK, P., *Etnoregionalismus a globalizace*. In: Lozoviuk, P., *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*, Monographica, Univerzita Pardubice, Fakulta humanitních studií, Pardubice 2005, s. 79.

také státní celky vystavovány silným integračním tendencím na nadnárodní úrovni. Tyto dva protichůdné procesy spolupůsobily na vytvoření jakési „třetí cesty“, když jako jejich určitý důsledek byla vyvolána potřeba znovu přehodnotit kolektivní vzorce identit, zakotvených na teritoriální, subnacionální úrovni. Ty se záhy staly jedním z ústředních konstituujících bodů v rámci regionálních hnutí.⁵

Zpočátku se zdálo, že tato novodobá vlna regionalismu představuje hlavně západoevropský fenomén, který se týká takových regionů jako např. Andalusie, Korsika, Sardinie, Valonsko, Skotsko nebo Okcitanie, kde došlo k zformování různých regionálních proudů. V 90. letech však začal být pohled mezinárodní veřejnosti v souvislosti s problematikou regionalismu a s ní spojených etnicky a nacionálně motivovaných hnutí upírán východnějším směrem na země tzv. bývalého sovětského bloku⁶, kde byl až do pádu komunistických diktatur na přelomu 80. a 90. let vznik obdobných snah zcela minimalizován. Na rozdíl od západoevropského regionalismu, k němuž sice panoval ambivalentní postoj, ale do jisté míry byl přijímán jako pozitivní trend návratu k lokálně regionálním tradicím, podporovaného rovněž Evropským společenstvím, regionální či obdobná hnutí ve východní Evropě byla naopak chápána převážně jako negativní jev a to především ze strachu z potencionálního ohrožení křehké stability postkomunistických států.⁷

V postkomunistických zemích totiž pád komunismu přivodil dalekosáhlé společenské změny, jejichž součástí byl rovněž nárůst nacionálních, etnických či regionálně zakotvených sil. Na počátku 90. let proto v řadě z těchto zemí obdržely otázky různých kolektivních identit často velkou relevanci a staly se jedním z určujících faktorů v období přechodu od komunistických k demokratickým formám státu. Podle mnohých autorů je tento jev vysvětlitelný v kontextu prudké sociální transformace v těchto zemích, kdy zde mělo vzniknout jakési socio-kulturní vakuum, související s pocity ztráty hodnotové

⁵ LOZOVIUK, P., 2005, s. 77.

⁶ POHL, J., *Regionalbewußtsein als Thema der Sozialgeographie*, Laßleben, Kallmünz über Regensburg 1993, s. 21.

⁷ Srov. KEATING, M., *Regionalization in Central and Eastern Europe: The Diffusion of a Western Model?* In: Hughes, J., Keating, M. (eds.), *The Regional Challenge in Central and Eastern Europe. Territorial Restructuring and European Integration. Regionalism & Federalism*, č. 1. Peter Lang, Brusel 2003.

orientace a nejistotou, které bylo naplňováno různými formami kolektivních identifikací jako zdroje nových hodnot a ukotvení ve společnosti.⁸

Dalším pohledem, jenž se v souvislosti s pokusem vysvětlit nástup nacionalismu v řadě zemí východní Evropy prosadil, je názor, že různá nacionální, etnická či regionálně vymezená hnutí jsou „dědictvím“ komunismu a to v tom smyslu, že centralizace a univerzalizace politického, společenského a kulturního života, o níž v duchu socialistického internacionalismu komunistická vedení jednotlivých států usilovala, dlouhodobě potlačovala nacionální a etnické identity a snažila se je potírat.⁹ Jejich „probuzení“ pak bývá interpretováno jako logický důsledek této politiky. Jak však upozorňuje M. Hroch, tento způsob výkladu představuje nesprávné zobecnění, protože „*nový nacionalismus* /tj. ten vzniklý po pádu komunismu – pozn. aut./ *má jistě své kořeny v minulosti, ale rozhodně nelze hovořit o skryté kontinuitě.*“¹⁰ I když je tak nutné brát v úvahu i jistou kontinuitu vývoje, všechny nacionální, etnické či regionální tendence jsou totiž formovány soudobým společenským děním a dají se vysvětlit pouze v kontextu dané doby.

Tento motiv vzniku nových kolektivních identit ve společnostech, jež procházely hlubokými společenskými proměnami, můžeme obecně najít jako jedno z hlavních vysvětlení konfliktů v postkomunistických zemích, kde náhle propuknuvší nacionalistické a separatistické vášně zapříčinily někdy až tragický vývoj.¹¹ Jednotlivé případy těchto aktivizací s nacionálně-etnickým či regionálním podtextem se však případ od případu liší.

⁸ Srov. MUSIL, J., *Hlavní soudobá pojetí národa a nacionalismu*. In: Společnost v přerodu: Češi ve 20. století. Sborník referátů z cyklické konference Demokracie 2000, Masarykův ústav AV ČR, Praha 2000, s. 194 nebo BOCK, I. (ed.), *Kollektive Identitäten in Ostmitteleuropa - Polen und die Tschechoslowakei*. Edition Temmen, Bremen 1996, s. 9.

⁹ Viz např. BOCK, I., s. 9.

¹⁰ Cit. dle HROCH, M., *Nevítaná identita - nacionalismus jako odkaz komunismu?* In: Mezinárodní vztahy 32, č. 4, 1997, s. 52.

¹¹ V literatuře je často možné se setkat s automatickým propojováním různých případů etnických či nacionálních projevů v rámci východoevropského regionu a snahy o jejich porovnávání. Viz např. JENNE, E. K., *Ethnic Bargaining: the Paradox of Minority Empowerment*, Cornell University Press, Ithaca, 2007. Autorka, působící na Středoevropské universitě v Budapešti, komparuje ve své studii o vyjednávacích strategiích etnických a nacionálních hnutí v postkomunistické východní Evropě např. maďarskou menšinu na Slovensku a v Rumunsku, proces rozpadu Československa a s tím související „moravský nacionalismus“ a také Kosovo. Avšak i přes společný historický rámec, vzniklý přičleněním uvedených států do sovětského bloku a podobné problémy, s kterými se tyto země vypořádávaly po jeho rozpadu, se tyto etnické a nacionální konflikty ve svém průběhu a okolnostech, za jakých probíhaly, v mnoha aspektech přece jen lišily.

Zatímco někde se jednalo o ojedinělé a širší veřejností významněji nereflektované vystoupení skupiny intelektuálů, kteří se pokusili znovuobnovit starší typy kolektivních identit, jinde se různé identifikační vzorce staly alespoň dočasně relevantními pro poměrně značnou část populace dané oblasti.¹² Nejvyhrocenější formu představovaly nacionálně či etnicky motivované konflikty, jež eskalovaly v násilném řešení – tak jak tomu bylo v bývalé Jugoslávii nebo v některých oblastech bývalého Sovětského svazu.

Pokud by měl do výše nastíněné stupnice být zasazen případ Moravy a zvýšeného regionálního povědomí části jejích obyvatel, jednalo by se nejpravděpodobněji o prostřední typ - tedy o situaci, kdy určité vzorce kolektivních identit, zde aktivně artikulované částí regionálních elit ve vztahu k regionu, dokázaly plnit úlohu mobilizačního prostředku, který na časově omezenou dobu působil na veřejné mínění prostřednictvím různých sociálních aktérů a diskursů, jež se záhy kolem celé problematiky vytvořily. Toto dění a reakce veřejnosti na něj se sice nedá co do rozsahu a intenzity srovnávat se situací v jiných postkomunistických státech, přesto se však také Československo stalo jednou ze zemí, kde nacionálně, etnicky a regionálně vymezené identity získaly značnou pozornost – nejvíce na Slovensku, kde pohnutý vývoj vzájemných českých a slovenských vztahů vyvrcholil v pokojný rozpad federace a jeho osamostatnění, ale také na Moravě; zde se část obyvatelstva aktivizovala na základě oživení moravského regionálního povědomí a za cílem oživení kulturněhistorických tradic regionu a především obnovení jeho samosprávného postavení.

Právě po roce 1989 totiž v rámci Československa opět nastala vhodná doba pro artikulaci takto vymezených požadavků. Součástí očekávaných hlubokých změn, jež se měly realizovat v počátečních letech transformace celého společenského systému, byl také předpoklad rozsáhlé decentralizace a demokratizace administrativněsprávního uspořádání státu, které v předchozích desetiletích komunistické diktatury prošlo řadou opatření a reforem, jež měly v duchu principů tzv. demokratického centralismu co nejvíce přispět ke

¹² LOZOVIUK, P., 2005, s. 84.

koncentraci pravomocí z existujících správních úrovní směrem k centrální státní moci.¹³ Poměrně obvyklým jevem při procesu provádění územněsprávních reforem bývá nárůst regionálního vědomí a na něj také případně navázané kolektivní vystoupení ve jménu daného regionálního celku ve snaze získat větší autonomii a různé pravomoci v rámci státního celku.¹⁴ Vztaženo k moravskému regionálnímu hnutí, zde bezpochyby tato souvislost s očekávaným prováděním územněsprávních reforem měla klíčový význam.¹⁵ Jak se ovšem záhy ukázalo, řešení tohoto problému představovalo v návaznosti na tehdejší společenský kontext velmi obtížný úkol, nad nímž neexistoval nejen v Československu, ale také v dalších postkomunistických zemích jednoznačný konsensus.¹⁶

V případě Moravy se ovšem nejednalo o první pokus o změnu administrativního uspořádání ale o navázání na snahy regionálních iniciativ zformovaných v roce 1968, které již v této době vznesly obdobné cíle, tj. obnovení zemského zřízení či dokonce ustavení trojfederace Čech, Slovenska a Moravy jako rovnoprávných celků. Podobně jako tehdy, i když tentokrát již v odlišných společenských podmínkách rodící se demokracie, se stalo centrem těchto snah Brno, hlavní město regionu a sídlo někdejších zemských úřadů, kde byla celková podpora hnutí na Moravě největší. Jako poměrně nejasná a rozporuplná se naopak v rámci těchto snah jevila pozice Slezska - jeho území sice bylo na základě dřívějšího sloučení obou zemí do jednoho územněsprávního celku (Moravskoslezské země vzniklé v roce 1927) automaticky začleňováno do plánů na obnovení zemské samosprávy a ze strany moravských regionálních subjektů byla vyvíjena snaha o veřejné vystupování ve jménu obou historických zemí, jak Moravy, tak Slezska, u slezského obyvatelstva se ovšem tyto snahy především vzhledem ke své vlastní slezské regionální tradici setkávaly

¹³ Srov. např. ILLNER, M., *The Territorial Dimension of Public Administration Reforms in East Central Europe*. Sociologický ústav AV ČR, Praha 1997.

¹⁴ Viz např. POHL, J., s. 18 nebo BOCK, I., s. 11. Autoři se shodují, že regionalismus je úzce propojen s požadavky na autonomii v různém rozsahu a při vzniku regionálních hnutí tak hraje tento aspekt významnou roli (dále také TROEBST, S., s. 67).

¹⁵ Toto je jeden ze zásadních aspektů, který formoval vývoj a podobu regionálního hnutí na Moravě a také proto, i když záměrem této práce není a priori podat ucelený popis správního vývoje, mu bude věnována pozornost.

¹⁶ Srov. např. HUGHES, J., GORDON, C., SASSE, G., *The Regional Deficit in Eastward Enlargement of the European Union: Top Down Policies and Bottom Up Reactions*. Working Paper 29/01, Sussex European Institute, University of Sussex, Sussex 2001 (www.one-europe.ac.uk , 4. 1. 2010) nebo ILLNER, M., 1997.

s poměrně malým ohlasem.¹⁷ Také proto v rámci této práce bude pojednáváno o nárůstu regionálního vědomí, které se, i když s určitými přesahy, váže v první řadě na Moravu a na působení tamějších regionálních iniciativ a politických stran.

Jak je tedy patrné, v případě nárůstu moravského regionálního vědomí tak nezůstalo u pouhého vyjadřování určitých kulturních specifik regionu, ale bylo prostřednictvím těchto několika regionálních subjektů přeneseno na politickou úroveň. K tomuto posunu došlo, když byl již v počáteční fázi formování hnutí artikulován požadavek na samosprávné postavení a obnovení zemského zřízení a především poté, co se jeden z hlavních subjektů hnutí, konkrétně HSD – SMS (Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko), stal jako parlamentní strana na základě úspěšných výsledků prvních demokratických parlamentních voleb v červnu 1990 součástí oficiální politické scény. Před takto redefinovaným regionálně politickým hnutím a jeho členy se otevřela nová struktura příležitostí, do velké míry také umožněná absencí pevně konstituovaného politického systému, který se na počátku 90. let v souvislosti s přechodem společnosti k demokratickým formám státu teprve utvářel.¹⁸ Svým působením v nejvyšší politice, zaštitěným momentální podporou části moravské a slezské veřejnosti, sice hnutí získalo ve své počáteční fázi působení dobré výchozí podmínky, kterých se ovšem moravským regionálním stranám a iniciativám nepodařilo využít k dosažení vytyčených cílů, o něž hnutí jako takové usilovalo. Tomu nepomohla ani jeho radikalizace, která byla následně po sérii neúspěchů zvolena – ta se naopak v dlouhodobější perspektivě ukázala být nevhodnou strategií, jež se v daných sociálních podmínkách stala spíše kontraproduktivní.

¹⁷ Srov. PROKOP, R., *Identita moravské a slezské národnosti se v podmínkách České republiky nepotvrdila*. In: Otázky národní identity – determinanty a subjektivní vnímání v podmínkách současné multietnické společnosti, Slezský ústav Slezského zemského muzea, Opava/Praha 2001, s. 182 – 192. Vedle obnovování moravského regionálního a záhy pokusů o vytváření národního vědomí na Moravě se obdobné snahy, i když daleko v umírněnější podobě, objevily zvláště ve Slezsku v souvislosti s vytvářením specifického slezského vědomí. Otázka slezanství přitom našla největší ohlas v Opavě a jejím okolí, kde se soustřeďovala téměř polovina obyvatel přiznávajících slezskou národnost na území bývalého Severomoravského kraje – v jeho rámci se k ní přihlásilo téměř 42 000 osob. Hlavní příčinnou tohoto výsledku byla hlavně klíčová úloha, kterou Opava měla v zemské územní správě v období před 2. světovou válkou (tam., s. 184 – 185).

¹⁸ Srov. např. MĚCHÝŘ, J., *Velký převrat či snad revoluce sametová? Několik informací, poznámek a komentářů o naší takřečené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992*, Progetto, Praha 1999 nebo JIČÍNSKÝ, Z., ŠKALOUD, J., *Transformace politického systému k demokracii*. In: Šafaříková, V. a kol., *Transformace české společnosti 1989-1995*, Doplněk, Brno 1996, s. 50-113.

Ačkoliv tedy různé moravské regionální subjekty působily v prostředí politiky nejen ve sledovaném období let 1990 – 1992, ale také relativně dlouho po něm (až do roku 1996, kdy se na další volební období žádná moravská regionální strana nedostala do Parlamentu ČR) a nadále do větší či menší míry byly jejich aktivity podporovány částí veřejnosti na Moravě, nikdy se jim nepodařilo dosáhnout ani částečného splnění svých požadavků a záhy začalo docházet k jejich poměrně rychlé marginalizaci. Příčiny je přitom potřeba hledat v řadě již částečně naznačených faktorů, vycházejících jak z vnitřních aspektů vývoje hnutí, tak pravděpodobně ještě více z těch, jež souvisely s celospolečenským vývojem.

Komplexnější náhled na výše popsanou problematiku a její aspekty bude ovšem získán až jejím zasazením do kontextu debat, jež se kolem této tzv. moravské otázky začaly odvíjet v různých diskurzech, většinou převážně jako reakce na aktivizaci moravského regionálního hnutí a zesilování regionálního povědomí. Díky její artikulaci totiž získala tato „moravská otázka“ na aktuálnosti a stala se součástí debat, v nichž se jako stěžejní témata ukázaly jednak otázka obnovení samosprávného uspořádání pro Moravu a Slezsko a samotné působení moravských regionálních subjektů včetně jeho hodnocení, ale také především otázka moravské regionální identity jako určitého souboru identifikačních vzorců navázaných na region, jež mohou mít rovněž mobilizační charakter.¹⁹ Regionální identita, která zásadním způsobem utváří podobu a vymezení regionu, zde není ovšem chápána jako nějaký výchozí bod, obsahující dané identifikační vzorce pro politickou mobilizaci, ale jako určitá procesuální kategorie, která je neustále přetvářena v rámci společenské interakce, kdy dochází pomocí inkluzivních a exkluzivních procesů k vytváření symbolických hranic (vymezení), kdy je ze strany různých aktérů snaha posílit nebo naopak oslabit jejich kontury a tím také danou identitu. V tomto ohledu nejsou ani tak důležité její samotné obsahy, tedy „skutečná“ podoba dané regionální identity, ale spíše to, jak jsou její jednotlivé znaky jako např. kulturní symboly, víra, historická tradice apod.

¹⁹ Srov. např. SCHMIDTKE, O., *Kollektive Identität in der politischen Mobilisierung territorialer Bewegungen*. In: *Forschungsjournal Neue soziale Bewegungen*, roč. 8, č. 1, 1995, s. 24-31.

konstruovány různými sociálními aktéry a jak jsou jimi artikulovány ve vytvářených diskurzech.²⁰

Tvůrci těchto symbolických reprezentací se často etablojí mezi intelektuálními elitami, které se také v případě etnických, nacionálních či regionálních hnutí nejaktivněji zapojují do tohoto abstraktního procesu ustanovování hranic.²¹ Proto také především v intelektuálním diskursu je potřeba hledat různé významy a posuny, které prostřednictvím jejich artikulace měly významný podíl na utváření chápání regionu a jeho vymezení. Tato jeho stěžejní důležitost je společně se značnou rozsáhlostí celé problematiky rovněž důvodem, proč v rámci této práce bude pozornost soustředěna v první řadě na rozbor intelektuálních debat vedených o tzv. moravské otázce ve sledovaném období. Právě v těchto debatách jsou totiž obsaženy vzorce výkladu různých aspektů, které zásadně napomáhají k pochopení daného společenského jevu. Spíše jako metodologickou pomůcku jsem stanovila několik úrovní, v jejichž rámci pak přiblížím tyto intelektuální diskuse a jejich specifika – konkrétně se jedná o:

1. intelektuální debaty o „moravské otázce“ odehrávající se v prostředí regionu (mimo prostředí moravského regionálního hnutí) – jako prameny pro tuto podkapitulu budou použity jednak příspěvky z regionálních periodik a časopisů, ale také odborné stati z vědeckých časopisů, které ovšem často také měly souvislost s aktuálním děním, a různé příspěvky z pořádaných konferencí o moravské problematice v rámci regionu.

2. debaty v prostředí moravského regionálního hnutí – zde jako prameny budou sloužit především prohlášení členů hnutí, oficiální dokumenty, příspěvky z jím vydávaného tisku a sborníků apod.

3. intelektuální debaty v soudobých celostátních kulturních časopisech, hlavně v časopisech *Tvorba*, *Literární noviny* a *Přítomnost*.

Tímto odlišením jednotlivých debat ovšem rozhodně nechci vytvářet dojem, že by se jednalo o oddělené, příliš nereagující úrovně – naopak, všechny tyto diskuse se úzce

²⁰ Srov. např. ERIKSEN, T. H., *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*, Pluto Press, London/Sterling, Virginia 2002, s. 37 – 38 nebo COHEN, A., *The Symbolic Construction of Community*, Routledge, London 1995, s. 13.

²¹ Např. TROEBST, S., s. 67 nebo LOZOVIUK, P., 2005, s. 79.

ovlivňovaly, existovalo jejich vzájemné provázání a společně se staly součástí určitého performativního diskursu²² o tzv. moravské otázce, jenž se v období let 1990 – 1992 prostřednictvím působení různých aktérů vytvářel. Jako diferencující se v jeho rámci neukázal pouze problém administrativně správního postavení Moravy a Slezska, ale také rozdílné významy regionální identity, jíž jí byly různými aktéry přikládány, a pak především částí moravského regionálního hnutí deklarovaná existence moravského národa, která vzbudila v debatách řadu emocí.

Když by mělo být shrnuto výše uvedené, cílem této práce tedy bude popsat vznik, vývoj a působení moravského regionálního hnutí a rovněž vysvětlit příčiny jeho rychlé marginalizace v rámci tehdejšího společenského kontextu zhruba v letech 1990 – 1992. Na tuto část pak bude navazovat reflexe intelektuálních debat o tzv. moravské otázce, na jejímž základě bude přiblížena celá řada aspektů souvisejících s touto problematikou. Pozornost přitom bude věnována zvláště otázce, jak bylo v různých prostředích hodnoceno působení moravského regionálního hnutí a celkový nárůst moravského regionálního vědomí, a pak také s tím související otázce, jak byla různými aktéry konstruována identita regionu a jaké znaky a interpretační rámce s ní byly spojovány.

Co se struktury práce týče, bude rozvržení jednotlivých kapitol vypadat následovně: za úvodem bude zařazeno přiblížení teoretických východisek práce, přičemž ústředními body zde budou kategorie regionu a regionální identity. Bude také objasněna jejich funkce v procesu politické mobilizace regionálních hnutí. Ve druhé kapitole bude stručně shrnut vývoj předcházející vystoupení moravských regionálních stran po roce 1989 včetně nastínění předchozího obdobného vystoupení v roce 1968 a zohlednění administrativněsprávních aspektů pojících se s daným regionem. Ve třetí kapitole bude pojednáno o samotných událostech na Moravě, jež se zde odehrály zhruba mezi lety 1990 – 1992, a působení moravského regionálního hnutí v tomto období. Konečně poslední, čtvrtá kapitola bude věnována reflexi tzv. moravské otázky v intelektuálních debatách.

²² O tomto performativním diskursu více viz BOURDIEU, P., *Language and Symbolic Power*, Polity, Cambridge 1999 (1. vyd. 1991), s. 221 – 223.

1. Teoretická východiska práce

Dříve než přejdu k vlastnímu tématu práce, chtěla bych v této kapitole přiblížit obecnější východiska, jež také budou tvořit základní osu k celkové interpretaci a pohledu na konkrétní události a procesy na Moravě na počátku 90. let. Jak je patrné již z úvodní části, jednou z ústředních kategorií zde tvoří regionální problematika, která se stává pochopitelnou teprve zasazením do kontextu jejího vývoje, tj. do širší evropské tradice, kdy různé regionální celky předcházely vzniku národních států a v průběhu jejich konstituování se staly jejich součástí nebo dokonce základním jádrem. Rovněž ve zkratce objasním základní teoretické přístupy, jež se v souvislosti s regiony a jejich zkoumáním uplatňují, a nastíním, jaké obsahy jsou regionálním celkům připisovány (podkapitola 1.1). S určitou územní jednotkou, regionem, který je v obecném povědomí přijímán jako administrativně, politicky, kulturně či ekonomicky vymezený celek, jsou často spojovány různé obrazy o něm a také se na něj váže určitý pocit přináležitosti, tvořící základ pro vytváření regionálně zakotvené identity, kterou lidé pocítují s daným územím (podkapitola 1.2). Regionální identita může jako jedna z forem kolektivních identit za předpokladu souhry různých objektivních i subjektivních faktorů mít potencionálně mobilizační charakter, z něhož vyplývá její zásadní význam pro vznik regionálních hnutí a také pro formování jejich hlavních myšlenek a strategií (podkapitola 1.3).

1.1 Regiony jako součást evropské historické tradice

V posledních několika desetiletích byla západní Evropa, a později také její východní část, svědkem nárůstu vlivu regionálních aktérů a významu regionů jako takových. Tento trend byl do jisté míry překvapením – zvláště proto, že jejich význam se od doby formování a etablování národních států v 19. století měl tendenci kontinuálně zmenšovat.²³ Od 60. a zvláště pak v 70. a 80. letech 20. století však zažila problematika regionů a

²³ Např. HASLINGER, P., HOLZ, K., *Selbstbild und Territorium. Dimensionen von Identität und Alterität*. In: Haslinger, P. (ed.), *Regionale und Nationale Identitäten. Wechselwirkungen und Spannungsfelder im Zeitalter moderner Staatlichkeit*, Würzburg 2000, s. 30.

regionalismu novou renesancí a jejich původní význam prodělal zásadní přeměnu.²⁴ Regionální hnutí, jež se v této době poprvé objevují na evropské politické scéně, totiž redefinovala postavení regionů v rámci státních útvarů a noví regionální aktéři změnili zažitý významy, které byly dlouhou dobu regionálním celkům v souvislosti s jejich postavením připisovány. Jejich artikulace regionální problematiky se přestala slučovat s představou regionu jako ve své podstatě přežitýho elementu, bránícího procesu modernizace, který vrcholí ve vzniku moderních, do značné míry centralizovaně řízených států a kde územní aspekt hraje v jejich vnitřním vývoji pouze omezenou roli - především v podobě administrativní jednotky.²⁵

Zvýšení významu regionální problematiky a posun v obsahovém vymezení pojmu region, jež se postupně po 2. světové válce začal přetvářet, byl dán několika souběžnými procesy: 1. Globalizací a s ní souvisejícími ekonomickými změnami, které vyznačily nový transnacionální hospodářský prostor.²⁶ 2. Procesem evropské integrace, jež obsahoval regionální element již od svých nejranějších fází.²⁷ Evropské společenství jako nová forma mezinárodní spolupráce dalo impuls k vytvoření tzv. „třetí úrovně politiky“²⁸, vázané právě na regiony. 3. S evropskou integrací a globalizačními procesy úzce souvisela změna role národních států. I když ještě v 50. a částečně také v 60. letech 20. století převládal názor o jejich další homogenizaci, 70. a zvláště pak 80. léta se již v některých západoevropských zemích nesla ve znamení krize státních reprezentací a nárůstu nových etnických, nacionálních či regionálních sil.²⁹

Tyto tendence, zvyšující význam regionální úrovně, však vyvolaly rozporuplné reakce ze strany národních států. Teritorium totiž tvoří základ podstaty každého státu a zajištění

²⁴ HARVIE, CH., *Historical Perspectives on European Regionalism*. In: Bullmann, U., Die Politik der dritten Ebene. Regionen im Europa der Union, Baden-Baden: Nomos Verl. – Ges., 1994, s. 420.

²⁵ KEATING, M., *Introduction*. In: KEATING, M. (ed.), *Regions and Regionalism in Europe*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2004, s. 11. Modernizační paradigma předpovídalo celkovou marginalizaci územního aspektu jako významného faktoru v sociálním, ekonomickém a politickém životě – a pokud, tak pouze jako jednotka, vytvořená státním aparátem k lepší administraci daného celku (tamt.).

²⁶ Viz. např. SWENDEN, W., *Federalism and Regionalism in Western Europe. A Comparative and Thematic Analysis*, Palgrave, Basingstoke/ Hampshire 2006, s. 1.

²⁷ HARVIE, CH., s. 419.

²⁸ BULLMANN, U., *Introduction*. In: BULLMANN, U., Die Politik der dritten Ebene. Regionen im Europa der Union, Nomos Verl. – Ges., Baden-Baden 1994, s. 9 – 10.

²⁹ KEATING, M., *The New Regionalism in Western Europe. Territorial Restructuring and Political Change*, Cheltenham 1998, s. 2.

jeho vnitřní koherence proto pro něj představuje prvořadý úkol.³⁰ Proto byly uplatňovány snahy o centralizaci v rámci vnitřního vývoje států a odtud také plyne jejich častá neochota převést část svých rozhodovacích pravomocí z centra do periferií. Na druhou stranu však státní správa potřebuje efektivní územněsprávní strukturu, která by zprostředkovaně zajistila skrze administrativní aparát vykonávání pokynů z centra a umožnila tak fungování státu jako celku. Po dlouhou dobu zůstávala tato administrativní funkce regionů v rámci evropských států jejich základním rysem – ještě po 2. světové válce byly regiony v západní Evropě chápány jako důležitá složka, napomáhající svou administrativně organizační funkcí k modernizaci státu.³¹ Z tohoto pohledu se vývoj regionální politiky určoval skrze centrální státní orgány a jednalo se tedy o rozhodovací proces, který probíhal od centra směrem dolů k jeho perifernějším oblastem (tzv. top – down proces).³²

I když v souvislosti s evropskou integrací často diskutovaná denacionalizace Evropy a ústup národních států se nakonec nekonaly v takové míře, jak se předpokládalo, a národní úroveň nadále zůstala rozhodující arénou pro politické rozhodování³³, nadnárodní integrace jako součást globalizačních procesů revitalizovala politiku, vztaženou k teritoriu. V souvislosti s těmito změnami a vývojem evropské integrace se tzv. top – down proces (tj. regionální politika je řízena z centra) začal otáčet také opačným směrem – západoevropským státům vyrostla konkurence v podobě redefinovaných a posílených regionálních celků. Evropské společenství, které v operativní politice na regionální úrovni vidělo možnost, jak provádět efektivní opatření ve prospěch méně rozvinutých regionů s nevyhovující průmyslovou a zemědělskou strukturou,³⁴ fakticky otevřelo jednotlivým regionům široké pole působnosti, kdy stát přestal být jediným vyjednávacím partnerem a

³⁰ KEATING, M., *State and Regional Nationalism: Territorial Politics and the European State*, Harvester Print, New York 1988, s. 1.

³¹ KEATING, M., 2004, s. 569. V této době byl, co se týče teorie formování státu, dominantní difuzionistický model centrum – periferie, který předpokládal, že společnosti a státy jsou formovány kolem centrálních bodů, jež asimilují periferie na základě svých hodnot a tím následně vzniká společný sociální, ekonomický a politický systém. Jak se však ukázalo, vzájemné vztahy nefungují podle této logiky a nejsou založeny na jednostranném ovlivňování. (KEATING, M., 1988, s. 2-3).

³² HEISS, H., *Zur aktuellen Bedeutung Regionaler Akteure in Europa*, In: Ther, P., Sundhaussen, H., *Bewegungen und Regionalismen in europäischen Zwischenräumen seit der Mitte des 19. Jahrhunderts*, Herder Institut, Marburg 2003, s. 286.

³³ Tamt., s. 285.

³⁴ HARVIE, CH., s. 420.

právě regiony se objevily jako výraz snahy najít nové veřejné prostory jako náhradu za oslabený stát. Tyto regionální celky často znovu ožívaly v souladu s historickými hranicemi, byly jim však přiřazeny nové funkce.³⁵

Tímto důrazem na regionální úroveň však byl současně dán impuls k formování nových regionálních aktérů, kteří artikulovali své požadavky ve vztahu k určitému vymezenému území. Jejich legitimita se již neodvozovala výhradně od vztahu ke státu, ale také od skutečnosti, že jsou součástí široce konstituovaných evropských vazeb. Tento proces posilování regionálních struktur a změna role státu také záhy vyvolaly reakci v podobě utváření a aktivizace požadavků regionálních aktérů vzhledem k centrální státní moci.³⁶

Aby byly tyto posuny odlišeny od předchozích stádií regionálního vývoje, začaly se procesy aktivizace regionů, rozvíjené od konce 60. let 20. století, označovat jako tzv. nový regionalismus.³⁷ Jeho „novost“ spočívala v již zmíněném rozšířeném poli působnosti a také ve vyslovení politických požadavků vůči centrální moci, které poprvé přišlo „zdola“ (tzv. bottom – up proces). V některých evropských státech jejich slábnoucí role vytvořila vhodnou strukturu příležitostí, v jejímž rámci mohly být posíleny regionální identity a v návaznosti na ně vysloveny částí regionálních elit kulturní, ekonomické a rovněž politické požadavky, jež se většinou vztahovaly na získání větší autonomie. Regionální hnutí, která se hlavně v 70. a 80. letech objevují na západoevropské politické scéně, proto nelze hodnotit jako iracionální přežitky a popírání modernity, jejich cílem je naopak již zcela v návaznosti na soudobé dění ve společnosti prosazení cílů, definovaných ve vztahu k určitému území.³⁸ I když podoby regionálních hnutí v různých západoevropských státech nabývaly odlišného charakteru a každé z nich mělo svá specifika, některé společné prvky se přeci jen dají vysledovat: v první řadě došlo k redefinici vztahu mezi pojmáním

³⁵ KEATING, M., 1998, s. 76.

³⁶ O tom více např. BERNITZ, U., WEATHERILL, S., *The Role of Regions and Sub-national Actors in Europe*, Hart Publishing, Oxford 2005.

³⁷ Regionalismus je popisován jako „proces, které vede regionální celky ke snaze zvýšit svůj vliv v rámci suverénních států či také mimo ně“ (cit. dle SWENDEN, W., s. 2).

³⁸ KEATING, M., 1998, s. 21.

teritoriality a kolektivní identity³⁹, jež začala v návaznosti na soudobé společenské podmínky nabývat nové kulturní a politické obsahy; takto transformovaná kolektivní identita byla artikulována a dále instrumentalizována.

1.2 Koncept regionu a formy regionální identity

Toto nové dění související s regionálními celky vzbudilo diskusi o tom, co vlastně vůbec regiony jsou, jak je definovat a jaké mají postavení v rámci evropského historického vývoje. Do té doby vcelku opomíjené téma v sociálních vědách se rychle stalo objektem zájmu mnoha badatelů⁴⁰ a literatura o regionální problematice se značně rozrostla. Jak se však ukázalo, s konceptem regionu je spojena řada problémů – jednak těch, které se týkají přímo jeho definice a vymezení, a pak také dalších, souvisejících s metodologickou stránkou při jeho studiu.⁴¹

Podoba jednotlivých regionů se od sebe vzájemně velmi liší, je proto těžké omezit se na jednu, vše vysvětlující definici. Pokud totiž mluvíme o regionech jako takových, máme na mysli celky, odpovídající celé škále geografických stupňů a zahrnující různé sociální obsahy.⁴² Vymezení regionu a jeho kontur ve smyslu geografickém i sociálním, je velmi nesnadný úkol, protože koncept regionu „*označuje prostor s přinejmenším přibližně určitelnými hranicemi.*“⁴³ Region v pojetí geografického prostoru je definovatelný vzhledem k velmi široké prostorové stupnici – od úrovně lokální až po úroveň supranacionální.⁴⁴ Z tohoto pohledu tak můžeme jako určitou územní jednotku, region označit jak formy nadnárodních identifikací např. jako kategorie „západní“ či „jižní

³⁹ LOZOVIUK, P., 2005, s. 81.

⁴⁰ Viz např. POHL, J., s. 18.

⁴¹ Jak výstižně poukázal např. britský historik Christopher Harvie, pro studium regionální problematiky jakoby chybí historické vzorce, pomocí kterých by se rozdílné vývojové procesy, události a interpretace, klasifikované jako „regionální“, daly blížeji zkoumat. Schéma historického vývoje, v jehož rámci se sociální vědci pohybovali, bylo např. pro 20. století vymezeno zhruba časovou osou: 1. světová válka – meziválečné období – 2. světová válka – studená válka – období následující po studené válce. Je zřejmé, že toto členění bylo vytvořeno na základě událostí spojovaných s vývojem na úrovni národních států, je však méně vhodné pro interpretaci regionálních dějin (viz HARVIE, CH., s. 422).

⁴² KEATING, M., 1998, s. 9.

⁴³ IPSEN, D., *Regionale Identität. Überlegungen zum politischen Charakter einer psychosozialen Raumkategorie*. In: LINDNER, R. (ed.), *Die Wiederkehr des Regionalen. Über neue Formen kultureller Identität*, Campus Verlag, Frankfurt/New York 1994, s. 235.

⁴⁴ KEATING, M., 2004, s. 11.

Evropa“, tak malé územní jednotky typu městského regionu či menšího administrativního celku.

Region je dále možné chápat také z hlediska funkčního vymezení jako jednotku definovanou skrze jeho sociální, politické a ekonomické aspekty: jak ho charakterizoval M. Keating, „*region tvoří území, jehož význam je dán jeho funkčním a politickým obsahem. Je to také určitý institucionální systém ve formě regionální vlády nebo souboru administrativních institucí, jednání a vztahů, které ustavují odlišnou občanskou společnost.*“⁴⁵

A konečně je regionálním celkům připisována schopnost vázat na sebe symbolické významy, jež vyplývá z přirozené lidské potřeby emocionálně se identifikovat s místem, kde se člověk narodil, kde prožil svůj život nebo jen jeho část.⁴⁶ Z tohoto pohledu jsou regiony chápány jako „*prostory identifikace, pro něž jsou charakteristické inkluzivní a exkluzivní procesy.*“⁴⁷ Toto symbolické vymezení se v současném sociálně vědním bádání jeví jako nejvíce signifikantní, co se týče charakteristiky a ohraničení regionu jako takového: např. P. Bourdieu v jedné ze svých vlivných prací, zabývajících se mj. regionální problematikou, vyjádřil názor, že nelze podat žádnou definici regionu na základě jeho „přirozených“ vlastností a objektivních kategorií a že sama koncepce regionu a jeho hranice jsou dány uměle: „*Hranice není nic jiného než výsledek rozdělování, které se více či méně může vztahovat k ‚realitě‘ a které jsou odvislé od toho, zda elementy, z nichž se skládá, prokazují více či méně dostatečných podobností mezi sebou navzájem.*“⁴⁸

Koncept regionu tedy v současném vědeckém diskursu výrazně přesahuje jeho původní geografický význam. Zatímco v minulosti bylo na regionální celky nahlíženo spíše jako dané entity, definované především vzhledem k prostorové škále, v posledních dekáдах je jim obecně připisován konstruktivistický charakter a zdůrazňuje se jejich proměnlivost v závislosti na faktorech, skrze něž jsou definovány a také jako důsledek vlivu vnějších a vnitřních podmínek, jež spoluurčují jejich vývoj: „*Regiony jsou chápány*

⁴⁵ Cit. dle KEATING, M., 1998, s. 79.

⁴⁶ POHL, J., s. 19.

⁴⁷ HASLINGER, P., HOLZ, K., s. 27.

⁴⁸ Cit. dle BOURDIEU, P., s. 222.

jako historicky podmíněné struktury, jejichž institucionalizace je založena na jejich územním, symbolickém a institucionálním vymezení.“⁴⁹ Odtud pak také plyne důraz, který je kladen na formy kolektivní identifikace s určitým územím v podobě regionální identity.

Významnou či dokonce zásadní roli tak při vytváření a ustavování regionálních celků hraje širší identifikace sociálních aktérů s daným územím, která závisí na jejich subjektivním hodnocení. Určité území a jeho uznání jako odlišného celku existuje do té míry, do jaké je lidmi uvědomováno a jak moc se s ním ztotožňují. Z tohoto pohledu je regionální identita charakterizována jako „*abstrakce, která může být použita k analyzování vztahu mezi sociálními aktéry a procesy institucionalizace /regionu – pozn. aut./*“⁵⁰ Toto její abstraktní vymezení je sice na jednu stranu výhodou koncepce regionální identity, na druhou stranu však představuje její slabé místo:⁵¹ zatímco konstruktivistický charakter jí umožňuje pružně měnit své obsahy a významy v návaznosti na aktuální situaci, zároveň je těžké i přes jasnou návaznost na prostorovou dimenzi určit, jak probíhají procesy identifikace s určitým územím a vymezování vůči okolí.

Toto vymezování, tj. utváření pomyslných hranic, které se děje pomocí procesů inkluze a exkluze, kdy jsou určité elementy vyloučeny, jiné naopak přijaty a inkorporovány do kolektivních vzorců, je přitom pro vytváření jakýchkoli identifikačních vzorců zásadní.⁵² Rozhodujícím faktorem tohoto imaginárního vymezení však nejsou objektivní kulturní rozdíly, jež by odlišovaly jednu skupinu od druhé, nýbrž jejich vzájemné sociální vztahy, které vznikají interakcí mezi dvěma a více skupinami – ty jsou zdrojem vytváření subjektivně pojímaných rozdílů, ustavujících pocit odlišnosti.⁵³ Bez dynamického prvku oboustranné či vícestranné interakce tedy nelze hovořit o kolektivní identitě; vědomí sounáležitosti, vytváření určité imaginární komunity je zakotveno ve vnímání jejích hranic, tedy v onom pověstném konstruování opozice „my a oni.“ Není proto klíčové, jakou

⁴⁹ Cit. dle PAASI, A., *Bounded Spaces in the Modern World: Deconstructing 'Regional Identity'*. In: Tijdschrift voor Economische et Sociale Geografie - Journal of Economic and Social Geography, roč. 93, č. 2, 2002, s. 137.

⁵⁰ Cit. dle tamt., s. 139

⁵¹ HEISS, H., s. 285.

⁵² Viz např. ERIKSEN, T. H., *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*, Pluto Press, London/Sterling, Virginia 2002, s. 37 – 38.

⁵³ BARTH, F., *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organization of Culture Difference*, Scandinavian University Press, (1. vyd. 1969) Oslo 1994, s. 14.

podobu mají objektivní struktury hranice, ale to, jak daná komunita tyto hranice sama vnímá a jaký význam jim přikládá.⁵⁴

Pokud by mělo být shrnuto výše uvedené: vědomí společné sounáležitosti, vedoucí ke vzniku kolektivních identifikací, se formuje pouze v procesu uvědomování si podobností s někým a jeho opaku – prostřednictvím vymezení rozdílů vůči někomu jinému.⁵⁵ Na kolektivní identitu lze tedy nahlížet jako na procesuální kategorii, jež nepředchází kolektivní akci, ale je jejím (mezi)produktem, vznikajícím a vyvíjejícím se v procesu interakce.⁵⁶ Vytváření „nových“ kolektivních identit však není založeno na „ničem“ - úlohu počátečního aktivizačního prostředku většinou plní starší kolektivní identifikační vzorce, které jsou však v průběhu sociálních procesů různě přetvářeny.⁵⁷ Tato preexistence určitých kolektivních identifikačních vzorců je pak zvláště patrná v souvislosti s jejich funkcemi při vzniku a aktivizaci regionálních hnutí. Při bližším pohledu na genezi jejich vývoje se ukazuje, že v převážné většině případů, kdy různí regionální aktéři na základě odlišných specifik artikulovali existenci zvláštních regionálních identit, se jednalo o oživení a revitalizaci starších kolektivních vzorců, vztažených k určitému regionu.⁵⁸

Dále bývá také regionální forma identifikace velmi často propojená s jinými formami identit – např. etnickými či nacionálními. I když tyto jednotlivé typy identit v rétorice regionálních aktérů do velké míry vzájemně splývají, je možné mezi nimi vysledovat některé rozdíly – a to především co se týče jejich obsahu a identifikačního potenciálu. Podobně jako národní identita bývá také ta regionální v pracích badatelů uchopována ve

⁵⁴ COHEN, A., *The Symbolic Construction of Community*. Routledge, Londýn 1995 (1. vyd. 1985), s. 13. K problému vytváření hranic Cohen v souladu s obecně přijímaným stanoviskem ohledně charakteru společenských komunit, vzájemně propojených společnou identitou, dodává: „*Komunita existuje v myslích svých členů a neměla by být zaměňována s geografickým nebo sociografickým pojmáním reality. Dále pak rozdílnost jednotlivých komunit a realita hranic je podobně zakotvena v myšlení, ve významech, které jim lidé přikládají.*“ (tamtéž, s. 98).

⁵⁵ Viz např. ERIKSEN, T. H., *Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě*, Triton, Praha/Kroměříž, 2007, s. 67. Eriksen správně upozorňuje na relační a situační aspekt, který obsahuje koncept identity: identita jedince je proměnlivá v závislosti na tom, ke komu ji vztahujeme a také v jaké situaci je artikulována. Z toho vyplývá, že jedinec, jenž je obvykle nositelem celé škály sociálních a kolektivních identit, přiřazuje různým identitám rozdílné významy v závislosti na kontextu, v němž se v daném okamžiku nachází (tamtéž).

⁵⁶ RUCHT, D., *Kollektive Identität. Konzeptionelle Überlegungen zu einem Desiderat der Bewegungsforschung*. In: *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen*, roč. 8, č. 1, 1995, s. 14.

⁵⁷ SCHMIDTKE, O., s. 25.

⁵⁸ Viz např. KEATING, M., 1998, s. 29.

smyslu pomyslného společenství, v návaznosti na slavné „imagined communities“ Benedicta Andersona⁵⁹, kde členové určité komunity nemají možnost osobního kontaktu „face-to-face“, ale jsou odkázáni na pomyslnou představu o společné komunitě, která vytváří pocit spřízněnosti. Avšak současně obě identity, národní i regionální, i když jsou výsledkem symbolické konstrukce, mají do větší či menší míry vztah ke geograficky vymezenému prostoru. D. H. Kaplan ve své studii o charakteru kolektivních identit, jejichž součástí je geografická dimenze, popisuje národní identitu jako jeden z mnoha typů kolektivních identifikací, odvozujících své charakteristiky od vztahu k prostoru. Privilegované postavení národa jako subjektu, k němuž se nejsilněji vážou kolektivní představy, je podle něj dáno vznikem moderních států a uspořádáním společenské reality na základě národní příslušnosti; stát se proto v moderní době začal významově překrývat s národem. Národní identita pak do velké míry vytlačila jiné druhy prostorově vztahených identifikací.⁶⁰

Zatímco však národní identita je založena na kombinaci různých tmelících prvků, z nichž ty, mající teritoriální charakter, jsou pouze jedněmi z nich, regionální identita má mnohem více spojitostí s konkrétním územím.⁶¹ Na národní identitu se často váže představa personifikovaného národa a také proto se jeví tento typ kolektivní identifikace pevnější a strukturovanější, než co se týče regionu. V této souvislosti chápal M. Hroch moderní národ jako sociální skupinu, která má své členy, jež jsou si vědomi, že jimi jsou, což ale podle něj neplatí v případě regionů, kdy je míra identifikace nižší: „*Národ má příslušníky, region má jen obyvatele.*“⁶² Národ je tedy možné charakterizovat jako vícedimenzionální entitu, jež s sebou nese celou řadu významů, podle A. Smithe „*národ je (...) pojmenovaná lidská populace sdílející historické území, společné mýty a historickou*

⁵⁹ Viz ANDERSON, B., *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Karolinum, Praha 2008 (originální vydání jako *Imagined Communities*, 1. vyd., Londýn/New York: Verso, 1983). Anderson definuje národ jako „*politické společenství vytvořené v představách – jako společenství ze své podstaty ohraničené a zároveň suverénní.*“ Podle něj se jedná „*pouze o představu proto, že příslušníci ani toho nejmenšího národa nikdy nepoznají většinu ostatních jeho příslušníků, nikdy se s nimi nesetkají a ani o nich neuslyší. Přesto v představách všech přetrvává obraz jejich sounáležitosti.*“ (cit. dle ANDERSON, B., s. 21 – 22).

⁶⁰ Viz KAPLAN, D. H., *Territorial Identities and Geographic Scale*. In: Herb, G. H., Kaplan D. H. (eds.), *Nested identities: Nationalism, Territory, and Scale*, Rowman & Littlefield, Lanham 1999, s. 32.

⁶¹ HROCH, M., *Nevítaná identita...*, s. 54 – 55.

⁶² Cit. dle tamt., s. 55.

paměť, masovou, veřejnou kulturu, společnou ekonomiku a pro všechny členy společná zákonná práva a povinnosti.“⁶³ Této komplexnosti, zdá se, regionálně zakotvené identifikační vzorce v návaznosti na různé regionální celky nedosahují. I když regionům přiznáme všechny výše zmíněné charakteristiky (viz region jako geografická, ekonomická, administrativně-politická či symbolická jednotka), nerozvine se míra identifikace s nimi na stejnou úroveň jako s tou národní a u většiny obyvatel regionu zůstane u pocitu regionálního patriotismu, který však většinou není dostatečně motivující pro širší zapojení lidí do aktivního jednání ve prospěch „regionálních zájmů“. Avšak v případě, že se tento patriotismus zkombinuje s etnickými či nacionálními kategoriemi⁶⁴, může vzniknout kvalitativně nová podoba identity, jež na jedné straně tvoří základní motiv, dávající impuls k zapojení se do společné kolektivní akce a následně také její hlavní ideovou náplň.⁶⁵

1.3 Regionální hnutí a proces mobilizace – politika identit

Regionální hnutí, jež se v 60. a 70. letech začaly objevovat na západoevropské scéně, s sebou přinesly nový jev. Poprvé se před státy objevili aktéři, kteří své požadavky formulovali na politické úrovni ve vztahu k regionálním celkům. Bylo pro ně charakteristické, že se většinou snažili za pomoci odlišně deklarované regionální identity vytvořit opozici vůči majoritní populaci („státotvornému“ národu).⁶⁶ Otázka, která záhy po zformování různých regionálně zakotvených hnutí musela být nutně vznesena, zněla, jak na tyto nové aktéry, jež se konstituovali na regionální úrovni, vlastně pohlížet. Jednalo se o vědomé a účelové využití kolektivních vzorců identit, pomocí kterého se určitý okruh

⁶³ Cit. dle SMITH, A. D., *Etnický základ národní identity*. In: HROCH, M. (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus*, Čítanka textů, Slon, Praha 2003, s. 291.

⁶⁴ Jak uvádí Kaplan, národní identita má dostatečně silný potenciál na to, aby se dokázala vytvořit z jiných zdrojů identity. Podle něj to, „co byl dříve region, se může stát skrze měnící se podmínky národem, a podobně odlišná etnická identita v rámci státu může vytvořit rozdílné národní cítění“ (cit. dle KAPLAN, D. H., s. 44). To je také hlavní důvod, proč některá, původně regionálně vymezená hnutí, postupně kombinují regionální prvky s národními a etnickými. Toto byl rovněž případ části regionálního hnutí na Moravě, kdy původně regionální pojetí identity bylo převedeno na rovinu etnicko-národní identifikace.

⁶⁵ Viz např. FRIEDMAN, D., McADAM, D., *Collective Identity and Activism: Networks, Choices, and the Life of Social Movement*. In: Morris, A. D., Mueller, C. M., *Frontiers in Social Movement Theory*, Yale University Press, New Haven 1992 nebo SCHMIDTKE, O., s. 27. O. Schmidtke podobně jako někteří další badatelé pokládá kolektivní identitu a výzkum jejího utváření ve společenských procesech za základní příspěvek pro vysvětlení formování a dynamiky politické mobilizace regionálních hnutí.

⁶⁶ LOZOVIUK, 2005, s. 77.

aktérů v rámci regionu pokusil o dosažení vlastních politických a ekonomických cílů, nebo šlo o spontánní projev zesíleného regionálního vědomí, které logicky nalezlo vyústění v kolektivním vystoupení části obyvatel regionu? Obě stanoviska představují extrémní póly, nacházející se na opačných stranách debaty o podstatě a cílech jednotlivých hnutí. V obou případech však panuje shoda v tom, že právě regionální identita hraje úlohu mobilizačního prvku.

Přestože se tato hnutí v jednotlivých státech často výrazně lišila, ať různými požadavky vůči centrální moci či reakcemi vládní moci na ně,⁶⁷ probíhala podle M. Keatinga jejich politická mobilizace podle přibližně ustáleného postupu: jako východisko pro vznik a etablování regionálního hnutí je na počátku zvláště důležitá existence určitého souboru identifikačních vzorců, jež by byly schopny vytvářet kolektivní vazby mezi potenciálně možnými příznivci regionálního hnutí. Jako druhý krok v procesu mobilizace následuje obohacení těchto vzorců o politickou dimenzi a jejich aktualizace. Finální fází je pak veřejná artikulace politických požadavků, zasazených do regionálního kontextu, které jsou většinou spojeny se získáním autonomnějšího postavení v rámci státu.⁶⁸ Mobilizační potenciál regionální tematiky se tedy zvyšuje úměrně s tím, jak aktéři stále více spojují svou osobní identitu s určitým regionem, který pojmají jako jednotu na základě jeho odlišení, neboli vymezení symbolických hranic od jiných regionů či od státního celku, jehož jsou součástí.⁶⁹

Co je však zřejmé, existence kolektivně zakotvených vzorců identit nemusí vždy automaticky předjímat jejich přenesení do politické roviny a přetvoření na jeden z prostředků mobilizace – kolektivní identita totiž tvoří pouze jeden z aspektů mobilizačních procesů, které jsou úzce napojeny na širší sociokulturní prostředí, v jehož

⁶⁷ Viz např. PAASI, A., s. 138.

⁶⁸ KEATING, M., 1998, s. 88. Jak se pokusil shrnout M. Keating při zkoumání regionálně zakotvených identit a jejich vztahu ke kolektivnímu jednání, lze vymezit v tomto směru zhruba tři významné aspekty: 1. *kognitivní aspekt* – tj., že lidé jsou si vůbec vědomi existence nějakého regionálního útvaru, jeho geografických limitů a charakteristických znaků, 2. *emoční aspekt* – lidé se v určité míře cítí s regionem spřízněni, 3. *instrumentální aspekt* – zda je region používán jako základ pro mobilizaci a kolektivní akci pro dosažení sociálních, ekonomických a politických cílů. Pokud se tyto aspekty v různé míře v rámci určitého regionu přitomny, formuje se podle Keatinga regionální hnutí (tamt., s. 86).

⁶⁹ Viz např. IPSEN, D., s. 239.

rámci jsou neustále utvářeny různé sociální zájmy.⁷⁰ Rozvíjení kolektivních vzorců identit tak probíhá v závislosti na konkrétní společenské situaci a kontextu.⁷¹ Vzhledem k tomuto kontextu jsou také různé identity hierarchicky ohodnocovány, tj. podle aktuální důležitosti, která je jim lidmi obecně připisována. Některé kulturní vzorce se tak stanou v různých dobách objektem různě silných identifikačních procesů a jiné nikoliv.

Míra identifikace lidí s regionem následně také určuje jejich (ne)ochotu ohodnocovat různé záležitosti podle jejich lokální dimenze a podle toho se také zapojit či nezapojit do kolektivní akce za „práva“ svého regionu. Jak v této souvislosti poněkud skepticky popisuje A. Paasi, je podivuhodné, jakou pozornost na sebe dokázaly upoutat regiony a regionální problematika vzhledem k vágním obsahům, jež se podle něj skrývají pod samotnou regionální identitou, která se stala ústřední kategorií ve všech regionálních hnutích.⁷² Argumentuje přitom tím, že regionální diskurs, který se postupně v souvislosti s působením různých zainteresovaných sociálních aktérů utvořil, se značně liší od skutečné identity, jež lidé opravdu pociťují ve vztahu ke svému regionu, přičemž tuto „reálnou“ identitu obyvatel jednotlivých regionů hodnotí jako o poznání umírněnější a marginálnější, než tu, která je často vytvářena a zobrazována v některých diskurzech.⁷³ Paasi proto rozlišuje mezi skutečnou identitou obyvatel regionálních celků a identitou regionu či spíše jejím odrazem, který vzniká v různých diskurzech (mediálních, politických, vědeckých,...).⁷⁴

Bez ohledu na to, zda je Paasiho hodnocení ohledně významu regionálních identit správné či nikoliv, právě tyto diskursy jsou rozhodující pro vznik, vývoj a podobu regionální, a jakékoliv jiné formy kolektivní identity; a to zvláště v moderní době, kdy širší vzájemné kolektivní vazby lidí nejsou založeny na přímém kontaktu „tváří v tvář“, ale na

⁷⁰ SCHMIDTKE, O., s. 30.

⁷¹ Viz např. DELLA PORTA, D., DIANI, M., *Social Movements: an Introduction*. Wiley-Blackwell, Blackwell 2006 s. 79.

⁷² PAASI, A., s. 138.

⁷³ Jak popisuje Paasi, „zatímco proponenti Evropy regionů vyzdvihují význam regionálních identit, běžní lidé a jejich regionální identity zůstává v mnoha ohledech nevýznamná v pokusech regionálních aktérů získat zdroje pro plány rozvoje a udělat z regionů ‚produkty‘. (cit. dle PAASI, A., s. 138).

⁷⁴ Toto rozlišení mezi „reálnou“ a „diskursivní“ identitou však není myšleno jako nepropustné, jde spíše o jakýsi metodologický nástroj, pomocí kterého by mělo být možné přiblížit procesy, které probíhají při vzniku různých typů kolektivních identifikací.

základě budování pocitů sounáležitosti, vzniklých v průběhu symbolických, převážně neosobních procesů. Pierre Bourdieu popsal pokusy o upevnění a uznání regionálních a etnických identit jako specifické formy symbolického boje o klasifikaci, v němž si konkurují různé definice.⁷⁵ Z této perspektivy popisuje diskurs, který vzniká o regionu, jako performativní diskurs, v jehož rámci je některými regionálními aktéry usilováno o novou definici hranic a její ustavení jako platné v obecném povědomí uvnitř i vně regionu. Toto ohraničení probíhá v polemice s dominantní definicí, která není regionálními aktéry /tedy tou částí, která je zapojena do aktivit hnutí – pozn. aut./ uznávána. Proces klasifikace má přitom stěžejní význam – kategorie, jež jsou při něm používány, jako např. jazyk, historické události, kulturní odlišnosti apod., jsou totiž uplatňovány k objektivizaci vytvářené podoby regionu.⁷⁶

Velké možnosti v tomto směru skýtá právě historie, která tvoří jeden z nejbohatších zdrojů, jež bývají používány jako argumentace ve prospěch regionálních zájmů. Jak je však zdůrazňováno, odkaz na minulost je vždy selektivní.⁷⁷ A. Cohen poukazuje na charakter používání historické tradice v argumentacích etnických, regionálních či nacionálních hnutí: „*Způsob, jakým je minulost používána, je odvislý od okolností, které činí tento odkaz na minulost významným. Jedná se o selektivní konstrukci minulosti, která koresponduje se soudobými vlivy.*“⁷⁸ Z tohoto pohledu je tedy důležité, *kdo* a *z jaké perspektivy* interpretuje minulost a také zohlednění aktuálního společenského kontextu. Podobně lze uvažovat také o dalších používaných symbolech a znacích, které bývají instrumentalizovány obdobným způsobem.

Zvláště v případě regionální identity v procesu symbolického vytyčení hranic hraje významnou úlohu územní aspekt, protože „*území vyjadřuje vnitřní soudržnost a vnější diferenciaci.*“⁷⁹ Teritorium jako základ podstaty každého státu se stává zásadní při utváření nejen regionální, ale také národní identity, kdy představuje jeden ze základních znaků státu a jeho moci, který musí být chráněn. Tato ochrana je chápána rovněž na symbolické úrovni

⁷⁵ BOURDIEU, P., op. cit. s. 221.

⁷⁶ Tamt., op. cit., s. 223.

⁷⁷ Viz např. DELLA PORTA, P., DIANI, M., s. 96.

⁷⁸ Cit. dle COHEN, A., s. 99.

⁷⁹ Cit. dle HERB G., KAPLAN D. H., s. 19.

ve smyslu udržování symbolů, jež jsou považovány za součást národní kultury státu.⁸⁰ Tyto symbolické znaky se od sebe mohou začít odlišovat, pokud v polemice s definicemi, jež vytváří centrální moc, vznikne alternativní interpretace symbolických reprezentací vztahujících se k teritoriu, kterou zastávají sociální aktéři na regionální úrovni.⁸¹ Tvůrci takto utvářených alternativních symbolických reprezentací se etablují převážně z řad regionální elity, která se vymezuje vůči stávajícím dominantním definicím, stojícím v rozporu s jejím vlastním pojmáním regionu.⁸² Záleží ovšem také na tom, kolik příznivců tato nově vytvářená či spíše redefinovaná definice daného regionálního celku v rámci intelektuálních debat získá. Může se tak proto stát, že do snah o změnu vymezení hranic regionu se zapojí pouze omezená část, zatímco řada dalších příslušníků intelektuální elity regionu se postaví proti nim. Dochází tak ke vzniku více rozdílných pohledů na danou problematiku a vytváření často protichůdných diskursů i v rámci jednoho regionu. Ještě daleko více odlišný většinou bývá pohled, který převažuje v prostředí vně regionu, kde pro obdobné strany nemusí panovat dostatek pochopení jak na politické úrovni, tak ze strany intelektuálních kruhů nebo veřejnosti.

Mnoho studií o regionálních hnutích je založeno na předpokladu, že některé skupiny na periferních oblastech se cítí být deprivovány, ekonomicky, politicky nebo také kulturně ve vztahu k centru.⁸³ Přímo v prostředí regionálních hnutí má totiž kromě již výše jmenovaných kulturněhistorických aspektů stěžejní význam argumentace ekonomická, kdy je poukazováno na permanentní znevýhodňování regionu ve srovnání s centrem nebo jinými oblastmi státu.⁸⁴ Tato ekonomická složka je přitom v rámci regionálních hnutí

⁸⁰ AGNEW, J., *Place and Politics: the Geographical Mediation of State and Society*, Allen & Unwin, Boston 1987, s. 26-28.

⁸¹ Diskurs, jehož cílem je na základě odlišných regionálních a etnických kategorií ustavit pokud možno co nejediferencovanější postavení vzhledem k centrálním mocenským strukturám, má určitou sílu sám o sobě již pouhou svou existencí. (viz BOURDIEU, P., s. 223). Jak poznamenává R. Wodak v souvislosti s utvářením intelektuálních diskursů, které často vedou k vzniku národní nebo i jiné identity, tyto diskursy nemusejí být sice automaticky přijímány širší veřejností, přesto má jejich artikulace jistý význam: jednak tím, že produkuje a vytváří určité sociální podmínky a pak také obnovou, legitimací či relativizací statu quo. (WODAK, R. (ed.), *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh University Press, Edinburgh 1999, s. 8).

⁸² Viz např. TROEBST, S., op. cit., s. 67 nebo LOZOVIUK, P., 2005, op. cit., s. 79.

⁸³ KEATING, M., s. 11.

⁸⁴ Ekonomická problematika se stává součástí argumentace v rámci regionálních hnutí vždy – ať už v případech, kdy se jedná o ekonomicky slabší, periferní regiony nebo naopak o regiony hospodářsky převyšující zbytek státu (jako např. Katalánsko, Lombardie či Baden-Württembersko).

přítomná vždy – ať už v případech, kdy se jedná o ekonomicky slabší, periferní regiony nebo naopak o regiony hospodářsky převyšující zbytek státu (jako např. Katalánsko, Lombardie či Baden-Württembersko).

Někdy převládá názor, že novodobý regionalismus není nic jiného než snaha části regionálních elit poukazováním na určitá kulturní specifika či ekonomické znevýhodňování získat nezávislejší postavení vůči centrální moci, které má proponentům regionálních hnutí zajistit kromě nových ekonomických zdrojů také větší pole politických příležitostí na úrovni regionální správy.⁸⁵ Z tohoto pohledu není tedy regionalismus nic jiného než uvědomělá strategie nespokojených regionálních elit, usilujících v konfrontaci se státní mocí o zlepšení svého postavení a redistribuci zdrojů ve prospěch jejich regionu. Kolektivní identita a její nová artikulace je tak v tomto pojetí jen užitečným prostředkem k dosažení těchto cílů. Zůstává však otázkou, jestli je možné bez jakýchkoli námitek přistoupit na tento pohled,⁸⁶ protože, jak shrnuje D. Della Porta a M. Diani, „*kolektivní identita je jistě ovlivněna vědomými pokusy aktérů vytvářet a manipulovat symboly identifikace. To je částečně výsledek strategické akce. Ale také závisí na myšlenkových postojích a kolektivních pamětech, konsolidovaných v dlouhodobé perspektivě, nad kterými organizátoři hnutí nemají žádnou kontrolu.*“⁸⁷

Je proto velmi těžké určit charakter hnutí a roli kolektivní identity v něm. Zatímco někteří autoři vidí kolektivní akci a s na ní spojenou kolektivní identifikaci jako již výše popsanou formu racionálního chování, jiní zase poukazují na silně emotivní a citové složky a je podle nich proto těžké ztotožnit identitu se strategickým chováním.⁸⁸ Přiklonit se však na tu či onu stranu není jednoduché, neboť i v rámci jednoho hnutí existuje velká heterogenita, co se týče motivů jednotlivých aktérů k zapojení se a také co se týče hodnot a

⁸⁵ Viz např. LOZOVIUK, P., 2005, s. 80.

⁸⁶ Zde se opět vracíme k již několikrát zmíněné klíčové otázce hodnocení. Jak popisuje např. V. M. Bader, každá kolektivní akce či masovější vystoupení musí řešit jeho motivace. Střetávají se přitom dva již naznačené proudy: tím, který zdůrazňuje ekonomicko-utilitární přístupy a instrumentální přístupy na jedné straně a pak spíše kulturalistické přístupy, zaměřující se na výzkum kultury a identity (BADER, V. M., *Ethnische Identität und Ethnische Kultur. Grenzen des Konstruktivismus und der Manipulation*. In: *Forschungsjournal Neue soziale Bewegungen*, roč. 8, č. 1, 1995, s. 32)

⁸⁷ Cit. dle DELLA PORTA, D., DIANI, M., s. 103.

⁸⁸ Tamt., s. 113.

cílů, jež zastávají.⁸⁹ Pokud jde o tuto práci, je zřejmé, že toto bude jedna ze zásadních otázek, vztahujících se na Moravu a problematiku nárůstu regionálního povědomí v tomto regionu na počátku 90. let.

⁸⁹ DELLA PORTA, D., DIANI, M., s. 113.

2. Počátky formování moravského regionálního hnutí

2.1 Zánik samosprávného postavení Moravy jako výchozí bod pro politickou mobilizaci

Řada sociálních hnutí vzniká jako zvláštní forma kolektivního protestu, formujícího se na základě přesvědčení jeho účastníků o dojití nebo přetrvávání nějaké nespravedlnosti - důležité přitom je, aby určitá událost nebo fenomén byly jako nespravedlivé interpretovány širší skupinou lidí.⁹⁰ V případě moravského regionálního hnutí a podnětů k jeho vytváření je tato „nespravedlnost“ vysledovatelná poměrně snadno: z perspektivy moravských regionálních subjektů představoval klíčový předěl, který byl v diskusích o postavení Moravy v rámci českého státu a její odlišné identitě stále znovu připomínán, zajisté rok 1949, kdy došlo ke zrušení zemského zřízení a zavedení nového územně správního systému, což de facto znamenalo zánik posledních zbytků samosprávného postavení Moravy a Slezska. Tímto opatřením tak zanikla Morava jako administrativní a politický celek a právě zde je potřeba hledat významný milník, od něž se v pozdějších desetiletích začaly odvíjet snahy o zpětnou redefinici postavení Moravy, popřípadě Slezska v rámci českého státu a úsilí jim opět vrátit vedle kulturněhistorických významů jejich předchozí významy administrativně politické.

Existence samosprávného statusu tzv. vedlejších zemí Koruny české, Moravy a Slezska, přitom byla poprvé zpochybněna po roce 1918, záhy po vzniku samostatné Československé republiky. Formou země Moravskoslezské, která byla ustavena po jistém váhání, způsobilém pokusem nových československých úřadů po roce 1918 nahradit zavedené zemské zřízení systémem žup⁹¹, ovšem nakonec přežila zemská samospráva i období První republiky a Druhé světové války. Jednou ze čtyř ustavených zemí se v roce

⁹⁰ Srov. DIANI, M., DELLA PORTA, R., s. 75.

⁹¹ Stalo se tak na základě zákona 126/1920 Sb. o župním zřízení, který zaváděl jako vyšší územní celky veřejné správy župy ve vnitřním uspořádání českých zemí a Slovenska. Župy v podstatě představovaly kraje, kterých bylo v rámci ČSR celkem 21 – 9 v Čechách, 5 na Moravě, 1 ve Slezsku a 6 na Slovensku. Župní zřízení však nikdy nebylo uvedeno důsledně do praxe a v roce 1927 se od něj novou správní reformou definitivně upustilo. Na základě tzv. organizačního zákona (zákon 125/1927 Sb.) byly negovány dosavadní župy a bylo opět zavedeno zemské zřízení (viz CABADA, L., VODIČKA, K., *Politický systém České republiky. Historie a současnost*, Portál, Praha 2003, s. 37-40).

1927 stala vedle země České, Slovenské a Podkarpatoruské také země Moravskoslezská, která nově vznikla sloučením Moravy a Slezska do jednou správního útvaru (byla zrušena dřívější slezská zemská samospráva v Opavě). V jejím čele stál zemský prezident, jehož jmenoval prezident republiky a byl podřízen ministerstvu vnitra, hlavními orgány zemské samosprávy se stali zemský výbor a zemské zastupitelstvo.⁹²

Je přitom potřeba podotknout, že i když se zástupci moravských regionálních stran a iniciativ odkazovali na existenci zemského uspořádání před 2. světovou válkou a usilovali o jeho obnovení, požadavky, jež v tomto ohledu artikulovali, v mnoha ohledech přesahovaly tento původní vzor. Obnovení zemské samosprávy po roce 1927 po pokusu zavést župy jako nové administrativněsprávní celky totiž nelze hodnotit jako návrat k rozsáhlé zemské samosprávě z dob Rakouska – Uherska, ale naopak tato správní reforma spíše posilovala centralizační tendence ve veřejné správě a jednotlivé země neměly reálně mnoho pravomocí.⁹³ Zdá se ovšem, že takto řešené postavení Moravy v rámci administrativně správního uspořádání státu a její omezení pravomocí nevnímala většina jejích českých obyvatel jako problém⁹⁴; po celé období První republiky byla naopak zdůrazňována integrující funkce, kterou měla podle rozšířených představ Morava v rámci vzniklého československého státu zastávat. Byla totiž často označována za jakýsi svorník mezi Čechami a Slovenskem a podle některých vyjádření měla být „*páteří /československého – pozn. aut./ státu, o kterou se opírají ostatní části jeho těla, Čechy a Slovensko.*“⁹⁵

Jako zdroj možného konfliktu se ve zpětné perspektivě ukázalo právě až zrušení posledních pozůstatků zemského zřízení po roce 1948. Tyto tendence se sice objevily již

⁹² Viz ČAPKA, F., *Morava. Stručná historie států*, Libri, Praha 2003, s. 123.

⁹³ Samosprávné orgány nedisponovaly zákonodárnou mocí a měly pouze poradní funkci. Navíc, jak již bylo uvedeno, zemští prezidenti, ale také okresní hejtmani byli podřízeni centrálním úřadům. Vláda, resp. Ministerstvo vnitra, navíc mohla zemské i nižší okresní úřady rozpouštět v zásadě na základě vlastního uvážení (viz CABADA, L., VODIČKA, K., s. 42).

⁹⁴ PERNES, J., *Pod moravskou orlicí aneb dějiny moravanství*. Barrister Principal, Brno 1996, s. 148.

⁹⁵ Cit. dle ČADA, F., DŘÍMAL, J., CHYLÍK, J. a kol., *Morava v českém státě*, Matice moravská, Brno 1948, s. 9. Tento sborník příspěvků vznikl na základě cyklu přednášek, který uspořádala Filosofická fakulta Masarykovy university a Matice moravská v Brně a byl zrealizován v říjnu roku 1947. Tento cyklus měl za cíl upozornit na význam Moravskoslezské země v politickém, hospodářském, společenském a kulturním vývoji Moravy v rámci českých zemí a později v Československé republice. Debata na toto téma vznikla mezi některými moravskými historiky v návaznosti na poválečné snahy zrušit zemské uspořádání a zavést nový systém státní správy a samosprávy.

v prvních poválečných letech, jak již bylo výše konstatováno, na intenzitě však nabraly až po převzetí moci ve státě komunistickou stranou v únoru 1948, kdy bylo možné přikročit ke konkrétním opatřením.⁹⁶ Jednou z priorit nově ustavených komunistických diktatur nejen v Československu, ale také v ostatních komunistických státech⁹⁷, se totiž stalo získání úplné politické kontroly nad územní správou a vytvoření centralizovaného správního systému, který by umožňoval co nejefektivnější monopolizaci státní moci. Těchto cílů mělo být dosaženo dvěma souběžně probíhajícími procesy: (1.) v souladu s tzv. demokratickým centralismem, který tvořil jeden ze základních principů upevňování komunistické moci, byl záhy odstraněn stávající systém územní a zájmové samosprávy a (2.) namísto něj byla vybudována soustava národních výborů jako základních orgánů jednotné státní moci.⁹⁸

Země jako orgány vyšší územní správy a samosprávy byly v Československu v souladu s výše popsanou politikou zrušeny a k 1. 1. 1949 byly namísto nich zřízeny kraje a ustaveny krajské národní výbory (KNV).⁹⁹ Na Moravě tak vzniklo pět nových krajů – kraj Brněnský, Jihlavský, Gottwaldovský, Olomoucký a Ostravský,¹⁰⁰ jež však nekorespondovaly s historickou českomoravskou zemskou hranicí. Podobně tomu bylo u další etapy územněsprávní reformy, jež byla provedena v roce 1960 zákonem o územním členění státu. Ten namísto osmi krajů v Čechách a pěti na Moravě a ve Slezsku ustavoval v Čechách pouze pět krajů a na Moravě a ve Slezsku dva – Jihomoravský a

⁹⁶ Srov. PERNES, J., 1996, s. 159 – 180.

⁹⁷ Na mnoho shodných paralel ve vývoji státoprávního uspořádání upozorňuje M. Illner ve své studii o administrativních reformách v období komunismu a také po jeho pádu v zemích střední Evropy, konkrétně v Československu, Maďarsku a Polsku (viz ILLNER, M., 1997).

⁹⁸ Kol. aut., *Historický vývoj právní úpravy správního řízení a dalších postupů ve veřejné správě*, Právnická fakulta Univerzity Palackého/Nakladatelství Periplum, Olomouc 2007, s. 342. Národní výbory (NV) byly definovány jako orgány státní moci v krajích, okresech a obcích. Místní NV byly odpovědné NV vyššího stupně – tedy Okresním národním výborům (ONV), Krajským národním výborům a vládě. Došlo tak ke splnutí veřejné správy a samosprávy. (ŠTARHA, I., *Přehled dějin správy na Moravě a ve Slezsku*, Publikace Moravského zemského archivu v Brně, Nová řada, sv. 9, Brno 2005, s. 57).

⁹⁹ ČAPKA, F, s. 130.

¹⁰⁰ ŠTARHA, I., s. 54-55.

Severomoravský kraj.¹⁰¹ Takto vytvořené regionální administrativní celky pak zásadně přispěly k další centralizaci veřejné správy a hlavně také k posílení státní moci.¹⁰²

V letech následujících po roce 1948 pod vlivem zásadní změny společenských poměrů postavení Moravy nebylo vůbec diskutováno. Zdálo se, že se jedná o již vyřešený problém a že de facto zánik tohoto celku a jeho nahrazení novým správním uspořádáním byl přijat jako daný stav. Jak popisuje J. Pernes, určité oživení zájmu o moravskou tematiku bylo pozorovatelné ve zvýšeném zájmu o moravský folklór, když začaly v 50. letech vznikat folklórní a pěvecké soubory, a také byly zahájeny archeologické výzkumy v oblastech, kde existovala Velkomoravská říše.¹⁰³ Všechny tyto aktivity byly ovšem podporovány komunistickou diktaturou a staly se vědomou součástí její ideologie. Např. pokud se jednalo o využívání folklórní tradice, byla artikulována na čistě apolitické úrovni, bez jakýchkoliv odkazů k Moravě, jako součást zdůrazňování proklamované „lidovosti“ celého komunistického systému.

Teprve demokratizační procesy v československé socialistické společnosti, které vyvrcholily v letech 1967 a 1968, umožnily veřejnou a uvědomělou manifestaci moravského vědomí a vyjádření nesouhlasu se stávajícím postavením Moravy a Slezska.

2.2 Nárůst moravského vědomí a snahy o obnovení zemského zřízení v roce 1968

Pod vlivem změněných sociálních a politických poměrů se v průběhu roku 1968 mezi společenskými proudy, jež se teprve v tomto období měly možnost se zformovat a vystoupit na veřejnost, postupně zformovalo také hnutí, jež v návaznosti na zahájené jednání české a slovenské politické reprezentace o federativním uspořádání státu požadovalo rehabilitaci Moravy a Slezska. Úsilí o navrácení dřívějšího postavení těmito dvěma historickým zemím bylo chápáno jako pokus napravit křivdy z minulých let a tyto

¹⁰¹ Tamt., s. 58.

¹⁰² Tyto reformy, které posilovaly centrální moc, ve svém důsledku znamenaly také slabou horizontální integraci - mezi jednotlivými územněsprávními celky nebyla navazována spolupráce, naopak komunikace probíhala po vertikální úrovni, kde nejvyšší instancí byla centrální vláda (viz ILLNER, M., 1997, s. 13.).

¹⁰³ PERNES, 1996, s. 181-185.

snahy začaly být záhy rovněž podporovány částí obyvatel Moravy a Slezska, i když většinou byly ve společnosti přijímány spíše s překvapením a údivem.¹⁰⁴

Nejdříve se požadavky na obnovu zemského zřízení v Československu ozvaly na jaře 1968 z intelektuálních a uměleckých kruhů, když veřejně vystoupili pracovníci Moravského muzea v Brně s prohlášením, v němž poukazovali na bohatou historii Moravy a všeobecně rozšířené moravské povědomí, a požadovali v návaznosti na česko - slovenská jednání o budoucí podobě československého státu ustavení federativního uspořádání Československa s Moravou a Slezskem jako samosprávnou zemí. V obdobném duchu se záhy ve svém prohlášení v tisku vyjádřili brněnští spisovatelé - protestovali proti diskriminaci Moravy a uváděli, že náprava by se měla zjednat návratem k zemskému uspořádání.¹⁰⁵

Kromě výrazné části moravské kulturní scény se na podporu hnutí za rehabilitaci Moravy a Slezska postavil Jihomoravský krajský výbor podporovaný Jihomoravským krajským výborem KSČ (KV KSČ) – pro obnovení Země moravskoslezské se dne 17. 4. vyslovilo plenární zasedání Jihomoravského KNV v rezoluci, jež byla následně předložena Národnímu shromáždění a vládě ČSSR.¹⁰⁶ Jednalo se o krok překvapující v tom smyslu, že se Jihomoravský KNV jako zástupce oficiálních vládnoucích struktur postavil do čela snah o znovuoobnovení samosprávy a že podporovateli této myšlenky byla řada významných komunistických funkcionářů. Zatímco se však Jihomoravský KNV aktivně zapojil do snah o rehabilitaci zemského zřízení, jiný názor převládl v souvislosti s touto otázkou u vedení

¹⁰⁴ Viz PERNES, J., *Snahy o obnovu zemského zřízení na Moravě v letech 1968 - 1970*. In: Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek, Maticе moravská, Brno 2001, s. 173.

¹⁰⁵ PERNES, J., 2001, s. 174. Ze spisovatelů, kteří se v roce 1968 zapojili do hnutí za obnovení zemského zřízení, to byli např. O. Mikulášek, A. Bernášková, J. Skácel, J. V. Pleva, I. Kříž, M. Uhde, Z. Pluhař, J. Trefulka nebo J. Tomeček.

¹⁰⁶ *Prohlášení poslanců jihomoravského KNV*. In: Trojdílné uspořádání státu. Návrh na rovnoprávné postavení Moravy a Slezska, zvl. vydání, Index, srpen 1968, s. 3. V rezoluci se mj. v úvahách o novém uspořádání československého státu prohlašovalo: „Podle našeho názoru je nejvhodnější trojdílné uspořádání; chceme se vedle Slovenska a Čech důstojně řadit jako rovnoprávný a shodně s nimi uspořádaný celek země Moravskoslezské do budoucí federace, a to na základě dosavadního historického vývoje a významu dosaženého v oblasti hospodářské, kulturní a společenské“ (cit. dle tamt.). V Prohlášení se rovněž v duchu demokratizačního obrodného procesu hovořilo o stávajícím centralizujícím správním systému: „Základním nedostatkem dnešního systému státní správy je skutečnost, že nesplnil cíle předpokládané při jeho zavedení v roce 1960. Správní soustava, která měla přispět k zabezpečení dalšího rozvoje socialistické společnosti, byla hrubě zneužita k administrativně direktivnímu způsobu řízení všech oblastí společenského života“ (cit. dle tamt., s. 4).

Severomoravského KNV, které se vyjadřovalo k myšlence obnovení Země moravskoslezské poměrně rezervovaně.¹⁰⁷

Souběžně s projevy nesouhlasu, volajícími po obnovení zemského zřízení, eventuálně zavedení trojfederace, vznikla v květnu roku 1968 Společnost pro Moravu a Slezsko (SMS), vyhlášující sama sebe za „*moravsko-slezské lidové hnutí*.“¹⁰⁸ V jejím čele stanul psycholog Boleslav Bárta, který se stal také jednou z hlavních osobností pozdějšího vystoupení za moravskou samosprávu po roce 1989. Během krátké doby několika měsíců se podařilo zřídit pobočky takřka ve všech moravských okresech a v srpnu 1968 uvádělo vedení SMS, že jejími členy je něco kolem 200 000 osob ve více než 600 místních a závodních výborech.¹⁰⁹

Krátce po svém vzniku SMS zveřejnila Moravskoslezskou deklaraci, ve které uvedla své hlavní požadavky a stanoviska, mezi nimiž bylo: 1. Rovnoprávné a spravedlivé postavení Moravy a Slezska v novém státoprávním uspořádání. 2. Náprava křivd způsobených okresům, městům a obcím předchozím direktivním administrativním řízením z jednoho centra. 3. Územní celistvost Moravy a Slezska a zrušení krajů. 5. Odmítnutí řízení státní správy z jednoho centra. 5. Požadavek respektování jiných hledisek (např. geografických, ekonomických, sociologických či kulturně historických) než pouze hlediska národního při rozhodování o federativním členění republiky.¹¹⁰

Co se však mohlo jevit z moravské perspektivy jako logický a oprávněný požadavek, nenacházelo porozumění na úrovni celostátní – a to ani z české strany ani ze strany Slováků. Ze slovenského hlediska byl totiž problém federace od začátku redukován na problém národní reprezentace Čechů a Slováků a v debatě o budoucí federaci bylo jako argument, proč Morava nemá tvořit zvláštní část budoucího federativního státu, poukazováno na skutečnost, že Moravané jsou z národnostního hlediska Češi a že se tedy

¹⁰⁷ PERNES, J., 2001, s. 175.

¹⁰⁸ Cit. dle BÁRTA, B., *Druhé křížení Moravy*. In: Moravský historický sborník – ročenka Moravského národního kongresu 1996 – 1998, Moravský národní kongres, Brno 1998, s. 310. Tento cyklus Bártových úvah vycházel původně v moravském deníku Rovnost na pokračování v období od 2. 2. do 25. 5. 1990 a navazoval na stejně nazvaný cyklus, který Bárta v tom samém deníku publikoval během roku 1968.

¹⁰⁹ *Návrh na rovnoprávné postavení Moravy a Slezska*. In: Trojdílné uspořádání státu. Návrh na rovnoprávné postavení Moravy a Slezska, zvl. vydání, Index, srpen 1968, s. 30.

¹¹⁰ BÁRTA, B., *Druhé křížení Moravy*, Moravský historický sborník, s. 326.

jedná o ryze vnitřní problém v rámci české části státu.¹¹¹ Proto když se zástupci jihomoravského KNV a KV KSČ společně se zástupci SMS pokusili v rámci projednávání návrhů v Husákově komisi (tzv. „kolodějské komisi“ podle místa jednání), jež měla za úkol vynést stanovisko o budoucím státoprávním uspořádání Československa, obhájit a prosadit zohlednění postavení Moravy a Slezska v jednáních o federaci, byli z obou stran, české i slovenské, odmítnuti.¹¹² Dne 4. 6. 1968 byla myšlenka federace na územním principu označena za „nemarxistickou“ a místo toho bylo rozhodnuto o budování československé federace na principu národním, tedy jako dvoudílného státu Čechů a Slováků.¹¹³ Otázka Moravy a Slezska se pak ještě několikrát dostala na pořad jednání České národní rady v červenci 1968, trojdílné uspořádání ale bylo opět zamítnuto.¹¹⁴ Definitivní konec nadějí zastánců trojfederace či alespoň autonomního postavení přinesly události po srpnové okupaci v roce 1968 a také přijetí ústavního zákona č. 143/1969 o československé federaci,¹¹⁵ který zakotvoval federaci dvou republik na národním principu.

I když na Moravě i po srpnu roku 1968 pokračovaly pokusy o prosazení myšlenky samosprávného postavení Moravy a Slezska a SMS usilovala o udržení podpory veřejnosti (např. ještě počátkem roku 1969 začala SMS vydávat svůj vlastní časopis M-Týden), tyto pokusy neměly vzhledem k nastalé politické a společenské situaci reálnou naději na úspěch.¹¹⁶

V následujících letech normalizace nastalo nucené utlumení řady problémů, mezi nimi také otázky Moravy a Slezska. Dočasné přerušení aktivit ovšem začalo být několik let před rokem 1989 opět váhavě oživováno. Postupně totiž stále méně funkční systém komunistické diktatury, jejíž představitelé začali ztrácet schopnost reagovat na konkrétní

¹¹¹ RYCHLÍK, J., *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992*, 2. díl, Academic Press/Ústav T.G.Masaryka, Bratislava/Praha 1998, s. 233.

¹¹² RYCHLÍK, J., 1998, s. 234.

¹¹³ *Morava posledních desetiletí v datech aneb dějiny moravského hnutí 1968 – 2007*. Internetový zdroj: moravska-narodni-obec.ic.cz/dokumenty/historie/dejiny-moravy-v-datech-1968-2007.doc, 22. 12. 2009).

¹¹⁴ RYCHLÍK, J., 1998, s. 235. Společnost pro Moravu a Slezsko vypracovala a předložila k jednáním o budoucí podobě federace návrh na trojdílné uspořádání státu (viz *Trojdielné uspořádání státu. Návrh na rovnoprávné postavení Moravy a Slezska*, zvl. vydání, Index, srpen 1968). Jeho autorem byl Vladimír Kubeš, bývalý děkan Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a člen Národně socialistické strany. Byl také přizván jako expert bez hlasovacího práva do Husákovy komise (PERNES, J., 2001, s. 181).

¹¹⁵ RYCHLÍK, J., 1998, s. 235.

¹¹⁶ Podrobněji viz PERNES, J., 2001.

vývoj událostí, neměl sílu zabránit aktivitám různých opozičních proudů, které se začaly formovat se zvýšenou intenzitou ve druhé polovině 80. let.¹¹⁷ V posledních letech komunistické diktatury v Československu tak došlo k výraznému oživení nezávislých společenských aktivit a opozičních hnutí, do nichž se vedle dřívějších kritiků komunistického systému nově zapojila také mladá generace, nemající přímou zkušenost s pokusem o prosazení demokratizačních změn v 60. letech.¹¹⁸

Tento počínající rozvoj občanské společnosti ovlivnil také postupné znovuoživení debat o moravské problematice a vznik nových aktivit, souvisejících s otázkou Moravy a jejího identitárního vymezení. Právě v průběhu druhé poloviny 80. let se na Moravě, konkrétně v Brně, začalo formovat uskupení mladých lidí, jež se sdružovalo v církevním pěveckém spolku Proglas, který vedl právník Miroslav Richter. V tomto spolku se scházela katolická mládež, a i když jeho oficiální náplní byly pěvecké aktivity, stranou nezůstávalo ani ožiování moravského vědomí mezi jeho členy, jež se projevovaly např. výlety na významná místa Moravy a pořádáním debat na toto téma.¹¹⁹ Právě Miroslav Richter a část členů tohoto spolku po listopadových událostech v roce 1989 stáli u zrodu jedné z nejvýznamnějších moravských regionálních iniciativ, u založení Moravského občanského hnutí (MOH).

Do velké míry navázání na debaty z roku 1968 o moravské identitě a zvláštním postavení Moravy v rámci českého státu představovala diskuse, která se od roku 1988 rozvíjela v samizdatovém periodiku Střední Evropa – brněnská verze, vycházející paralelně vedle původního pražského vydání časopisu Střední Evropa. Právě téma Moravy a příspěvky s ním spojené, se staly ústředním bodem, který od sebe obě verze odlišoval.¹²⁰ Diskuse, na níž se podílela řada významných osobností z kulturní a vědecké sféry v rámci regionu, svědčila o znovuoživení zájmu o Moravu a o nové aktuálnosti celé problematiky, která se však naplno projevila až v nových, demokratických podmínkách po roce 1989.

¹¹⁷ Srov. OTÁHAL, M., *Opozice, moc, společnost 1969 – 1989. Příspěvek k dějinám „normalizace“*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Maxdorf, Praha 1994.

¹¹⁸ Srov. *Historický úvod*. In: OTÁHAL, M., VANĚK, M., *Sto studentských revolucí. Studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1999, s. 9 – 52.

¹¹⁹ PERNES, J., 1996, s. 224.

¹²⁰ Podrobnější popis této diskuse bude součástí 4. kapitoly o intelektuálních debatách o tzv. moravské otázce.

3. Moravské regionální hnutí po roce 1989

Součástí hlubokých společenských proměn po roce 1989 se stal rovněž vzestup moravského regionálního hnutí, které se záhy zapojilo do veřejného dění. Toto hnutí do velké míry navazovalo na iniciativy, které své aktivity v otázce Moravy rozvinuly již v 60. letech, tentokrát k tomu ovšem došlo v rámci odlišného společenského kontextu. Podobně jako tenkrát došlo k jeho zformování převážně v Brně, někdejší sídle zemských úřadů, kde také existovalo nejsilnější moravské regionální vědomí. Zatímco zde a celkově na Moravě (zvláště v její jižní části) hnutí zaznamenávalo velkou podporu, odlišná situace v tomto ohledu panovala ve Slezsku. Změna jeho státoprávního postavení sice byla také součástí požadavků hnutí, když usilovalo v návaznosti na někdejší propojení obou regionů o obnovení Moravskoslezské země, v samotném Slezsku byla však de facto myšlenka zemského zřízení přijímána s daleko většími výhradami než na Moravě, což přímo souviselo se svébytným slezským regionálním vědomím, které se neslučovalo s moravským.¹²¹

Brno se opět stalo ústředním bodem hnutí nejen z důvodu koncentrace podpory, vyjadřované jím vznesených požadavků, ale také na základě jeho postavení centra celého regionu a druhého největšího města v ČR. Právě tady záhy po listopadových událostech v roce 1989 vznikly příhodné podmínky pro rozvoj pluralitního společenského a politického života a rychle docházelo k zakládání či obnovování řady nových iniciativ, hnutí či politických stran. Vedle brněnského OF (Občanského fóra), které podobně jako na jiných místech republiky ovládlo veřejné dění, se zde jako další výrazný společenský činitel obnovilo moravské regionální hnutí, když již od konce prosince 1989 začaly vznikat jednotlivé moravské regionální iniciativy.

¹²¹ Podrobněji bude otázka geografického rozložení podpory moravského regionálního hnutí sledována v následujících oddílech.

3.1 Zformování moravských regionálních iniciativ

Plné obnovení dříve omezovaného práva k volnému vyjádření názorů a práva ke sdružování dalo vzniknout tisícům nových sdružení, iniciativ a také politických stran. Jejich zakládání bylo povoleno již v lednu 1990.¹²² Toto dění svědčilo o rychlém rozvoji občanské společnosti, dlouhou dobu potlačované, a otvíralo řadu otázek a problémů, které byly ve společnosti chápány jako velmi palčivé a naléhavé. Jedním z klíčových témat se stala také otázka Moravy, specifické regionální identity jejích obyvatel a také jejího budoucího postavení v rámci českého státu a to zvláště poté, co se již záhy po listopadu 1989 začalo znovu formovat na základě vzniku různých regionálních iniciativ moravské regionální hnutí.

Prvním uskupením, které se představilo na veřejnosti jako subjekt prosazující svou činností „zájmy Moravy“, se stalo již zmiňované Moravské občanské hnutí (MOH), v jehož čele stál M. Richter. Ustavující shromáždění se konalo již počátkem prosince 1989 v Brně a zúčastnění se jednoznačně vyslovili pro rehabilitaci zemského zřízení a redefinici postavení Moravy v československém státě.¹²³ Požadavky MOH byly následně souhrnně artikulovány v Provolání Moravského občanského hnutí, v němž mimo jiné stálo: „*Přejeme si, aby Morava nezůstala jen tou pomlčkou mezi českou a slovenskou částí hymny, ale aby se stala plnoprávnou a svébytnou částí naší republiky.*“¹²⁴ Dále byl zdůrazňován centralizační útlak komunistického vedení a marginalizace Moravy v uplynulých 40 letech. Z tohoto pro region krajně nepříznivého stavu existovalo podle MOH pouze jediné východisko, kterým byla „*samosprávná Morava, která obhospodařuje vlastní zdroje a čestně plní své závazky jak k republice, tak k vlastním obyvatelům.*“ Toho bylo možné

¹²² Viz *Zákon o politických stranách*, č. 15/1990 Sb. Sdružování občanů bylo právně povoleno zákonem z 27. března 1990 (viz *Zákon o sdružování občanů*, č. 83/1990 Sb.).

¹²³ PERNES, J., 1996, s. 231.

¹²⁴ Cit. dle *Provolání Moravského občanského hnutí*. In: BALCÁREK, P., DRÁPELA, J., KAČENKA, F., KLADIVO, A., PECL, J., SVOBODA, J., *Boje Moravanů za obnovení zemské samosprávy Moravy a Slezska v letech 1989 – 2000*. In: Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu 1999-2001, Moravský národní kongres, Brno 2001, s. 475.

dosáhnout pouze zrušením „byrokratické krajské administrativní struktury, posílením místních a okresních správních orgánů a vytvořením celomoravské ústřední správy.“¹²⁵

Přímý účastník tohoto shromáždění, Jiří Adámek, v té době archivář Moravského zemského muzea, vzpomínal zpětně na svou účast na něm následovně: „*Já jsem se o tom dozvěděl náhodou, tak jsem tam šel a už tehdy začala velká agitace pro Moravu a lidi se masově přihlašovali. A to bylo tak úžasně spontánní, že my jsme prostě, když skončilo to shromáždění, šli ven a začali jsme přímo agitovat, oslovovali jsme lidi na ulicích a v tramvajích. Na shromáždění jsme dostali nějaké propagační materiály, lidi mi je cestou domů brali z rukou a říkali, že je to ohromné.*“¹²⁶ Zdá se tedy, že v této počáteční fázi hnutí se jednalo o poměrně málo koordinovanou a do velké míry spontánní iniciativu, která se začala formovat podobně jako řada dalších v týdnech následujících po 17. listopadu 1989.

Richter za MOH v prosinci 1989 navázal jednání s Občanským fórem jako tehdejším hlavním veřejným politickým činitelem a snažil se získat souhlas jeho vedení s názory jeho hnutí na budoucí státoprávní uspořádání, které by zohledňovalo Moravu. Již v této počáteční fázi se však ukázalo, že koncept zemského uspořádání není pro OF prioritou a samosprávná Morava či Slezsko nenajde ani do budoucna v jeho řadách velké pochopení.¹²⁷ Tento postoj Občanského fóra de facto rozhodl, že se do něj MOH ani jiné moravské politické iniciativy nezapojily a místo toho byl zvolen samostatný postup.

MOH však nebyla jediná iniciativa, která se na veřejnosti začala prezentovat jako obhájkyň moravských regionálních zájmů. Kromě MOH byla již na konci prosince 1989 obnovena Společnost pro Moravu a Slezsko (SMS), která poprvé s požadavkem samosprávného uspořádání pro tyto dvě historické země vystoupila již v roce 1968 (viz předchozí kapitola). Těsně po Richterovi tak znovu na veřejnost vystoupil také Boleslav Bárta, který stál v čele SMS již při tomto prvním pokusu o obnovení moravské a slezské

¹²⁵ Cit. dle *Provolání Moravského občanského hnutí*. In: BALCÁREK, P., DRÁPELA, J., KAČENKA, F., KLADIVO, A., PECL, J., SVOBODA, J., s. 475.

¹²⁶ Cit. dle *Rozhovor s Jiřím Adámkem* z 13. 6. 2009 (archiv autorky). **Jiří Adámek** (nar. roku 1939 ve Strážnici) vystudoval na Filozofické fakultě J. E. Purkyně obory pomocné vědy historické a historii. Po ukončení studia v roce 1961 postupně pracoval ve Státním oblastním archivu v Třeboni, dále v Brně v Archivu města Brna a od roku 1989 v Moravském zemském archivu. V letech 1991–1992 působil jako poslanec FS ČSFR za HSD-SMS.

¹²⁷ PERNES, J., 1996, s. 231.

samosprávy. Bárta se po neúspěchu v roce 1968 stáhl do ústraní a ve veřejném životě se na rozdíl od Richtera až do roku 1989 neangažoval. Teprve se změnou společenských a politických podmínek se rozhodl pro znovuzahájení aktivního působení opět s cílem prosadit zemské uspořádání pro Moravu a Slezsko. Bárta a jeho spolupracovníci se otevřeně přihlásili k činnosti původní SMS: „*Činnost Společnosti pro Moravu a Slezsko založené 20. května 1968, navazuje na svou práci široce rozvinutou a násilně přerušenu srpnovou okupací Československa.*“¹²⁸

Počet promoravských uskupení, jež vyjadřovaly svůj kladný vztah k Moravě a Slezsku, přitom rychle rostl a na podporu samosprávného postavení Moravy a Slezska se začali vyslovovat jednotlivci i skupiny. Vedle MOH a SMS vznikaly další subjekty jako např. Sdružení přátel Země moravskoslezské, které se ve svém prohlášení, otištěném v Moravských novinách, hlásilo k podpoře samosprávy, jejíž znovuoobnovení bylo chápáno jako nutný krok: „*Samospráva Země moravskoslezské je v souladu se současným zánikem administrativně direktivního systému řízení společnosti teroristickými skupinami. Je v souladu se základními zásadami Občanského fóra a Veřejnosti proti násilí. Zmíněná samospráva je logickým důsledkem staletého snažení pracovitého, snášenlivého, poctivého, věřícího moravskoslezského lidu.*“¹²⁹ V podobném duchu zněla Petice severomoravských občanů.¹³⁰

Záhy se mezi iniciátory promoravských iniciativ a petic objevily snahy o sjednocení a spojení sil. Nejvýznamnější pokus byl v tomto směru realizován již v počátečních fázích jejich formování – v lednu roku 1990 vznikla Charta pro Moravu a Slezsko, která se měla stát „*funkčním sjednocením moravskoslezských iniciativ při zachování autonomie každé*

¹²⁸ Cit. dle *Prohlášení k obnově činnosti Společnosti pro Moravu a Slezsko* (strojopis, nedatováno, podepsáno Iniciativní skupinou Společnosti pro Moravu a Slezsko). Dále bylo popsáno, jak by se měl dále ubírat vývoj, co se týče Moravy a Slezska a jejich dalšího státoprávního uspořádání: „*Nevídaně humánní průběh revoluce by měl být završen překonáním dosavadního systému státoprávního a územně správního uspořádání, které v důsledku centralismu a byrokratických způsobů řízení vedlo ve svých důsledcích k necitlivým, ba diskriminačním přístupům k přirozené, v podvědomí lidí zakotvené a historickými tradicemi konstituované pospolitosti Moravy*“ (cit. dle tamt.).

¹²⁹ Cit. dle Moravské noviny, rubrika *Na téma moravská otázka*, 1. 2. 1990, s. 8.

¹³⁰ V této petici byla v několika bodech požadována úprava federálního uspořádání státu na formu trojfederace, obnova historických hranic Moravy a posílení samosprávných a demokratických prvků u nižších stupňů státní správy (viz Moravské noviny, rubrika *Na téma moravská otázka*, 1. 2. 1990, s. 8).

z nich. ¹³¹ Charta pro Moravu a Slezsko byla označena za otevřený dokument, k němuž se dále mohou hlásit další iniciativy, kolektivy, ale také jednotlivci a současně byla deklarována spolupráce se všemi OF na Moravě a ve Slezsku. Iniciátorem Charty byla SMS, záhy se k ní přidaly další iniciativy a to Výbor pro samosprávu Moravy – občanská iniciativa při městském výboru Čs. strany socialistické v Brně, Přípravný výbor pro samosprávu Moravy při Československé straně lidové v Brně, pracovní sekce pro Moravu a Slezsko demokratického fóra komunistů ¹³², Moravské hnutí proti byrokracii, severomoravská iniciativa Přátelé Moravy a Slezska a Sdružení umělců Moravy a Slezska. ¹³³

Jak je zřejmé, v případě těchto moravských regionálních iniciativ nešlo zpočátku o příliš organizované a strukturované subjekty, ale spíše o různá uskupení, která za jednu ze svých hlavních charakteristik považovala otevřenost vůči jiným subjektům a jednotlivcům, jejichž cílem je rovněž dosažení samosprávného postavení pro Moravu a Slezsko. ¹³⁴ Již v počáteční fázi se nicméně vyprofilovaly dvě hlavní uskupení, které byly rovněž ve veřejném diskursu chápány jako hlavní zástupci moravského regionálního hnutí – MOH a SMS. Ačkoliv by se mohlo zdát celkem logické, že by se tyto dvě pomoravské iniciativy, které vznikly téměř současně a usilovaly o společné a v podstatě identické cíle, měly navázat úzkou spoluprací či se sjednotit, ukázalo se, že jednotný postup není možný. Zásadní problém spočíval v jejich odlišném formování (viz starší tradice SMS, která vznikla již v roce 1968 oproti až v druhé polovině 80. let působící MOH), v rozdílné

¹³¹ Cit. dle *Společnost pro Moravu a Slezsko není jediná. Rozhovor s B. Bártou (Druhé křížení Moravy)*. In: Moravský historický sborník – ročenka Moravského národního kongresu 1996 – 1998. Moravský národní kongres, Brno 1998, s. 312.

¹³² Jak je patrné, myšlenka moravské a slezské samosprávy nacházela ohlas také uvnitř některých etablovaných politických stran, v první řadě u ČSS a ČSL, která aktivně vystupovala proti zrušení Země moravskoslezské již v období po roce 1945.

¹³³ Signatáři Charty pro Moravu a Slezsko si vytkli za cíl usilovat o 1) ustavení moravsko-zemského sněmu nebo jiného zastupitelského orgánu, 2) ustavení moravskoslezské vlády nebo jiného ústředního orgánu s výkonnou mocí, 3) obnovení Moravy a Slezska v jejich původních historických hranicích včetně stanovení volebních obvodů, které by respektovaly tyto hranice již do voleb v roce 1990, 4) zajištění toho, aby národní důchod vytvořený na Moravě a ve Slezsku zůstal po nezbytných přiměřených odvodech do centrální pokladny (*Charta pro Moravu a Slezsko*, leden 1990).

¹³⁴ Zvláště SMS v čele s Bártou byla ochotná ke spolupráci s jinými promoravskými iniciativami a dokonce také s členy politických stran etablovaných v politickém systému (především s Československou stranou socialistickou a Československou stranou lidovou). S nejvýraznějším a rozhodujícím subjektem tehdejší politické scény, s Občanským fórem, se sice zástupci moravského regionálního hnutí (viz již zmiňovaný pokus MOH) pokusili navázat spoluprací, ale bez úspěchu.

strukturu jejich příznivců (zatímco v případě členů SMS se jednalo hlavně o osoby, jež se v otázce samosprávného postavení Moravy angažovaly již při prvním pokusu o jeho prosazení, členové MOH byli často spíše zástupci mladší generace, dospívající ve 2. polovině 80. let) a v neposlední řadě rovněž v rozdílném osobnostním charakteru jejich čelních představitelů B. Bárty a M. Richtera.¹³⁵ Přestože byly snahy celé hnutí sjednotit do jedné iniciativy, nikdy se něco podobného přes dílčí úspěchy nepodařilo.

Obě moravské regionální iniciativy začaly odděleně působit na veřejnosti a usilovaly o rozšíření myšlenky samosprávné Moravy a získání co nejmasovější podpory mezi občany. Také díky tomu, že se jak MOH tak SMS aktivizovaly již v počáteční fázi demokratických změn a byly ve svém počínání velmi aktivní, se jim tento cíl dařil. Obě iniciativy si založily koordinační centra, z nichž řídily svou činnost.¹³⁶ Již počátkem roku 1990 stoupenci moravského regionálního hnutí začali působit na různých shromážděních a rozdávát informační letáky na ulicích, v nichž vyzvali obyvatele Moravy a Slezska prostřednictvím výzev k zapojení se na podporu moravskoslezské samosprávy. SMS např. oslovila veřejnost prostřednictvím tisku tímto prohlášením: SMS „*vyzývá všechny demokraticky smýšlející občany všech politických stran a demokratických iniciativ, všechny občany bez politické příslušnosti, občany náboženského či jiného světového názoru bez ohledu na místo bydliště, aby se přihlásili na koordinačním středisku na podporu tohoto hnutí...*“¹³⁷ Sebe prezentace hnutí jako nadstranického, otevřeného společenství, které umožňuje zapojit se všem, kteří se cítí být Moravany a zajímají se o budoucí postavení Moravy a Slezska,

¹³⁵ Viz *Rozhovor s Jiřím Adámkem* z 13. 6. 2009 (archiv autorky). Ještě jiný rozdíl popsal dále v rozhovoru J. Adámek: „*Byl tady ten rozdíl, že MOH byla spíše taková výběrovější společnost inteligence a byla menšího rozsahu, zatímco SMS byla skutečně masová*“ (cit. dle tamt.).

¹³⁶ MOH v čele s M. Richterem si své koordinační centrum zřídilo již v následujících dnech po 17. listopadu 1989, když Richter spolu se svými příznivci vnikl do budovy tehdejšího Jihomoravského KNV a požadoval uvolnění několika místností jako kanceláří pro nově se formující moravskou iniciativu (viz PERNES, J., 1996, s. 221).

¹³⁷ Cit. dle *Druhé křížení Moravy. Ve světle současných událostí*. Rovnost, 2. 2. 1990, s. 6. Podobně k aktivní podpoře „moravských regionálních zájmů“ vyzvalo MOH: „*Moravané! Zabraňme dosavadnímu mnohaletému útlaku, který se nejagresivněji projevil v posledních čtyřiceti letech. (...) Zakládejme v místech svého bydliště, příp. na pracovištích místní sdružení propojená s ústředním koordinačním centrem Moravského občanského hnutí a jejich prostřednictvím uplatňujeme své názory a požadavky. Spolupracujeme se všemi iniciativami při podpoře a prosazování vlastní moravské samosprávy. V nastávajících svobodných volbách pak od kandidátů na poslanecké mandáty požadujeme, aby prosazovali přijetí takové ústavy, která by naše práva zaručovala.*“ (cit. dle *Provolání Moravského občanského hnutí*, BALCÁREK, P., DRÁPELA, J., KAČENKA, F., KLADIVO, A., PECL, J., SVOBODA, J., 2001, s. 477.

přispěla k jeho oblíbenosti a hnutí se podařilo vytvořit povědomí o moravské problematice a získat ohlas ve společnosti.

Významným úspěchem bezesporu bylo především to, že si moravské regionální iniciativy dokázaly získat pozornost médií a jimi organizované akce a vydávaná prohlášení se záhy staly pravidelnou součástí přinášných zpráv a to zvláště v moravském regionálním tisku, který již v zimních měsících roku 1990 začal reflektovat činnost moravských iniciativ a otázku budoucího postavení Moravy a Slezska v Československu. K veřejnosti se tak dostaly informace o nově založených či obnovených moravských iniciativách, jejich aktivitách a také přímo otiskované dokumenty a prohlášení, jež vydávaly. Navíc se např. v Rovnosti, Moravských novinách nebo Brněnském večerníku objevily speciální rubriky, věnované moravské problematice, v nichž byly uveřejňovány dopisy čtenářů, které se týkaly jejich názoru na dění kolem Moravy a Slezska.¹³⁸

Velké publicity se dostalo i shromáždění v brněnské hale Rondo s názvem O Moravě v Rondu organizovaného MOH, kterého se zúčastnilo až 3000 lidí.¹³⁹ Na tomto shromáždění opět zazněly požadavky na rehabilitaci státoprávního uspořádání Moravy, samosprávu, vlastní zákonodárný sbor a jiný systém přerozdělování národního důchodu.¹⁴⁰ Úvodní projev pronesl Miroslav Richter a mimo jiné v něm zmínil: *"Nechceme nic víc, ale také méně, než rehabilitovat sebe jako pospolitost, která je přímým pokračovatelem a dědicem Velké Moravy - státu, který ve svornosti řídil život jak nás Moravanů, tak i Slováků a Čechů i jiných sociálně etnických společenství."* A také: *"Slyšel jsem nedávno takové rčení, a protože se týká toho, proč jsme se tady sešli, dovoluji si vám je říci: 'Zemi, které se dvacet let jen bere, se říká kolonie, a když se to děje čtyřicet let, říká se jí Morava.'"*¹⁴¹ Dále následovaly projevy některých účastníků o minulosti Moravy, moravské

¹³⁸ Např. v deníku Rovnost byla od února 1990 zřízena rubrika *Moravskoslezské fórum*, v níž byly otiskovány názory čtenářů, a také již zmiňované *Druhé křížení Moravy* – v této rubrice dostával Boleslav Bárta za HSD-SMS se jednou týdně vyjádřit své názory (tato rubrika vyšla souborně v roce 2001 ve sborníku Moravského národního kongresu (viz BARTA, B., *Druhé křížení Moravy*. In: Moravský historický sborník – ročenka Moravského národního kongresu 1996 – 1998. Moravský národní kongres, Brno 1998, s. 309 – 376). Podobně v Moravských novinách se objevila rubrika *Na téma moravská otázka*.

¹³⁹ Např. *Orlice opět ožívá*. Mladá Fronta, 12. 2. 1990, s. 1 nebo *Moravskoslezské fórum Rovnosti*. Rovnost, 14. 2. 1990, s. 4.

¹⁴⁰ *Prohlášení ze shromáždění*, 10. 2. 1990 (leták).

¹⁴¹ Převz. cit. z PERNES, J., 1996, s. 232.

kultuře, heraldických znacích, moravské ekonomice a dokonce o moravském fotbalu a zastoupení moravských hráčů v československém sportu.¹⁴² Bez zajímavosti není, že akce se účastnili také zástupci slovenských odborů, kteří se připojili k cílům nedávno vzniklé Charty pro Moravu a Slezsko a přidali se k požadavku „*odstranit pražský centralismus*.“¹⁴³ Shromáždění v hale Rondo bylo jednou z největších manifestací, jež se stala projevem vzrůstajícího moravského uvědomění.

Výše uvedený vývoj přispěl k tomu, že si moravské regionální hnutí během první poloviny roku 1990 získalo poměrně rychle oblibu mezi veřejností na Moravě a částečně i ve Slezsku. Na vzestup moravského vědomí mezi obyvateli Moravy upozorňovaly výzkumy veřejného mínění; podle jednoho z nich, vedeného etnologem Václavem Frolcem z Masarykovy univerzity v Brně, se v únoru 1990 za Moravany považovalo 88,3% obyvatel historického území Moravy, za Slezany 37,6 % obyvatel ve Slezsku a za Čechy 3,4% obyvatel moravskoslezského regionu. 53% obyvatel Moravy a Slezska dokonce chápalo Moravany jako samostatný národ (47,7% je chápalo jako zvláštní větev českého národa).¹⁴⁴ Jiný výzkum, prováděný Institutem pro výzkum veřejného mínění v rámci celého Československa, ukázal, že za samostatný národ považovalo Moravany 24% a za samostatnou větev 66% obyvatel. V rámci Moravy pak chápalo Moravany jako samostatný národ 39% dotazovaných, z toho 46% v Jihomoravském a 32% v Severomoravském kraji.¹⁴⁵

Na Moravě a ve Slezsku však vykazovala podpora myšlenek moravského regionálního hnutí co do jejího geografického rozložení značné rozdíly, patrné jak v rámci samotné

¹⁴² BALCÁREK, P., DRÁPELA, J., KAČENKA, F., KLADIVO, A., PECL, J., SVOBODA, J., 2001, s. 578.

¹⁴³ *Moravskoslezské fórum*. Rovnost, 13. 2. 1990, s. 4.

¹⁴⁴ FROLEC, V., *Historické vědomí obyvatel Moravy a Slezska ve světle etnograficko-sociologického výzkumu v první čtvrtině roku 1990 a v historické perspektivě*. In: Vlastivědný sborník moravský, roč. 42, 1990, s. 358 - 385. Tento etnologicko-sociologický průzkum proběhl 21. ledna až 10. února 1990 za pomoci studentů národopisu Masarykovy univerzity v Brně na vzorku 583 obcí v historických hranicích Moravy a Slezska. Výběr respondentů byl reprezentativní z hlediska věku, vzdělání a úměrného zastoupení všech okresů tehdejšího Jihomoravského a Severomoravského kraje; zahrnuty byly také některé obce kraje Východočeského a Jihočeského, patřící dříve k Moravě. V otázce formy budoucího státoprávního uspořádání se pro zemské zřízení na Moravě vyslovilo 41,2% dotázaných, pro trojfederaci 37,7%, pro zemské zřízení s Moravou a Slezskem 32,6% respondentů. Jako politické centrum Moravy bylo 71,0% dotázanými označeno Brno, 22,2% Olomouc.

¹⁴⁵ Údaje Institutu pro výzkum veřejného mínění převzaty z MAREŠ, M., *Moravistické strany a hnutí*. In: Mareš, M. (ed.), *Etnické a regionální strany po roce 1989*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2003. s. 41.

Moravy, ale především pak při porovnání míry podpory mezi oběma historickými regiony. Zatímco totiž na Moravě myšlenka obnovení samosprávného uspořádání na základě historických zemí získávala nezanedbatelný ohlas, mezi obyvateli Slezska byly názory mnohem diferencovanější a podpora nedosahovala ani zdaleka takové úrovně jako na Moravě. Proto již v únoru 1990 začaly ze Slezska zaznívat hlasy vystupující proti aktivitám iniciativ, které usilovaly o moravskou a slezskou samosprávu. Např. 21. 2. 1990 se sešlo v Opavě shromáždění zástupců měst, obcí, slezských kulturních a vědeckých institucí, které odmítlo snahy některých hnutí a skupin, požadujících autonomii Moravy a Slezska či dokonce trojfederativní uspořádání státu. Shromáždění se naopak přihlásilo k rozvíjení slezské historické a kulturní tradice bez požadavku na změnu dvojčlenné federace.¹⁴⁶ Podobně rada Koordinačního centra OF v Ostravě vydala v únoru prohlášení, ve kterém odsuzovala iniciativy, které usilovaly o autonomii Moravy.¹⁴⁷ Tento distancovaný postoj ze strany Slezska vytvářel zřejmou diskrepanci mezi tím, co hlásalo hnutí, které usilovalo o znovuoobnovení společné Moravkoslezské země a zaštiťovalo se rovněž podporou slezských obyvatel, a tím, co v převážné míře vyjadřovali sami Slezané.

3.2 Institucionalizace moravských regionálních iniciativ a jejich vstup do politiky

I když se podpora moravských regionálních iniciativ a jejich programu omezovala pouze na část moravského a v omezené míře také slezského obyvatelstva, nezanedbatelný ohlas u části veřejnosti na jejich činnost byl v prvních měsících roku 1990 zřejmý. Signalizoval zvýšenou ochotu lidí věnovat regionální problematice pozornost, potřebu být součástí určitých kolektivně vymezených společenství a také potencionálně ochotu aktivně vyjádřit podporu cílům, jež deklarovalo regionální hnutí. Na rozdíl od období 60. let, kdy navzdory probíhajícímu demokratizačnímu procesu byl stále celý společenský systém podřízen pravidlům určeným komunistickou diktaturou, se na počátku 90. let otevíraly před členy moravských regionálních iniciativ daleko příznivější možnosti působení poté, co

¹⁴⁶ *Jasně stanovisko*. Svobodné slovo, 22. 2. 1990, s. 4.

¹⁴⁷ *Ostravští proti autonomii*. Rovnost, 21. 2. 1990, s. 1.

záhy po listopadu 1989 začalo docházet k obnovování demokratických struktur a občanské společnosti jako takové. Zásadně se proměňující politický prostor a vznikající zárodky nového politického systému představovaly v této době významnou oblast příležitostí, která se otvírala před jednotlivci i skupinami, dosud nemajícími možnost se pro odlišné politické názory zapojit do oficiálního společenského dění, které podléhalo diktátu komunistické strany. Navíc bylo zřejmé, že právě zde, na nově se utvářející politické scéně se bude rozhodovat o celé řadě klíčových otázek a to včetně státoprávního uspořádání státu.

To byly hlavní důvody, proč se dvě nejvýznamnější iniciativy v rámci moravského regionálního hnutí, SMS a MOH, rozhodly nezůstat mimo sféru politiky a pokusily se do ní aktivně vstoupit a působit v ní. Jedinečnou příležitost jim k tomu podobně jako všem ostatním politickým subjektům poskytovaly první demokratické volby naplánované na červen roku 1990 – právě ty měly znamenat jak definitivní odstranění předchozího komunistického systému a jeho představitelů, které se stalo jedním z hlavních cílů bezprostředně po listopadu 1989 a v první polovině roku 1990, tak také symbolický začátek ustavení demokratického státu s pluralitními politickými institucemi.

Mezi politické strany a hnutí, které se účastnily voleb, se tak zařadily také některé moravské regionální subjekty. Toto rozhodnutí však současně znamenalo, že v rámci příprav na volby muselo dojít k jejich vnitřní transformaci z relativně málo diferencovaných uskupení do více strukturovaných celků a k jejich formalizaci ve smyslu přiblížení se mechanismům fungování politických stran. Tyto cíle byly do velké míry v případě SMS sledovány na jejím sněmu, konaném 1. dubna 1990 v Kroměříži.¹⁴⁸ Ten rozhodl o přetvoření původní SMS v Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko (HSD-SMS), přičemž tento nový subjekt byl samotnými představiteli definován jako „politické hnutí“. Provizorním programem HSD-SMS, který obsahoval hlavní principy, s nimiž hnutí chtělo uspět také ve volbách, se stala na sněmu vyhlášená Moravskoslezská deklarace, v níž opět účastníci sněmu požadovali samosprávné uspořádání Československa, které mělo být přetvořeno na spolkovou republiku se třemi

¹⁴⁸ *Kroměřížský sněm*. Svobodné slovo, 2. 4. 1990, s. 2; *Kroměříž opět historická*. Rovnost, 2. 4. 1990, s. 3.

spolkovými zeměmi (Čechy, Morava a Slovensko).¹⁴⁹ Z hlediska HSD-SMS byl tento požadavek a jeho realizace slovy B. Bárty nezbytností, která musí být prosazena: „*Společnost pro Moravu a Slezsko jako zájmové občanské hnutí pro hospodářské a kulturní povznesení Moravy se Slezskem Vám sděluje, že 1. duben 1990 formálně vyhlásila VZNIK samosprávné spolkové země Moravskoslezské v rámci Československé federativní republiky a že od uskutečnění tohoto formálního aktu neustoupí.*“¹⁵⁰ Bárta také na sněmu zdůvodnil, proč se jeho hnutí rozhodlo kandidovat v parlamentních volbách: „*Protože (...) žádná demokratická politická strana ani politické hnutí neměly do 1. 4. 1990 obnovu práv Moravanů a Slezanů ve svém volebním programu, dal kroměřížský sněm této společnosti podnět ke vzniku politického hnutí, Hnutí za samosprávnou demokracii - Společnost pro Moravu a Slezsko.*“¹⁵¹ Přeměna na politické hnutí tedy byla odůvodněna tím, že je nutné, aby někdo hájil zájmy Moravy na politické úrovni. Přesto si však HSD-SMS chtělo vyhnout se přeměně na klasickou politickou stranu – proto Bárta transformovaný subjekt charakterizoval jako „*nadstranické hnutí všech demokraticky smýšlejících Moravanů a Slezanů bez rozdílu politického a náboženského přesvědčení.*“¹⁵² Tento sněm také odstartoval oficiální předvolební kampaň HSD - SMS.¹⁵³

Pozadu nezůstalo ani MOH jako další významný zástupce moravského regionálního hnutí a rozhodlo se rovněž kandidovat ve volbách. Zatímco SMS se rozhodla do voleb jít samostatně, MOH vstoupilo do volební koalice s Československou stranou lidovou (ČSL)¹⁵⁴, když ve volbách kandidovalo jako součást širšího volebního uskupení nazvaného

¹⁴⁹ Viz *Moravskoslezská deklarace*. In: Moravskoslezská neděle, speciálně vydaný leták ke kroměřížskému sněmu HSD-SMS, duben 1990, s. 10. Tato brožura podrobně zachycuje průběh celé akce včetně proslovů na ní pronesených.

¹⁵⁰ Cit. dle tamt., s. 1.

¹⁵¹ Tamt.

¹⁵² Tamt.

¹⁵³ Za povšimnutí stojí jistě skutečnost, že na Kroměřížském sjezdu se svými projevy vystoupili také předsedové obou moravských KNV, za Jihomoravský Zdeněk Příkryl a za Severomoravský Jaroslav Faix. Z. Příkryl hovořil např. o „*obnovení práva na samostatné zřízení na Moravě a ve Slezsku*“ a J. Faix o „*ekonomicky silné Moravě.*“ Nejvyšší představitelé někdejšího krajského uspořádání, které mělo být ještě v průběhu roku 1990 zrušeno, se tak přiklonili k myšlence obnovení samosprávné Moravskoslezské země (viz *Moravskoslezská neděle*, speciálně vydaný leták ke kroměřížskému sněmu HSD-SMS, duben 1990. Někteří v tomto postoji viděli pouze snahu získat nové posty vzhledem k tomu, že bude odstraněn starý správní systém (např. *Zemské zřízení...?* Rovnost, 4. 5. 1990, s. 2).

¹⁵⁴ PERNES, J., 1996, s. 234.

Křesťanská a demokratická unie (KDU).¹⁵⁵ Ke vzájemnému spojení obou hlavních zástupců moravského regionálního hnutí ve volbách, tedy HSD – SMS a MOH tedy nedošlo ani před volbami, i když by se tento krok mohl zdát vcelku logický.¹⁵⁶

Požadavky obsažené ve volebních programech, které voličům předložily SMS a MOH, se od sebe příliš nelišily: základní osu tvořilo obnovení samosprávného postavení Moravy a Slezska v podobě zemského či spolkového uspořádání, k němuž se dále vztahovaly požadavky na prosazování moravsko-slezských zájmů v různých společenských oblastech.¹⁵⁷ Např. program HSD – SMS, poměrně stručný, obsahoval několik bodů, které měly v podstatě charakter hesel: první z nich znělo „*Poškozená Morava hledá řešení pro československý stát.*“ V dalším bodě bylo deklarováno, že „*Jen stranická demokracie neuchrání občanská práva a svobody*“, čímž se vyjadřovalo, že pro zajištění demokratické podoby státu a suverenity občanů je potřeba najít ještě další pojistný princip, „*aby se byrokratický aparát nepovýšil nad občana.*“ Tento pojistný princip objasňoval hned následující bod programu: „*Všeobecná samospráva obcí a zemí východiskem.*“¹⁵⁸ Velký důraz byl kladen na zlepšení socioekonomických poměrů regionu, které mělo být zajištěno neodváděním národního důchodu vytvořeného na Moravě a ve Slezsku do Prahy a také sociální ochranou v obtížném období transformace. Podobný, i když odlišně strukturovaný program, představilo také MOH.¹⁵⁹ Charakteristickým rysem obou programových prohlášení tak byla jejich velmi obecná formulace bez hlubšího řešení jednotlivých problémů. Tím se však nelišily od volebních programů všech ostatních politických stran, které byly vzhledem k těžko odhadnutelnému budoucímu vývoji jen málo konkrétní – opíraly se především o negaci komunistického systému, deklarace opětovného zařazení se

¹⁵⁵ Zde byly v předvolební koalici sdruženy kromě ČSL a MOH také Křesťanskodemokratická strana, Svobodná rolnická strana, Sdružení československých podnikatelů a Klub seniorů.

¹⁵⁶ Nejvýznamnější pokus o spojení byl podniknut v průběhu února 1990, když vznikla společná koordinační rada MOH a SMS; její existence byla nicméně krátká a již záhy řídily oba subjekty své aktivity odděleně (viz *Spojili se*. Svobodné slovo, 7. 2. 1990, s. 3).

¹⁵⁷ Podrobnou analýzu volebních programů moravských politických stran provedl politolog M. Mareš – viz MAREŠ, M., *Programy moravských regionálních stran*. In: Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek, Matice moravská, Brno 2001, s. 195 – 200).

¹⁵⁸ *Volební program Hnutí za samosprávnou demokracii - Společnost pro Moravu a Slezsko*, HSD-SMS, leták, nedatováno.

¹⁵⁹ *Programové cíle pro volby 1990: Demokracie pro všechny*, Moravské občanské hnutí, nedatováno.

mezi demokratické státy (tzv. „návratu do Evropy“) a obsahovaly jen neurčité návrhy na řešení sociálních a ekonomických problémů.¹⁶⁰

Ačkoliv byly moravské subjekty na politické scéně proti OF podstatně méně významnou politickou silou, postupně se ukazovalo, že u části moravské i slezské veřejnosti by mohly mít se svým regionálně zaměřeným politickým programem úspěch.¹⁶¹ Náznaky o možné akceptaci požadavků hnutí přicházely navíc také z oficiálních politických kruhů, kdy zvláště v předvolebním období zaznívaly přísliby podpory samosprávného zemského uspořádání. K přesvědčení, že zavedení samosprávného uspořádání a zemského zřízení je reálné, stoupence moravských regionálních iniciativ vedla jednak vyjádření některých čelných politických představitelů jako prezidenta Václava Havla,¹⁶² předsedy České národní rady Petra Pitharta,¹⁶³ a také několik oficiálních dokumentů, především usnesení Federálního shromáždění z 9. května 1990 o obnovení moravskoslezské samosprávy.¹⁶⁴

I když zohledníme tyto pozitivní signály z nejvyšších politických kruhů a také zájem, který vzbuzovala činnost moravských subjektů mezi veřejností, výsledky moravských politických regionálních stran byly i tak velmi překvapující. HSD-SMS kandidovalo na území Moravy a Slezska, tedy v Jihomoravském a Severomoravském kraji, a v Čechách

¹⁶⁰ Srov. MĚCHÝŘ, J., s. 196.

¹⁶¹ Zvláště když státoprávní uspořádání a národnostní a regionální problematika v programu předního politickému subjektu OF zcela absentovalo.

¹⁶² 15. 1. 1990 prezident Havel navštívil Brno, kde mu byl na jeho veřejném vystoupení předán dopis, v němž byla prosba, aby dbal na „specifické postavení Moravy“ (*Brno uvítá prezidenta*. Rovnost, 15. 1. 1990, s. 1). Toto specifické postavení Moravy bylo zmiňováno na základě dopisu, který V. Havel adresoval těsně před svým zvolením prezidentem dne 28. 12. 1990 „Brňákům“: „Milí Brňáci, děkuji Vám za vaši podporu. Má maminka byla Moravanka, ale to není zdaleka jediný důvod, proč budu na specifické postavení Moravy při své práci myslet“ (*Dopis Brňákům*. Přetištěno v: BALCÁREK, P., DRÁPELA, J., KAČENKA, F., KLADIVO, A., PECL, J., SVOBODA, J. 2001, s. 478). Na základě těchto náznaků stoupenci moravského regionálního hnutí věřili, že se jim dostane podpory z nejvyšších státních míst.

¹⁶³ Ve svém předvolebním vystoupení v Brně P. Pithart, který kandidoval v parlamentních volbách za Jihomoravský kraj, zmínil svůj osobní vztah k Moravě a prohlásil, že byl vždy pro ekonomickou a správní samostatnost Moravy a Slezska a bude ji podporovat i při budoucích jednáních (*Premiér v Brně*. Lidové noviny, 28. 5. 1990, s. 1).

¹⁶⁴ Viz *Usnesení Federálního shromáždění č. 212 o obnovení moravsko-slezské samosprávy* z 9. 5. 1990 (<http://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/usneseni/u0212.htm>, 2. 1. 2010). V Usnesení se vyhlášovalo, že Federální shromáždění „**považuje** /zvýrazněno v původním textu – pozn. aut./ **zrušení země moravsko-slezské od 1. ledna 1949 v rámci nového územně správního uspořádání za akt nespravedlivý a poplatný totalitní byrokraticko-centralistické praxi, za krok, který byl v rozporu s principy demokracie a samosprávy, a který tak podstatně přispěl k deformovanému vývoji československé společnosti. Vyslovuje** /zvýrazněno v původním textu – pozn. aut./ **proto pevně přesvědčení, že ústavní uspořádání republiky, které vzejde z jednání svobodně zvolených zákonodárných sborů, tuto nespravedlnost napraví.**“

pouze v krajích Jihočeském a Východočeském, které také zahrnovaly bývalé historické území Moravy, a získalo ve volbách do ČNR 10,8% z celkového počtu hlasů, což představovalo celkem 22 mandátů ve sněmovně (celkem HSD – SMS obdrželo 723 609 hlasů).¹⁶⁵ Ve Sněmovně národů FS získalo HSD-SMS 9,10 % hlasů (7 mandátů) a ve Sněmovně lidu se stalo čtvrtou nejsilnější stranou s 7,89 % hlasů (9 mandátů)¹⁶⁶

Naopak MOH, které se rozhodlo kandidovat v koalici KDU, získalo pouze jeden mandát do ČNR a jeho výsledky v rámci KDU obecně skončily v porovnání s HSD-SMS neúspěchem (ale i výsledky KDU na Moravě jako takové oproti HSD-SMS):

Volební strana	Celkem v ČR	Jiho-moravský kraj	Severo-moravský kraj	Východo-český kraj	Jihočeský kraj
HSD-SMS	10,0%	27,2%	24,0%	1,7%	0,8%
KDU	8,4%	13,3%	8,8%	9,1%	9,4%

Tabulka č. 1: *Porovnání výsledků HSD-SMS a KDU v parlamentních volbách do ČNR v červnu 1990* (zdroj: <http://www.volby.cz/pls/cnr1990/u5>, 2. 1. 2010).

Jak vyplývá z těchto výsledků voleb do ČNR, rozložení odevzdaných hlasů pro HSD-SMS a tím také vyjádření podpory moravanství bylo nerovnoměrné. Absolutně největší podporu si HSD-SMS získalo v okrese Brno – město a to zhruba 36,2% hlasů z celkového počtu hlasů – tímto výsledkem přestihlo hnutí dokonce OF, které zde získalo pouze 34,9% hlasů¹⁶⁷, což byla v rámci ČR zcela výjimečná situace.¹⁶⁸ Naopak ve srovnání s tímto

¹⁶⁵ <http://www.volby.cz/pls/cnr1990/u1>, 2. 1. 2010.

¹⁶⁶ <http://www.volby.cz/pls/sl1990/u1>; <http://www.volby.cz/pls/sn1990/u0>, 2. 1. 2010.

¹⁶⁷ Např. Jaroslav Šabata, tou dobou jeden z vůdčích představitelů brněnského OF, vyjádřil v komentáři v Rovnosti k výsledkům voleb v Jihomoravském kraji všeobecné překvapení nad dobrými volebními výsledky HSD – SMS, které předstihlo favorizovanou KDU. Úspěch HSD – SMS Šabata přikládal tomu, že „voliči projeví zvlášť velký smysl pro národní a regionální hodnoty“ (cit. dle *Morava se prosadila*. Rovnost, 11. 6. 1990, s. 1). Podle něj právě tento aspekt OF jako celek ve svém programu dostatečně nezohlednilo: „Ani Občanskému fóru nejsou tyto hodnoty cizí, nicméně v celostátním měřítku OF téma moravské samosprávy podcenilo. Pokud se v tomto směru angažovalo, nebylo to příliš spontánně, ale pod vlivem své moravské části“ (cit. dle tamt.)

¹⁶⁸ <http://www.volby.cz/pls/cnr1990/u5312?xkraj=37&xokres=2>, 2. 1. 2010.

úspěchem byly jeho výsledky poměrně slabé v západní části Moravy, např. v okrese Jihlava dosáhlo HSD-SMS pouze 3,8% z celkového počtu hlasů.¹⁶⁹

V rámci moravského regionálního hnutí se Bártovo Hnutí stalo po neúspěchu svého největšího konkurenta MOH prakticky jediným jeho mluvčím. B. Bárta jako předseda HSD-SMS poskytl několik rozhovorů do novin, v nichž se vyjadřoval k výsledkům voleb a k umístění se jeho strany v nich. Zazněly sebevědomé výroky: „*Výsledky voleb jsme očekávali. Nás, na rozdíl od ostatních nepřekvapily, naopak jsme očekávali, že budou o 10 – 15 % lepší.*“¹⁷⁰ Na otázku, jestli hnutí vstupem do voleb a předpokládaným zapojením do parlamentu neztrácí charakter hnutí a naopak se nestává klasickou politickou stranou, odpověděl, že „*nikoli, naším členem může být příslušník kterékoliv politické strany.*“¹⁷¹ V návaznosti na to zdůrazňoval nadstranický charakter hnutí a jeho další vystupování na parlamentní půdě v tomto duchu: „*Chceme si zachovat nezávislý, samostatný postoj, proto do tradiční koalice nepůjdeme, ale budeme podporovat demokratické strany a hnutí, které budou usilovat o upevnění československého státu a samosprávné demokracie.*“¹⁷² V ČNR se Bárta zavázal za HSD-SMS obhajovat zájmy údajně 260 000 oficiálních členů jejich hnutí a všech, kteří je volili.¹⁷³

Vývoj po volbách se však ubíral jiným směrem a brzo rovněž u HSD – SMS došlo navzdory předchozím konstatováním o nestrannosti a zvláštním charakteru hnutí k akceptaci základních politických pravidel - na základě povolebních jednání se stalo součástí vládní koalice, kterou vytvořilo společně s OF a KDU, i když účast HSD - SMS ve vládě byla podložena pouze obsazením jednoho vládního křesla.¹⁷⁴ Na federální úrovni se ocitlo HSD-SMS v podstatě v opozici vůči koalici OF a Veřejnosti proti násilí.¹⁷⁵

Volební úspěch znamenal v rámci moravského regionálního hnutí významný impuls k plánování dalších aktivit a přivedl jeho členy a příznivce k přesvědčení, že zavedení samosprávy na principu zemí je na dosah a bude v krátké době realizováno. Proto se začali

¹⁶⁹ <http://www.volby.cz/pls/cnr1990/u5312?xkraj=37&xokres=7>, 2. 1. 2010.

¹⁷⁰ Cit. dle *Rozhodl hlas voličů*. Rovnost, 20. 6. 1990, s. 1.

¹⁷¹ *Překvapení z Moravy*. Svobodné Slovo, 12. 6. 1990, s. 1.

¹⁷² *Quo vadis Moravo?* Rovnost, 29. 6. 1990, s. 4.

¹⁷³ Tamt.

¹⁷⁴ Ministrem kontroly se za HSD-SMS stal její kandidát Bohumil Tichý.

¹⁷⁵ MAREŠ, M., 2003, s. 48.

v tomto směru nově zvolení poslanci za HSD - SMS aktivně zapojovat do jednání ve FS a v ČNR, kde se snažili prosadit tento hlavní cíl v co nejbližším termínu. První konflikt byl však vyvolán již v červenci 1990, kdy při projednávání programového prohlášení vlády ČR došlo k rozporům mezi poslanci HSD – SMS a zbytkem sněmovny o ty pasáže, které se týkaly postavení Moravy a Slezska v rámci ČR a ČSFR. Situace byla nakonec vyřešena tak, že k programovému prohlášení vlády bylo přijato samostatné usnesení, které obsahovalo požadavek na vymezení zemské hranice mezi Čechami a Moravou, na vnitřní úpravu územního členění republiky a řešilo také přechod od KNV, které byly v dubnu 1990 zrušeny, k zemskému zřízení.¹⁷⁶

V programovém prohlášení nově zvolených členů ČNR byla jako jeden ze zásadních úkolů zakotvena otázka státoprávního uspořádání, a to jednak na úrovni federální, tak také na úrovni vnitřního uspořádání ČR. Vláda jmenovala pro její řešení komisi, již předsedal premiér Petr Pithart. Podklady, vzešlé z její činnosti, měly být směrodatné pro rozhodnutí ČNR o novém územněsprávním uspořádání, které mělo být zakotveno v nové ústavě federativní republiky.¹⁷⁷ Nejasnosti panovaly především nad tím, zda vyšší územně správní celky vybudovat na historickém principu, tj. na základě zemí nebo opět spíše na principu regionálním (krajském), kdy by bylo na území ČR zřízeno více administrativních celků. V souvislosti s variantou zemského zřízení byl opět vrácen do hry požadavek trojfederace, který zazněl již v roce 1968 a který byl snahou moravských regionálních stran o ukotvení postavení Moravy a Slezska na federální úrovni.¹⁷⁸ Tato spolková varianta v úsilí stát se rovnocenným partnerem české a slovenské politické reprezentaci při jednáních o novém v rámci moravského hnutí stala preferovanou.¹⁷⁹

¹⁷⁶ DRÁPELA, J., KAČENKA, F., *Parlamentní boje Moravanů o obnovu zemské samosprávy Moravy a Slezska*. In: Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu, Moravský národní kongres, Brno 2001, s. 556.

¹⁷⁷ *Moravská otázka v ČNR*. In: Respekt, č. 14, 8. 4. 1991, s. 6.

¹⁷⁸ Podle návrhu komise byly ve hře čtyři varianty územně správního uspořádání v rámci českého státu, které se měly stát podkladem pro rozhodnutí ČNR: 1. *Zemská varianta* – její součástí byla čtyři různá územní členění, která počítala s dvěma až čtyřmi zeměmi; 2. *Oblastní (regionální) varianta* – znamenala by zavedení krajů; 3. *Kombinovaná varianta* – vycházela z oblastního uspořádání, přičemž by oblasti (kraje) mohly vytvářet vlastní zemské svazy jako „samosprávné korporace“; 4. *Spolková varianta* – předpokládala přeměnu na trojfederaci (viz *Čtyři varianty*. In: Respekt, č. 14, 8. 4. 1991, s. 7).

¹⁷⁹ Např. *Proč nenapravujeme největší křivdu na 4 milionech?* Moravskoslezská orlice, č. 12, 16. 11. 1990, s. 7.

Zatímco vládní komise s přijetím konkrétního doporučení váhala, mnohem aktivnější silou se v tomto směru stali poslanci za HSD – SMS. Jedno z jejich největších vystoupení proběhlo již několik týdnů po volbách, a to v srpnu 1990, kdy byl v ČNR předložen návrh zákona HSD-SMS o zemském zřízení, který byl však především poslanci OF odmítnut. Tento zákon měl podle předpokladu HSD – SMS vstoupit v platnost již k 1. 1. 1991 a mělo jím být zahájeno postupné přebudování Československa ve spolkový stát.¹⁸⁰ Na podobné odmítání narážely jakékoliv další přednesené návrhy na obnovení zemské samosprávy pro Moravu a Slezsko, které poslanci Hnutí ještě několikrát během let 1990 až 1992 předložili. Přestože se po celou tuto dobu zdálo, že existuje v politických kruzích určitý minimální konsenzus nad tím, že Morava a Slezsko mají nárok na znovuoobnovení jako samosprávná země, konkrétní kroky realizovány nebyly. Poslední velkou příležitostí v závěru tohoto období se stala pro moravské strany jednání o nové ústavě ČR v druhé polovině roku 1992, kdy již bylo jasné, že dojde k rozdělení Československa na dva samostatné celky. Zemské uspořádání se však nepodařilo ve znění ústavy i přes snahy HSD – SMS zakotvit a to v důsledku znamenalo v podstatě konečné ztroskotání nadějí moravských regionálních stran.

Přetrvávající neúspěch měl řadu příčin, z nichž některé vycházely přímo z povahy moravského regionálního hnutí, jiné naopak z rychle se měnícího celospolečenského kontextu, přeskupování sil na politické scéně a posunů ve veřejném mínění, kdy došlo k jistému „vystřízlivění“ z euforických nálad a očekávání pozitivních změn, které zavládlo v prvních měsících roku 1990, a také k přehodnocení pořadí problémů, které byly ve společnosti chápány jako důležité. Jedním z klíčových aspektů se pak v případě nezdaru moravského regionálního hnutí jeví vývoj česko-slovenských vztahů a jeho vyústění v rozpad společného státu.

¹⁸⁰ Viz DRÁPELA, J., KAČENKA, F., s. 556.

3.3 Aspekty vnitřního vývoje moravského regionálního hnutí jako zdroje jeho neúspěchu

3.3.1 Radikalizace hnutí

Neúspěchy HSD – SMS vedly k postupnému uchylování k „průraznějším“ prostředkům, jež měly přinést dosažení stanovených cílů, a celkové radikalizaci názorů. Tato radikalizace se však neprojevovala pouze v rámci HSD – SMS – vedle něj se totiž zhruba od léta 1990 začal formovat nový výrazný proud, který rozšířil ideový základ moravského hnutí o problematiku národa. Nespokojenost radikálnějších stoupenců hnutí, kteří nesouhlasili s podle jejich názoru příliš umírněnou politikou HSD – SMS, jež představovala hlavní zástupkyni moravských iniciativ, totiž vyústila v průběhu podzimu 1990 v založení nového moravského politického subjektu, který se konstituoval pod názvem Moravská národní strana (MNS).¹⁸¹ Značná část její členské základny byla tvořena těmi, kteří opustili MOH Miroslava Richtera¹⁸², jejím předsedou byl zvolen Ivan Dřímál, který v červnových volbách neúspěšně kandidoval za Hnutí za občanskou svobodu.¹⁸³ Uskupení se hlásilo k odkazu Moravské národní strany, jež vznikla v roce 1861, a vydávalo se za její přímou pokračovatelku.¹⁸⁴

Základním rozdílem oproti HSD-SMS byla již zmiňovaná myšlenka existence moravského národa, již Bártovo hnutí spíše odmítalo a své požadavky se snažilo legitimizovat na základě tzv. územního (regionálního) principu, kdy byly zdůrazňovány především rozdílné kulturně historické a politickosprávní aspekty vývoje Moravy a Slezska

¹⁸¹ Strana byla oficiálně zaregistrována v září 1990 (FIALA, P., HOLZER, J., STRAMISKA, M. a kol., *Politické strany ve střední a východní Evropě*, Masarykova univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav, Brno 2002, s. 146).

¹⁸² Existenci MOH provázely vnitřní spory, způsobené do velké míry jejím předsedou Richterem. Ačkoliv MOH postupně opustila převážná většina členů a tato strana neměla žádný politický vliv, existovala až do voleb v roce 1992, kdy definitivně zanikla (viz PERNES, J., 1996, s. 244).

¹⁸³ **Ivan Dřímál** absolvoval Vysoké učení technické v Brně, poté pracoval v ekonomickém úseku ROH, až do roku 1989 nebyl členem žádné politické strany. V politice se začal organizovat ve funkci mluvčího OF v 1. brněnské strojírně. S Občanským fórem se však rozešel a od roku 1990 byl předsedou Moravské národní strany (viz *Rozhovor s I. Dřímalem* z 20. 6. 2007, archiv autorky).

¹⁸⁴ Moravská národní strana z 19. století však rozhodně neprosazovala myšlenku, že by byli Moravané samostatný národ, naopak – postupně se z ní stala strana pročeská, která se v poslední třetině 19. století přihlásila k myšlence jednoty Čech a Moravy (srov. CIBULKA, P., *Moravská politika a český státoprávní program v druhé polovině 19. století*. In: Malíř, J., Vlček, R. (eds.), *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*. Matice moravská, Brno 2001, s. 99 – 110).

jako specifických regionů, ovšem bez národních charakteristik.¹⁸⁵ V protikladu k tomu MNS vystupovala jako přímá obhajovatelka moravského národa, když si v jednom z bodů svého programu dala za cíl „*respektování moravského národa jako státotvorného prvku*.“¹⁸⁶ Dále MNS vyhlášovala, že „*hájí základní lidské právo na sebeurčení garantované v každé demokratické společnosti, tj. právo občanů veřejně se hlásit ke svému národu a dosažení skutečné rovnoprávnosti všech národů žijících v Československu*.“¹⁸⁷ Tato rovnoprávnost byla přitom chápána také ve smyslu dosažení spravedlivého přerozdělení finančních prostředků a celkové „finanční samosprávy“: „*MNS bojuje za to, aby Morava a Moravané mohli nakládat se svými finančními prostředky svobodně a rozhodovali o svém životě prostřednictvím svých zákonodárných a výkonných orgánů*.“¹⁸⁸ Tato myšlenka Moravanů jako svébytného národního společenství přitom posouvala moravské regionální hnutí jako celek na zcela jinou kvalitativní úroveň a bylo poměrně těžké odhadnout, jakým směrem se bude dále vyvíjet, ani jak bude idea moravského národa přijata samotnými obyvateli Moravy a Slezska.

Jako jistý orientační bod se v tomto směru ovšem jevilo Sčítání lidu, které v Československu proběhlo v březnu 1991 a které svými výsledky velmi podpořilo argumentaci zastánců samostatné moravské národnosti. Tehdy se k ní totiž překvapivě přihlásilo 1 362 313 obyvatel, což představovalo 13,2% z celkového počtu obyvatel ČR¹⁸⁹:

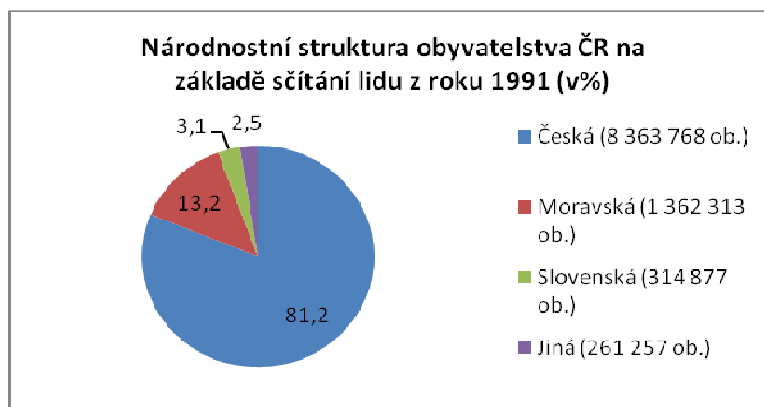
¹⁸⁵ I když ani v prostředí HSD – SMS postoj k otázce moravského národa nebyl zcela jednoznačný. Např. sám Bárta, který byl zastáncem územněsprávního principu a převážné většině případů odmítal existenci moravského národa, těsně po parlamentních volbách v jednom rozhovoru připustil, že v otázce Moravanů jako národa ještě není nic vyloučeno: „*Odpověď na tuto otázku není snadná. Zda jsou Moravané národ či ne, je otázka, která je v historickém procesu ve vývoji*“ (*Quo vadis Moravo?* Rovnost, 29. 6. 1990, s. 4).

¹⁸⁶ *Program Moravské národní strany*, září 1990.

¹⁸⁷ *Moravská národní strana. Stanovy*, 16. 2. 1991.

¹⁸⁸ Tamt.

¹⁸⁹ http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/seznam_tabulek_uzemni_prehledy, 4. 1. 2010. K národnosti slezské se pak přihlásilo něco přes 44 000 lidí, což představovalo přibližně 0,4%. Co se týče přihlášení k moravské národnosti v návaznosti na jednotlivé oblasti, opět vysokou podporu moravského regionálního citění vykazoval okres Brno - město, kde se k moravské národnosti přihlásilo celkem 61,3% obyvatel oproti 36%, kteří jako svou národnost vyjádřili národnost českou. Vyšší podíl občanů hlásících se k moravské národnosti než k české byl také zaznamenán v okresech Hodonín, Brno – venkov, Břeclav, Blansko a Vyškov. Naopak v okrese Jihlava, ležícím na českomoravském rozhraní, již opět výrazně převládala česká národnost nad moravskou. Z výsledků sčítání lidu je tedy možné dovodit, že největší intenzita podpory moravské národnosti se koncentrovala v Brně a v jeho okolí, zvláště pak směrem na jih. Naopak s rostoucí vzdáleností se intenzita podpory snižovala (viz PROKOP, R., *Identita moravské a slezské národnosti v podmínkách České republiky se nepotvrdila*. In: *Otázky národní identity - determinanty a subjektivní vnímání v podmínkách současné multietnické společnosti*, Slezský ústav Slezského zemského muzea, Opava 2001, s. 184).

Graf č. 1: Národnostní struktura obyvatelstva ČR na základě sčítání lidu z roku 1991, zdroj: [http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/24003E05F5/\\$File/4032080118.pdf](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/24003E05F5/$File/4032080118.pdf), 10.7. 2010

Interpretace tohoto výsledku přitom představuje poměrně náročný úkol a byla tak rovněž vnímána v tehdejší době.¹⁹⁰ Otázkou zůstává, nakolik, co se týče Moravy, splývala představa regionální identity s příslušností k národu a také nakolik ve výsledcích sčítání lidu našly odraz mobilizační akce, které zástupci moravského regionálního hnutí začali poměrně intenzivně organizovat poté, co jejich návrhy na samosprávné uspořádání byly v ČNR opakovaně odmítány a jednání o něm odsouvána do budoucna. Na této mobilizaci se podíleli zástupci obou hlavních moravských uskupení, HSD – SMS i MNS, kteří v této době při koordinaci různých akcí často spolupracovali. Aktivita hnutí v této době, tj. koncem roku 1990 a přibližně v první polovině roku 1991, dosáhly vrcholu - podobná intenzivní mobilizace veřejného mínění se již moravským regionálním stranám později nikdy nepodařila. Díky veřejným akcím a ohlasu médií se moravské regionální hnutí dostalo do tehdejšího veřejného diskursu jak na regionální, tak na celostátní úrovni a „moravská otázka“ se stala široce diskutovaným fenoménem.¹⁹¹

Radikalizace se nejvýrazněji projevila v podobě série demonstrací, jež se konaly v různých moravských a slezských městech zhruba od ledna do května roku 1991. Použití nátlakových forem protestu bylo organizátory demonstrací zdůvodněno jako logický krok při nastalém nepříznivém stavu: „*Ukázalo se, že za rok jednání s představiteli státu podávání petic a memorand, vydávání deklarací, vystupování v České národní radě i ve*

¹⁹⁰ Podrobnější komentáře k výsledkům sčítání lidu v souvislosti s moravskou národností budou uvedeny ve 4. kapitole.

¹⁹¹ HSD – SMS začalo na podzim roku 1990 vydávat dokonce svůj vlastní týdeník Moravskoslezskou orlici, který se stal jeho oficiální tribunou a kde byly prezentovány názory jeho členů a ohlasy příznivců.

*Federálním shromáždění nevedlo kromě daných slibů k ničemu. (...) Tož v tomto roce bude muset vystoupit moravská a slezská veřejnost důrazněji sama a vyvinout podstatně větší tlak na řešení moravkoslezské samosprávy, než mohli jejich zástupci.*¹⁹² Bezprostřední událostí, která dala v lednu 1991 impuls k zahájení demonstrací, byl nesouhlas se schváleným státním rozpočtem pro nadcházející rok, který byl podle moravských aktivistů nevýhodný pro Moravu a Slezsko ve srovnání s Čechami.¹⁹³

Jedno z nejmasovějších demonstračních vystoupení se uskutečnilo dne 26. 1. 1991 a to rovnou ve všech třech velkých moravských městech – v Brně, Olomouci a Ostravě. Za hlavní příčiny nespokojenosti byly označeny vládní politika, způsob realizace ekonomické reformy a také zdržovací taktiky v otázce samosprávného zřízení.¹⁹⁴ V Brně byla demonstrace obzvláště rozsáhlá a organizovala ji MNS. Vystoupil na ní předseda Dřímál s Prohlášením moravského a slezského lidu, které obsahovalo kromě odmítnutí rozpočtu, také požadavek na zařazení moravské národnosti do sčítacích archů při již zmiňovaném sčítání lidu a také aby zemské uspořádání vzniklo do 31. 3. 1991 a spolkový stát pak do konce roku 1992. Přibližně v této době byla pod dojmem vlastní síly a masové podpory veřejnosti odmítnuta nabídka české vlády na zřízení tzv. zemského úřadu, který měl být prvním krokem k postupnému zavedení zemské samosprávy.¹⁹⁵ Na tomto vývoji událostí lze tedy pozorovat vzrůstající sebevědomí členů moravských iniciativ a politických stran, vycházející z přesvědčení o masové podpoře jejich snah mezi moravskou a slezskou veřejností, a jejich znovu posílené přesvědčení o nutnosti splnění hnutí deklarovaných cílů.

V závěru této vlny demonstrací byl dne 29. dubna 1991 HSD - SMS uspořádán demonstrativní pochod Moravanů Prahou. Termín demonstrace byl záměrně vybrán na den, kdy ČNR jednala o budoucím státoprávním uspořádání. Postoje demonstrantů jasně

¹⁹² Cit. dle *Nastal čas tlaku moravsko-slezské veřejnosti*. Moravkoslezská orlice, č. 1, 8. 1. 1990, s. 1, 2.

¹⁹³ *Rozpočet výsměchem spravedlnosti*. Moravkoslezská orlice, č. 2, 12. 1. 1991, s. 1.

¹⁹⁴ *Morava a Slezsko ve víru demonstrací*. Moravkoslezská orlice, č. 3, 18. 1. 1991, s. 1.

¹⁹⁵ BÁRTA, B., *Náměstí znovu promluvila*. Moravkoslezská orlice, č. 11, 19. 3. 1991, s. 1.

dokazovaly hesla nesená na transparentech nad jejich hlavami jako např. „*Morava a Slezsko, nejsou žádné Česko*“, „*Nejsme Češi!*“ nebo „*O nás, bez nás!*“.¹⁹⁶

Události se daly do pohybu také na oficiální politické scéně. Již v únoru 1991 se HSD-SMS rozhodla jako protest proti neplnění jejích požadavků vystoupit z vládní koalice a přejít do opozice.¹⁹⁷ Stalo se tak v době, kdy byla v ČNR projednávána zásadní otázka budoucí ústavy československého státu a také návrh zákona o okresních úřadech. Jako odůvodnění se v Moravskoslezské orlici, týdeníku HSD-SMS, psalo: *"Naše Hnutí nadále odmítá roli, která je nutila do postavení prosebníků. Nastala doba, kdy veškeré prostředky, jimiž se HSD-SMS snažilo přesvědčit vedoucí představitele státu o oprávněnosti svých požadavků, zklamaly. Stalo se zřejmé, že jestliže by Hnutí v koalici zůstalo, nutně by muselo vzít na sebe i odpovědnost za špatnou politiku, kterou se realizuje hospodářská reforma. Nadále bychom přitom zůstávali v nedůstojném postavení a pozvolna tak ztráceli kredit před našimi voliči, tak před stranami, které v příštích měsících nepochybně převezmou politickou iniciativu."*¹⁹⁸

Těmito kroky – vznikem MNS, radikalizací HSD-SMS, pořádáním demonstrací a konečně také vystoupením z vládní koalice, se hnutí postupně dostávalo do izolace na politické scéně, kde bylo stále více považováno za určitou anomálii. Ocitlo se tak v paradoxní situaci, kdy sice dosáhlo maximální podpory veřejnosti, jež začala považovat postavení Moravy a Slezska za aktuální problém, který musí být urychleně řešen, v tom samém okamžiku však přestalo být hnutí chápáno jako seriózní partner pro politická vyjednávání, což společně s dalšími faktory přispělo k celkovému snížení šance moravských subjektů na dosažení vytyčených cílů.

3. 3. 2 Vnitřní spory

Častými problémy v prostředí regionálních hnutí a hnutí obecně bývají jejich nejednotnost a vnitřní rozpory. Ty se objevují, přestože hnutí bojuje za společný program,

¹⁹⁶ *Morava a Slezsko rozjásaly Prahu*. Moravskoslezská orlice, č. 16, 30. 4. 1991, s. 1, 2.

¹⁹⁷ *Hořké bilancování*. Moravskoslezská orlice, č. 5, 5. 2. 1991, s. 1.

¹⁹⁸ *Vystoupit z vládní koalice*. Moravskoslezská orlice, č. 2, 12. 1. 1991, s. 1.

většinou spojený se získáním určité formy autonomie a zvláštních práv pro region. K fragmentaci do různých proudů dochází nezřídka v okamžicích, kdy je nutné přiblížit detaily tohoto společného programu a také strategii, jež má vést k jeho dosažení.¹⁹⁹ Svou roli jistě rovněž hrají ambice vůdcích představitelů, kteří usilují o posílení svého osobního postavení v rámci postupně se formalizujících struktur hnutí. Tato konstatování bezesporu platí také v případě Moravy. Vnitřní spory a nejednotný postup, co se týče dosažení společných cílů, byly totiž konstantním, neustále se vracejícím problémem moravského regionálního hnutí. To potvrzuje již skutečnost, že v jeho rámci nikdy nebyla přes dílčí období navázána dlouhodobá spolupráce více uskupení a neustavila se společná iniciativa, která by skutečně jednala jménem celého hnutí. Místo toho od počátku vedle menších iniciativ vystupovaly jako jeho zástupci dvě hlavní uskupení HSD – SMS a MOH, kterou později nahradila jako určitou protiváhu Bártova Hnutí MNS.

Existence více moravských subjektů však nepředstavovala jediný problém - poměrně záhy se začaly projevovat vážné rozpory také uvnitř jednotlivých moravských proudů a stran, přičemž bylo běžné, že nebyly řešeny pouze ve vnitřním rámci hnutí, ale také mimo něj a dostávaly se prostřednictvím médií na veřejnost. Tyto sporné body, ještě nepříliš patrné před parlamentními volbami v červnu 1990, rychle vykrytalizovaly v následujících měsících. První vážný spor nastal v souvislosti s nařčením jednoho z hlavních vůdců hnutí Boleslava Bárty z někdejší spolupráce s StB, z níž ho v říjnu 1990 obvinil poslanec OF Stanislav Devátý.²⁰⁰ Tento spor přispěl k rozvinutí skrytých disparit, jež se postupně uvnitř HSD – SMS vytvářely a byl podnětem k první vážnější krizi HSD - SMS. Aféra kolem Bárty vyvolala ostrou mediální kampaň a také rozkol v této nejvýznamnější straně hnutí. Zdeněk Tichý, jediný ministr HSD – SMS ve vládě, vystoupil na Kroměřížském sněmu strany 20. října s projevem, v němž kritizoval Bártu za jeho údajnou minulost a požadoval jeho rezignaci z postu předsedy. Na jeho stranu se přiklonili také tři

¹⁹⁹ KEATING, M., 1988, s. 21 – 22.

²⁰⁰ *Poslanci proti voličům*. Moravskoslezská orlice, č. 6, 22. 10. 1990, s. 1. Bártovo obvinění ze spolupráce z StB bylo dáváno členy HSD – SMS do paralely s obviněním lidoveckého předsedy Bartončíka před parlamentními volbami v červnu, který byl rovněž nařčen ze spolupráce s StB, ovšem bez jejího zcela prokazatelného dokázání (viz např. karikatura na motivy podobného křivého obvinění „Bartončík – Bárta.“ Moravskoslezská orlice, č. 10, 7. 11. 1990, s. 5). Kromě Bárty byl obviněn také poslanec za HSD – SMS V. Tomis ze spolupráce s vojenskou kontrarozvědkou.

další poslanci ve FS z řad HSD – SMS. Bárta však toto vystoupení ustál, byl většinou zúčastněných podpořen a naopak se sněm usnesl na odvolání Tichého z funkce a také za ním stojících poslanců.²⁰¹ Ti však, i když na Kroměřížském sněmu ztratili právo mluvit a jednat za hnutí, nadále působili ve svých parlamentních a vládních funkcích. Došlo tak k paradoxní situaci, kdy část zástupců moravského regionálního hnutí, zastupující ho na nejvyšší politické úrovni, byla hnutím zavržena a to se od nich distancovalo, oni ale nadále působili v jeho jménu. Samo HSD – SMS proti Tichému a dotyčným poslancům zahájilo ostrou mediální kampaň, v níž byli tito poslanci chápáni jako vnitřní nepřátelé hnutí a byli označováni za „*jakési vysuté pracoviště české vlády na Moravě*“²⁰²

Tento spor rovněž přispěl ke stále zřetelnější ambivalenci mezi členy hnutí, kteří působili na regionální úrovni a částí těch, kteří jako poslanci za HSD – SMS zastávali funkce na úrovni celostátní politiky v ČNR nebo ve FS. Právě ti totiž začali pociťovat rozpor mezi často radikálními požadavky a jednáním moravského regionálního hnutí, které sami zastupovali na parlamentní úrovni, a reálnou politickou situací. Také proto někteří z těchto zástupců byli ochotni k určitému přizpůsobení se oficiální politické scéně a přistoupení na kompromisy, co se týkalo vznesených požadavků – to však nebylo přijatelné pro zbytek členů hnutí.²⁰³ Určitou roli však hrály při názorovém posunu některých poslanců pravděpodobně také osobní ambice: jak přiznal jeden z někdejších členů HSD – SMS Jiří Adámek a také poslanec v ČNR, motivace ne všech osob, které se aktivně zapojily do chodu strany a následně zastupovaly hnutí ve veřejných funkcích, byla vedena „čestnými“ pohnutkami: „*postupně jsem si uvědomil, že minimálně polovina lidí tam šla pro získání určitých postů. (...) Původně tam často vstupovali s ideály, ale pak si uvědomili, že by se z těchto ideálů dalo něco získat.*“²⁰⁴ Ať byly motivace jednotlivých poslanců za moravské

²⁰¹ *Pravda a dezinformace*. Moravskoslezská orlice, č. 4, 27. 1. 1991, s. 1, 2. Tito vystoupivší poslanci a ministr pak byly považovány za odpadlíky a hnutí se od nich distancovalo.

²⁰² Cit. dle tamt. Tento spor však přinesl další komplikaci v podobě rozdělení poslaneckého klubu HSD - SMS ve FS, v březnu 1991 vznikly dva oddělené kluby - klub HSD-SMS I. a HSD-SMS II., v ČNR k rozdělení poslaneckého klubu však nedošlo (viz DRÁPELA, J., KAČENKA, KLADIVO, A., PECL J., SVOBODA J., 2001, s. 501).

²⁰³ Nebylo tak např. přistoupeno na již zmiňovaný návrh české vlády na zavedení zemského úřadu z ledna 1991, ke kterému se přiklonil ministr za HSD – SMS ve vládě Z. Tichý. Ten byl většinou hnutí odmítnut a Tichý byl opakovaně vyzýván k rezignaci.

²⁰⁴ Cit. dle *Rozhovor s J. Adámkem* z 13. 6. 2009 (archiv autorky).

hnutí jakékoli, moravské regionální hnutí začalo působit na veřejnost jako ne příliš věrohodné uskupení, které se stávalo obtížně čitelným.

Spory se nevyhnuly moravským regionálním subjektům ani do budoucna a médií nadále probíhaly nepříznivé zprávy o minulosti a aktivitách některých jejich členů, které výrazně poškozovaly pověst moravského regionálního hnutí jako celku.²⁰⁵ Tyto okolnosti se pravděpodobně podepsaly také na výsledcích moravských regionálních stran v prvních demokratických komunálních volbách, konaných v listopadu 1990, kdy byli voleni zástupci do obecních a městských zastupitelstev. Přestože v rámci Moravy kandidáti HSD – SMS obdrželi zhruba 10% hlasů, přepočteno na celorepublikový průměr to bylo pouze 4,16% hlasů²⁰⁶, což představovalo v porovnání s parlamentními volbami, jež se uskutečnily jen o několik málo měsíců dříve, poměrně znatelný pokles voličské podpory. Avšak právě na rozdíl od parlamentních voleb, kde voliči více zohledňují politická uskupení jako celky, v případě komunálních voleb se stávají důležitými v otázce celkového hodnocení strany také jednotliví kandidáti a jejich profily.²⁰⁷ Lze tedy formulovat tezi, že část především moravské veřejnosti sice souhlasila se samotnou myšlenkou obnovení samosprávného postavení Moravy a Slezska, neztotožňovala se však již s těmi, kdo tuto myšlenku prosazovali.

Co se týče vnitřní soudržnosti moravského regionálního hnutí, lze úměrně se vzrůstajícími neúspěchy a zhoršujícími se vyhlídkami na dosažení prosazovaných požadavků sledovat postupující vnitřní spory a fragmentaci mezi jednotlivými jeho proudy a také přímo uvnitř stran. Jedním z bezprostředních impulsů se např. stala smrt B. Bárty v květnu 1991, který v rámci hnutí představoval přirozenou, sjednocující autoritu.²⁰⁸ Po

²⁰⁵ Např. týdeník Respekt se pozastavil nad podivnými praktikami některých členů moravských regionálních stran, zvláště pak v případě Brna. Podle autora článku v Brně docházelo k podivným majetkovým machinacím se státním majetkem bývalými funkcionáři, činnými před rokem 1989, kteří se po revoluci stali aktivními členy HSD – SMS (viz *Mafia Brno a. s.* In: Respekt, č. 10, 4. – 10. 3. 1991, s. 4.) Tato a mnohé podobně laděné zprávy jistě nemohly přispět k dobré pověsti moravských regionálních iniciativ a stran.

²⁰⁶ MAREŠ, M., 2003, s. 51. Pozice moravského regionálního hnutí však zůstávala tradičně silná na jižní Moravě, nejvíce v Brně jako jeho centru. Zde HSD – SMS zvítězilo ve volbách do městského zastupitelstva s 30,9 % hlasů. Místo aby však využilo této převahy v rámci zastupitelstva, brzo se svým netaktickým jednáním ocitlo v opozici a jeho vlastní kandidát se nestal primátorem města (tamt.).

²⁰⁷ Srov. *Co řekly volby*. In: Respekt, č. 39, 5. 12. 1990, s. 4.

²⁰⁸ *Předseda HSD-SMS doc. dr. B. Bárta, CSc., zemřel*. Moravskoslezská orlice, č. 24, 1991, s. 1. Bárta zemřel na náhlý infarkt přímo na vrcholném zasedání prezidenta republiky V. Havla s představiteli stran a

něm zvolený nástupce, právník Jan Kryčer a zvláště jeho nová, umírněnější taktika vůči české vládě a ČNR vzbuzovala nevoli jak části HSD – SMS, která tento postup chápala jako zradu na původním volebním programu a v září 1991 si proto vytvořila oddělenou politickou platformu Moravskoslezské hnutí (MSH)²⁰⁹, tak u jiných moravských stran a iniciativ, především u MNS tíhnoucí ve stále obtížnější situaci nadále k radikálnímu vystupování. Toto je přitom pouze výčet vnitřních konfliktů probíhajících ve sledovaném období let 1990 – 1992 – ostré spory pokračovaly nadále po celá 90. léta, kdy docházelo ke stále větší marginalizaci moravských regionálních subjektů.

3. 3. 3 Nevhodně zvolená strategie

Znovuoživení regionální tematiky v souvislosti s Moravou a Slezskem a snahy o změnu územního uspořádání se odehrávaly v rámci činnosti poměrně rychle konstituovaného politického hnutí, které se prezentovalo jako široký sociální proud vyjadřující vůli převážné části obyvatel těchto regionů. Charakteristika politického hnutí či vůbec jakékoliv formy sociálního hnutí však s sebou nese kromě nesporných výhod spočívajících hlavně v účinných prostředcích protestu a rychlé mobilizaci veřejnosti také řadu potenciálně ohrožujících aspektů. Zpočátku se ovšem zdálo, že jednoznačně převažují klady tohoto způsobu veřejného vystupování: nezanedbatelná veřejná podpora v prvních měsících roku 1990 tuto domněnku jen potvrzovala. Kromě toho ale také současně hnutí prostřednictvím HSD-SMS dosáhlo významného volebního výsledku v parlamentních volbách a stalo se přímou součástí nově se konstituujícího politického systému. Zástupci moravského regionálního hnutí tak získali jedinečnou příležitost prosazovat své požadavky jak „zdola“, tak jak bývá typické pro aktivity hnutí, tak také „shora“, když jim bylo umožněno předkládat vlastní návrhy a spolurozhodovat o zásadních otázkách na nejvyšší úrovni.

hnutí v ČSFR v Budmericích na Slovensku 31. 5. 1991. Bártova smrt se postupně stala mezi členy strany něčím jako smrtí mučedníka. Jeho skon byl některými členy moravského regionálního hnutí interpretován jako úmyslné neposkytnutí první pomoci.

²⁰⁹ Předsedou nově založeného moravského subjektu se stal František Hála a jeho členové se považovali za dědice odkazu B. Bárty a jeho politické linie, naopak kritizován byl J. Kryčer. MSH své aktivity soustředilo převážně do Brna a na komunální politiku (*Rozhovor s F. Hálou* z 2. 5. 2007, archiv autorky).

Záhy se však ukázalo, že zástupci hnutí nedokázali tuto počáteční výhodnou pozici využít a hodnotit ji ve svůj prospěch. Jak bylo zmíněno v předchozích podkapitolách, po několika měsících neúspěchů při předkládání svých návrhů v ČNR zvolily moravské regionální subjekty na konci roku 1990 a zvláště pak v první polovině roku následujícího novou strategii radikalizace a na ní navázanou aktivizaci veřejnosti. V situaci, kdy jednaly s vědomím podpory části veřejnosti a pomocí jejího tlaku, začaly radikalizovat své požadavky a jejich hlavní zástupci se v jejich prosazování stali neústupnými (viz odmítnutí již zmiňovaného návrhu předsedy vlády Pitharta na zřízení zemského úřadu, který by znamenal minimálně symbolické uznání ideje historických zemí). Navíc požadavky hnutí byly navyšovány v plném proudu česko – slovenských jednání a to z dosažení určité formy územní samosprávy na postupně stále větší nezávislost celku a posilování jeho práv.²¹⁰ Radikalizace tak měla negativní dopad na celkový obraz moravského regionálního hnutí v době, kdy začal reálně hrozit rozpad společného československého státu a ze Slovenska se ozývaly stále početnější hlasy, požadující již ne federaci, ale něco na způsob konfederace či úplného osamostatnění. V tomto kontextu působily moravské požadavky a vystupování zástupců moravského regionálního hnutí v politických kruzích i na veřejnosti jako potencionální hrozba další, tentokrát vnitřní fragmentace českého státu.

Tyto obavy se promítly do postupné izolace, v níž se moravské politické strany ocitly na politické scéně. Radikální strategie tak přinesla pouze krátkodobý úspěch, v dlouhodobé perspektivě však regionálnímu hnutí uškodila. I. Dřímál zpětně vnímal tuto radikalizaci, na níž se aktivně podílel, a zvláště odmítnutí vzniku zemského úřadu jako jednu ze zásadních chyb hnutí: „*Měli jsme zmírnit, neměli jsme chtít všechno a místo toho zvolit postupné kroky. Ten náš radikalismus odradil hlavně Prahu /tj. především vládu a parlament – pozn. aut./, my jsme ji příliš polekali. (...) Byli ochotní zřídit zemský úřad a my jsme ve své bohorovnosti toto odmítli. Řekli jsme, že chceme všechno.*“²¹¹

Na serióznosti moravských regionálních stran nepřidaly ani popsané složité vztahy uvnitř hnutí a existence několika rozhádaných proudů a často ani způsob, jakým se

²¹⁰ Srov. JENNE, J., K., s. 148.

²¹¹ *Rozhovor s I. Dřímalem* z 20. 6. 2007, archiv autorky.

prezentovaly.²¹² Navíc v době, kdy docházelo k rozpadu v polistopadovém období dominujících politických hnutí, v první řadě OF, profesionalizaci nově vzniklých či obnovených politických stran a celkové formalizaci politické scény, se subjekty, které stály na základech široce koncipovaného hnutí s přesahy na více stran, stávaly již spíše výjimkou.²¹³

Reálný směr vývoje v politice si uvědomoval také nový předseda HSD – SMS Jan Kryčer. Ten, když v červnu 1991 stanul v čele strany, začal postupně usilovat o přeměnu politického hnutí na klasickou politickou stranu s širě definovaným, liberálním programem, jež by v politice představovala přijatelnějšího partnera. Jeho velkým úspěchem bylo ustavení Moravskoslezské rady na podzim 1991, která byla založena jako společný orgán některých politických stran, či spíše jejich poslanců z Moravy. Podíleli se na ní zástupci nejen moravských subjektů jako HSD – SMS a MNS ale také ČSL, ČSS, ČSSD, SZ, KSČM nebo SPR – RSČ. Jako prvořadý úkol bylo zakotveno „*hájení zájmů Moravy a Slezska při jednáních o budoucím státoprávním uspořádání.*“²¹⁴ I když tento počáteční úspěch nebyl proměněn do dlouhodobé spolupráce a původní záměr se nerealizoval, spojení řady významných politických stran do jedné iniciativy naznačovalo, že myšlenka samosprávných historických zemí není směřodátným tématem pouze v rámci moravských regionálních stran. Poté však v rámci moravského regionálního hnutí nastala spíše fáze útlumu, kdy se jednotlivé subjekty ponořily do řešení svých vlastních problémů a sporů a také ztlačně ustalo organizování veřejných protestních akcí. Ústup moravských iniciativ

²¹² Např. při již zmiňovaném průvodu Prahou, který byl součástí série demonstrací na jaře 1991 a který se konal v den jednání ČNR o budoucím územním členění státu, se zástup příznivců moravskoslezské samosprávy vydal na manifestaci přes centrum města (z Letné přes Malostranské náměstí a Pražský hrad, Karlův most až na Václavské náměstí) za zvuků cimbálové muziky, kdy část účastníků byla oblečena v moravských krojích. Takto předstoupili také před předsedkyni ČNR Dagmar Burešovou. (*Morava a Slezsko rozjásaly Prahu*. Moravskoslezská orlice, op. cit., č. 16, 30. 4. 1991, s. 1, 2). Tento způsob prezentace, kdy byly záměrně zdůrazňovány regionální specifika a tradice, však nemusel působit pozitivně při jednáních na nejvyšší politické úrovni.

²¹³ Své pocity z působení v ČNR a z toho, jak zde byli zástupci hnutí přijímáni, popsala poslankyně za HSD – SMS G. Mazalová: „*Samotné slovo Morava některé naše oponenty irituje natolik, jako by v té chvíli zaznělo cosi nepatřičného. V českém parlamentě jsou dokonce takoví lidé, kteří se na nás jakoby dívají spatra, hledí na nás jak na méněcennější část českého národa a v tomto smyslu nás zahrnují posměšky.*“ (cit. dle *Drama v ČNR*. Moravskoslezská orlice, č. 17, 7. 5. 1991, s. 1). Podobně na svou účast na jednáních ČNR retrospektivně vzpomínal několikrát zmiňovaný J. Adámek, od roku 1991 poslanec za HSD – SMS: „*Když jsem tam působil, byla atmosféra velmi nepříjemná. Ostatní vůči nám nebyli přímo útoční, ale pořád bylo cítit takové ty skryté úsměšky, které ale do velké míry také maskovaly jejich strach z nás.*“ (Rozhovor s J. Adámkem z 13. 6. 2009, archiv autorky).

²¹⁴ Cit. dle *Deklarace ustavení Moravskoslezské rady*, 8. 11. 1991.

potvrdily také druhé parlamentní volby v červnu 1992, kdy se sice hnutí opět prostřednictvím HSD - SMS udrželo v ČNR (v rámci českých zemí obdrželo zhruba 5,9% hlasů), avšak do Federálního shromáždění se již nedostalo.²¹⁵

Parlamentní volby však nepředstavovaly zásadní změnu pouze kvůli menšímu zastoupení v zákonodárných orgánech, ale nové rozložení politických sil mělo především rozhodující dopad na možnost dosažení cílů, za něž hnutí bojovalo. Dvě z voleb vzešlé vítězné politické strany, v ČR ODS v čele s V. Klausem a na Slovensku HZDS s V. Mečiarom, v těsně po volbách konané sérii vzájemných jednání rychle rozhodly o rozpadu společného státu, kterým se měla definitivně ukončit zdoluhavá a neúspěšná jednání o podobě federace. Tento zlom v jednáních představoval pro moravské strany a iniciativy rozpad jejich dosavadní strategie a také vyjednávacího rámce, neboť téměř veškeré návrhy na zavedení samosprávného uspořádání Moravy a Slezska byly vázány na federální úroveň a vycházely především z konceptu trojfederace.

Proto byl první a celkem logickou reakcí na deklarovaný rozpad státu protest moravských stran proti zániku Československa a požadavek vyhlášení referenda o budoucnosti společného státu, čímž se ovšem nelišily od ostatních opozičních českých a slovenských politických stran.²¹⁶ Brzo se však také HSD – SMS jako jediný zástupce hnutí na oficiální politické scéně muselo smířit s nastalým stavem a místo protestu se koncem léta zapojilo do přípravy nové ústavy samostatného českého státu, jejíž vytvoření měly souběžně na starost vládní a parlamentní komise.²¹⁷ Zakotvení zemského uspořádání v ní přitom požadovaly také další politické strany jako ČSSD (Československá sociální demokracie) a LSU (Liberálně sociální unie), ale také Levý blok nebo republikáni - s těmito stranami se HSD – SMS při ústavních jednáních ocitlo v opozici proti vládní koalici ODS, Křesťanskodemokratické strany (KDS), Občanské demokratické aliance

²¹⁵ <http://www.volby.cz/pls/cnr1992/u0>, 10. 1. 2010. HSD – SMS vytvořilo společnou kandidátku s MNS a Demokratickou stranou práce a tentokrát kandidovalo na celém území ČR. Z dalších moravských subjektů na kandidátce KDU-ČSL se voleb zúčastnilo rovněž MOH Miroslava Richtera, které ale už před volbami v rámci moravského regionálního hnutí mělo malý vliv.

²¹⁶ Srov. RYCHLÍK, J., *Rozpad Československa: česko-slovenské vztahy 1989 – 1992*, Academic Electronic Press, Bratislava 2002, s. 296 – 320.

²¹⁷ *Moravě co její jest. Země moravskoslezská musí být zakotvena v ústavě*. Lidové noviny, 24. 8. 1992, s. 2.

(ODA) a Křesťanské a demokratické unie – Československé strany lidové (KDU-ČSL).²¹⁸ Kromě toho se při jednání Kryčera s V. Havlem v říjnu roku 1992 zdálo, že také před nedávnem abdikovaný prezident projevuje podporu zakotvení samosprávného postavení Moravy a Slezska v ústavě.²¹⁹ Kryčer si byl vědom napjaté situace ohledně přijetí nového ústavního dokumentu a byl ochoten v řadě jiných sporných bodů ustoupit za předpokladu zohlednění Moravy a Slezska v ní.²²⁰

Tento umírněný postup HSD-SMS však kontrastoval s taktikou, kterou zaujala v období postupného rozpadání federace MNS. Ta naopak zvolila ještě důraznější radikalizaci, od níž se však distancovala větší část HSD – SMS.²²¹ MNS totiž do poslední chvíle odmítla uznat rozpad Československa a vyzývala opakovaně k jeho zachování.²²² Tento postoj byl také ovlivněn poměrně častými kontakty představitelů MNS s některými slovenskými stranami, mezi nimi především s Mečiarovým Hnutím za demokratické Slovensko (HZDS) a Slovenskou národní stranou (SNS), v nichž vidělo radikálnější křídlo moravského hnutí silného spojence na federální úrovni. Současně však tyto kontakty vrhaly další podezření ze separatismu na moravské regionální hnutí jako celek.²²³ Bezprostřední vlnu nevole vyvolalo také prohlášení jednoho z předních členů MNS právníka Jiřího Bílého, který v rozhovoru prohlásil, že Morava by se potenciálně při nevyslyšení požadavků mohla stát jakýmsi druhým Severním Irskem s tendencí k silné radikalizaci.²²⁴ Nesourodý postup, který zvolily jednotlivé proudy hnutí, tak působil velmi matoucím a znepokojujícím dojmem na veřejnost i politické vedení – na jedné straně byla výrazně

²¹⁸ *Bludný kořen ústavy*. Lidové noviny, 6. 8. 1992, s. 1, 8.

²¹⁹ *Moravu zakotvit v ústavě*. Lidové noviny, 8. 10. 1992, s. 1.

²²⁰ *Země, nebo regiony*. Lidové noviny, 9. 10. 1992, s. 12.

²²¹ *Decentralizace a ne dekoncentrace. Rozhovor s J. Kryčerem, předseda a poslanec v ČNR*. In: Respekt, č. 37, 14. 9. 1992, s. 6.

²²² Viz *Deklarace práv lidu Moravy a Slezska*, 28. 10. 1992. V petici se mj. psalo: „*Důrazně protestujeme proti snahám vládní koalice vytvořit nástupnický stát 'Českou republiku' administrativním způsobem bez respektování vůle lidu Moravy a Slezska po vlastní samosprávě*“ (cit. dle tamt.) MNS také později iniciovala pokus o vytvoření Moravskoslezského sněmu, který se měl stát zemským zákonodárným sněmem, pokud by v české ústavě nebyla zakotvena „práva“ Moravy a Slezska (*Dějiny Moravy v datech 1968 – 2007*. moravska-narodni-obec.ic.cz/dokumenty/historie/dějiny-moravy-v-datech-1968-2007.doc, 22. 12. 2009). Tento počín, i když od počátku neúspěšný, bylo možné označit jako ve své podstatě za protiústavní jednání.

²²³ Více o spolupráci slovenských stran, zvláště HZDS a SNS s moravskými subjekty viz RYCHLÍK, J., 2002, s. 184 – 187.

²²⁴ *Mohou přijít i atentáty*. In: Respekt, č. 37, 14. 9. 1992, s. 5 nebo *Moravská armáda*. Svobodné slovo, 18. 9. 1992, s. 1.

projevována ochota po vyjednávání a dosažení kompromisu demonstrována především Kryčerovým okruhem, na straně druhé se však stupňovala radikální vyjádření a vystupování členů MNS.

Všechny tyto aspekty společně s dalšími klíčovými událostmi způsobily, že požadavky hnutí nakonec v ústavě a ani později prosazeny nebyly. Pokud existovala potenciální možnost v průběhu roku 1990 a částečně také v roce 1991, kdy hnutí mělo podporu nezanedbatelné části veřejnosti a kdy rozhodovalo ještě celkem smířlivé politické vedení v čele s P. Pithartem; v pozdějším období, kdy docházelo kromě stupňování jiných naléhavých problémů, souvisejících především s transformací ekonomiky a otázkou federace, také k výměně politických elit se šance na úspěch velmi minimalizovala. Promeškání vhodných příležitostí společně s vnitřními problémy hnutí a nevhodně nastavenou strategií tak bylo jednou z klíčových příčin neúspěchu.

3.4 Aspekty celospolečenského vývoje po roce 1989 a neúspěch hnutí

Je nepochybné, že pro úspěch hnutí se jedním ze zásadních předpokladů úspěchu stává přítomnost vhodného společenského kontextu.²²⁵ Jakékoliv sociální hnutí se totiž pochopitelně nevyvíjí izolovaně, ale je do velké míry odrazem a reakcí na konkrétní společenské podmínky. Politický a historický kontext se tak stává zásadním jednak pro vznik a vývoj hnutí, ale také pro jeho konečný (ne)úspěch. V případě moravského regionálního hnutí to byl rámec komplexní celospolečenské transformace od komunistických struktur k demokraticky vymezené společnosti a s ním spojená celá řada naléhavých problémů, co určovalo jednak vývoj hnutí, ale také šance na jeho úspěch. Paralelně se záhy po zhroucení komunistické diktatury se začaly projevovat národnostní problémy a s tím spojené požadavky slovenského politického vedení. Právě tyto pouze stručně načrtnuté problémy se staly rozhodujícími faktory pro vývoj moravského regionálního hnutí. Jak se totiž ukázalo, vytyčených cílů, deklarovaných zástupci moravského hnutí, nebylo dosaženo nejen kvůli vnitřním problémům a špatné strategii

²²⁵ Viz např. DELLA PORTA, D., DIANI, M., s. 63.

hnutí - jejich neprosazení je možno chápat rovněž jako důsledek souběhu vnějších faktorů, jež se při rekapitulaci příčin neúspěchu politického hnutí zdají snad ještě více zásadní než vnitřní aspekty jeho vývoje. Neúspěch moravských politických stran a iniciativ tak byl významně ovlivněn postoji Slováků k možnosti trojfederace, na níž byl program hnutí v jeho vrcholné fázi postaven, dále složitým vývojem na české politické scéně a názorovými posuny jejích hlavních představitelů v souvislosti s řešením územněsprávní reformy a také postojem veřejnosti, u níž požadavky hnutí vyvolávaly velmi rozporuplné reakce.

3.4.1 Postoj slovenské politické reprezentace k tzv. „moravské otázce“

Ačkoliv někteří zástupci moravských regionálních stran viděli v některých částech slovenské politické reprezentace spojení²²⁶, postoje slovenské strany byly ve vztahu k moravské otázce převážně odmítavé.²²⁷ Někteří slovenští političtí představitelé sice příležitostně ve svých projevech vyjádřili podporu cílům moravského regionálního hnutí²²⁸, nebylo však zcela jasné, nakolik byly tyto projevy sympatií a podpory v souladu s jejich programem a celkovým směřováním a nakolik byly spíše vědomým tahem, který byl součástí krátkodobé strategie v jednáních s českou stranou.²²⁹ Pro slovenskou politickou reprezentaci totiž nemohlo být v žádném případě přijatelné, aby Morava stála na stejné státoprávní úrovni jako Slovensko, a otázku budoucího postavení Moravy tak chápali jako vnitřní problém, který má být řešen v rámci českých zemí. Např. Vladimír Mečiar se jako premiér slovenské vlády vyslovil proti federaci tří a dokonce ji označil za hlavní problém v česko-slovenských vztazích.²³⁰ Jeho stanovisko bylo v tomto směru jasné: označil

²²⁶ Tento názor sdíleli jak zástupci HSD – SMS, tak především členové MNS. Např. její bývalý předseda Dřímál ještě retrospektivně v rozhovoru vyjádřil názor, že slovenští političtí představitelé byli v té době na jejich straně a souhlasili by s trojfederací. Morava by v ní pak hrála podle něj něco jako roli prostředníka (*Rozhovor s I. Dřímalem* z 20. 6. 2007, archiv autorky).

²²⁷ Podrobněji viz JENNE, E. K., s. 149 – 150.

²²⁸ *Jak se díváte na možnost trojfederace a na řešení moravské otázky?* In: Respekt, č. 14, 8. 4. 1991, s. 7. Např. ustavený ministr zahraničních vztahů Slovenské republiky M. Kňažko vyjádřil podporu, aby si problém postavení Moravy vyřešili především Moravané sami a dále že: „*Klíčem do Evropy je rešpektovanie práva národov na sebeurčenie, nie deklarovanie falošnej jednoty v ktorej sa skrýva potlačanie najzákladnejších ľudských práv*“ (cit. dle tamt.).

²²⁹ RYCHLÍK, J., 1998, s. 328.

²³⁰ *Je to na Praze. Vladimír Mečiar proti federaci tří.* Lidové noviny, 2. 4. 1991, s. 2.

problém Moravy a Slezska jednoznačně za vnitřní problém české části federace, do kterého se Slovensko nechce vměšovat, na druhou stranu se ale vyjádřil, že „*po vyriešení situácie v Českej republike v prípade, že by boli traja /tj. že by vznikla trojfederace – pozn. aut./, budeme znova definovať svoj vzťah k federácii.*“²³¹

Podobné nebezpečí si dobře uvědomovala také česká politická reprezentace a tento aspekt proto hrál jednu z klíčových rolí v rozhodování o otázce Moravy a Slezska. Původní výroky, nevylučující ani spolkovou variantu při jejím řešení, byly později změněny v návaznosti na reálnou situaci a požadavky slovenské strany a snahy české politické reprezentace udržet za cenu mnoha ústupků společnou federaci.²³² Když se v druhé polovině roku 1992 stal definitivním rozpad Československa, potenciálně ve hře z požadavků moravského hnutí zůstala pouze zemská varianta, ale i ta byla pro velkou část politického spektra nepřijatelná – a to také především proto, že zánik společného státu byl chápán jako varovný precedens do budoucna, ke kterému bude přihlíženo při řešení dalších územněsprávních požadavků, tentokrát již v rámci samostatné ČR.

3.4.2 Postoj nejvyšších politických kruhů v ČR k otázce územní samosprávy

Transformace územních struktur byla chápána jako důležitý úkol v procesu hlubokých společenských změn po roce 1989. Předchozí územněsprávní systém v té podobě, v jaké byl vytvářen v období po roce 1945, představoval s principy tzv. demokratického centralismu jeden z hlavních pilířů komunistické diktatury a na jeho odstranění a přebudování existovala mezi nově vytvořenou politickou reprezentací celkem jednoznačná shoda. První kroky směrem k reformě provedeny v ČR poměrně brzo a to již v průběhu

²³¹ Cit. dle *Jak se díváte na možnost trojfederace a na řešení moravské otázky?* In: Respekt, č. 14, 8. 4. 1991, s. 7.

²³² Pro ČNR se stávala možnost řešení státoprávního uspořádání na základě trojfederace krajně problematickou. Poté, co byl od jara 1991 na Slovensku premiérem Ján Čárnogurský, začal požadovat vyřešení česko-slovenských vztahů tzv. Smlouvou, jež by stála nad federální ústavou. Toto řešení by podle něj umožnilo také vznik trojfederace, v jejímž rámci by Slovinci nemohli být marginalizováni dvěma dalšími stranami, Čechy a Moravany. V případě, že by se tak dělo, by Slovensko mohlo Smlouvu vypovědět a vystoupit z federace. Toto podmínění Smlouvou ze slovenské strany pro vznik trojfederace ovšem z českého pohledu nepřipadalo v úvahu (např. *ČNR smlouvu nechce. Spolkovým státem asi nebudeme*. Lidové noviny, 7. 3. 1991, s. 1 – 2).

roku 1990, kdy byla odstraněna vertikální soustava národních výborů všech stupňů, místo ní však nebyla vytvořen žádný alternativní, plnohodnotný samosprávní systém. Poměrně liberálním zákonem o obcích sice byla obnovena samospráva na nejnižším stupni v podobě samosprávy obcí²³³, zřízení vyšší územní samosprávy na úrovni větších územněsprávních celků, ať v podobě krajů či zemí, však bylo odkládáno. Zatímco krajské národní výbory byly již v roce 1990 zrušeny bez náhrady, okresní národní výbory se transformovaly v okresní úřady²³⁴, které však v administrativněsprávním systému nepředstavovaly orgány samosprávy, ale naopak státní moci, která pomocí nich spravovala záležitosti na nižší správní úrovni.²³⁵

V kontrastu k rychle provedené reformě nižší územní samosprávy na úrovni obcí tak stálo zdlouhavé řešení otázky budoucí podoby vyšších územněsprávních celků. Vedle konceptu zemského zřízení či trojfederace, prosazovaného na parlamentní půdě prostřednictvím HSD – SMS, jako konkurenční řešení figurovala tzv. krajská či regionální varianta – ta by opět zaváděla kraje, i když s odlišnými funkcemi a pravděpodobně v jiné podobě než byly ty nedávno zrušené.²³⁶ Proti této variantě HSD – SMS ostře vystupovalo a opakovaně poukazovalo na její ahistoričnost, když kraje označovalo za výtvar předchozí komunistické éry, a také na jejich neefektivnost.²³⁷

Jak již bylo zmíněno, na politické scéně byla patrná snaha o řešení tohoto problému – uspořádání státu a tím také otázka postavení Moravy byla několikrát projednávána v ČNR, kde byla dokonce zřízena speciální komise, jež měla připravit odborné podklady pomáhající k nalezení nejoptimálnější varianty.²³⁸ Původní kladná prohlášení ohledně zemské či dokonce spolkové varianty premiéra Petra Pitharta z počátečních měsíců roku 1990²³⁹ a také některých dalších vysokých politických představitelů, jež by zohledňovala

²³³ Viz Zákon o obcích č. 367/1990 Sb.

²³⁴ Viz Zákon o okresních úřadech č. 425/1990 Sb.

²³⁵ Absence středního stupně samosprávy s sebou přinesla řadu problémů: např. okresy představovaly příliš malé celky na řešení některých otázek, byla vytvořena špatná úřednická struktura a celý systém tendoval k postátňování veřejné správy a růstu centralistických tendencí. Vyvolával také nespokojenost u regionálních elit, které měly omezenou možnost veřejného politického působení (ILLNER, M., 1997, s. 24).

²³⁶ *Čtyři varianty*. In: Respekt, č. 18, 8. 4. 1991, s. 7.

²³⁷ *Regiony, nové „malé kraje“*. Moravskoslezská orlice, č. 5, 15. 10. 1990, s. 2.

²³⁸ *Moravská otázka v ČNR*. In: Respekt, č. 18, 8. 4. 1991, op. cit., s. 6.

²³⁹ *Premiér v Brně*. Lidové noviny, 28. 5. 1990, op. cit., s. 1.

rovněž Moravu, se však postupně začala proměňovat a zavedení zemského uspořádání přestávalo být tak jednoznačné. Např. na setkání HSD – SMS s představiteli české vlády v listopadu 1990 v Brně Pithart upozornil, že neexistuje žádný časový harmonogram řešení územněsprávních otázek. Tvrdil, že nelze udělat vše najednou a že jsou také přednější problémy. Navíc odkazoval na důležitost rozložení sil na politické scéně a také na preference veřejnosti.²⁴⁰ Jako klíčový se však jevil ohled na již popsané postoje slovenské strany, kdy moravským hnutím prosazovaná federace tří byla pro slovenskou reprezentaci nepřijatelná.²⁴¹

Důvody je však nutné hledat také v hlubších souvislostech. Jak upozorňují někteří autoři jako např. M. Illner nebo J. Hughes, kteří se soustředili na územněsprávní aspekty reformy v postkomunistických zemích ve středovýchodní Evropě, postoj vládních reprezentací ke klíčové otázce decentralizace státní správy byl ambivalentní.²⁴² Na jednu stranu byla pocíťována již zmiňovaná nutnost uvolnit centralizovanou správu předchozího komunistického systému a navrátit se k samosprávným principům fungování územních struktur, na druhou stranu však nebylo jasné, jak velká míra pravomocí by měla být směrem z centra na regionální úroveň postoupena, ani jakou podobu by nové samosprávné celky měly získat. Hughes zde poukázal na zřejmé napětí, které se projevovalo v tom, že sice začaly probíhat decentralizační procesy jako nezbytná součást demokratizačních opatření, ovšem v jejich protikladu souběžně působily re-centralizační zásahy vyvolané potřebou státního vedení udržet si rozhodovací pravomoci a přehled v rané fázi společenské transformace, kdy pozice nových centrálních politických elit nebyla ještě zcela stabilizovaná a navíc byla k zásadním rozhodnutím ohledně sociálních a ekonomických změn pocíťována potřeba silného mandátu státní moci.²⁴³ Z tohoto pohledu se pak mohl jevit nárůst lokálních a regionálních tendencí na Moravě a ve Slezsku a především konstituování regionálních iniciativ a politických stran, které dalece překročovaly

²⁴⁰ *Budoucnost Moravy v palbě otázek*. Moravskoslezská orlice, č. 13, 23. 11. 1990, s. 2.

²⁴¹ RYCHLÍK, J., 1998, s. 326 – 328.

²⁴² Viz HUGHES, J., GORDON, C., SASSE, G., 2001; ILLNER, M., 1997.

²⁴³ HUGHES, J., GORDON, C., SASSE, G., s. 5 – 6.

tolerovanou míru kulturního sebevyjádření, když záhy artikulovaly politické požadavky, jako velmi nežádoucí jev.

Zatímco v době Pithartovy vlády tento postoj nebyl ještě zcela otevřeně deklarován a bylo možné ho spíše číst mezi řádky v prohlášeních některých nejvyšších politických představitelů, po parlamentních volbách v roce 1992 byla možnost ustavení zemského uspořádání (trojspolková varianta padla s rozhodnutím o zániku federace) a tím pádem splnění požadavků moravského regionálního hnutí, novým politickým vedením v čele s ODS odmítána. Zřejmým důvodem byla obava z další fragmentace státu poté, co započala jednání o způsobu rozpadu společného československého státu, která by mohla vést k vnitřní destabilizaci ČR. Např. nový český premiér V. Klaus tuto obavu vyjádřil celkem jasně: „Česká republika musí zůstat unitárním státem, samozřejmě s optimální decentralizací. Po zkušenostech Československa, kde se bipolární systém ukázal jako naprosto nestabilní a nevhodný, by další pokusy o jeho vytváření byly zhoubné.“²⁴⁴ Požadavky na zabránění fragmentace území státu a také přerozdělení rozhodovacích práv směrem k nižším úrovním navíc odpovídaly hlavním cílům, jež vládní koalice deklarovala jako priority - tj. provedení transformace hospodářství a úplný přechod k tržní ekonomice, které vyžadovaly silný mandát centrální moci k provedení takto komplexních změn. Z tohoto hlediska ani nemohla být větší decentralizace, v podstatě jedno v jaké formě, žádoucí. Důraz na ekonomické aspekty byl jasně zřetelný - stále častěji tak v projevech některých veřejných představitelů zaznívaly (nejen) v souvislosti s připravovanými návrhy na samosprávu pojmy jako „funkčnost, racionálnost a nejnižší ekonomická náročnost“, které se staly základními argumenty proti zemskému zřízení při projednávání nové ústavy samostatné ČR, když podle vládní koalice tato varianta podobné vlastnosti postrádala.²⁴⁵ Koaličními stranami proto byla prosazována varianta regionální, přičemž ale nebylo jasné, kolik by těchto celků mělo být a jaké by měly mít pravomoci.²⁴⁶

²⁴⁴ Cit. dle *Potlesk pro premiéra*. Lidové noviny, 9. 9. 1992, s. 7.

²⁴⁵ *Dračí vejce ústavy*. Lidové noviny, 25. 8. 1992, s. 8.

²⁴⁶ *Vyvarujme se ideologického myšlení. O státoprávním a územněsprávním uspořádání*. In: Respekt, č. 20, 20. 5. 1991, s. 5 – 6 nebo *Krásná je země, která je a není. Tři otázky pro starosty moravských a slezských měst*. In: Respekt, č. 37, 14. 9. 1992, s. 6 – 7.

Naopak opozice v čele s ČSSD, do níž patřila také HSD – SMS, prosazovala zavedení zemského zřízení a jeho ukotvení v ústavě. Např. tehdejší místopředseda ČSSD Jaromír Kuča se jednoznačně vyjádřil pro nutnost posílení samosprávy a zasazoval se o zemskou variantu oproti regionální: „*Přestože regionální řešení se jeví jako velice účelné, neřeší postavení Moravy a Slezska, naopak posiluje centralizaci. Tvrzením, že funkční samosprávou dojde k narovnání dřívějších diskrepancí, je pouze oddálením problémů do budoucna.*“²⁴⁷ Také odmítl tvrzení pravice o možnosti vzniku nového dualismu, pokud by moravské regionální hnutí prosadilo své návrhy. Jako řešení vzhledem k tomu, že v samotných Čechách nemá smysl zavádět zemské zřízení, protože obyvatelé nemají k zemskému principu již žádný vztah, navrhoval asymetrickou podobu budoucí samosprávy – na Moravě, kde je prý tato idea dosud živá, by byla zřízena Země moravskoslezská, v Čechách pak kraje.²⁴⁸ Vyzval současně k respektování historických tradic při hledání optimálních řešení.²⁴⁹

Během jednání o nové ústavě se tedy ukazovaly diametrálně odlišné názory na řešení otázky samosprávy mezi politickými stranami, tento problém se tak stal vedle dalších sporných bodů jako např. otázky druhé komory parlamentu nebo přímé volby prezidenta jedním z nejvíce ožehavých témat.²⁵⁰ Nemožnost dohody a snad také neochota pouštět se do zdlouhavých jednání, na něž navíc ani nebyl čas, způsobily, že spor o samosprávu dořešen nebyl a otázka zůstala otevřená i po schválení nové ústavy ČR v prosinci 1992, která tak neobsahovala specifikaci o podobě vyšší územní samosprávy.²⁵¹ Ani později se nenašel mezi politickým vedením konsensus a dostatek energie na provedení územněsprávní reformy, možná také vyplývající z únavy z řešení česko-slovenských vztahů a následného vytváření struktur nového státu.²⁵²

²⁴⁷ Cit. dle *Asymetrie pro novou republiku*. Lidové noviny, 25. 8. 1992, s. 8.

²⁴⁸ Tamt.

²⁴⁹ KUČA, J., *Nejpevnější hranice v Evropě. Česko-moravské pomezí se neměnilo stovky let*. In: Respekt, č. 37, 14. 9. 1992, s. 4.

²⁵⁰ STEIN, E., *Česko – Slovensko. Konflikt, roztržka, rozpad*, Academia, Praha 2000, s. 223.

²⁵¹ Viz *Ústava České republiky*, ústavní zákon č. 1/1993 Sb. ze dne 16. 12. 1992, hl. 7, čl. 99. V příslušném článku je vymezeno, že „Česká republika se člení na obce, které jsou základními územními samosprávnými celky. Vyššími územními samosprávnými celky jsou země nebo kraje.“

²⁵² ILLNER, M., 1997, s. 25.

V podstatě až do roku 2001 tak v České republice existoval stav, kdy samospráva byla ustavena pouze na jednom, nejnižším stupni v podobě obcí a reforma veřejné územní správy zůstala nedořešená, což mj. způsobovalo řadu problémů v koordinaci státní správy.²⁵³ Urychlujícím faktorem pro ustavení vyšších územně právních celků se stala až přístupová jednání do EU, kdy se existence regionální úrovně v souvislosti s principy unie stala nezbytnou a bylo jí podmíněno přistoupení kandidátských zemí.²⁵⁴ Vznik regionálních celků, kterým nakonec byla dána přednost před zeměmi, však byl plně řízen státní mocí, tedy „shora“ a de facto znamenal konec nadějí v této době již zcela marginalizovaných moravských regionálních subjektů.²⁵⁵

3.4.3 Ohlas u veřejnosti

Období následující těsně po sametové revoluci je možné chápat jako dobu velkých a často nereálných očekávání ohledně demokracie, odškodnění předchozích křivd a naplnění politických a sociálních ideálů.²⁵⁶ Objevovalo se velké množství témat, ať nových nebo již předtím existujících, ale potlačovaných, která se stala v různé míře součástí veřejného diskursu. Jedním z nich byla také Morava, tj. nárůst regionálního cítění na Moravě a ve Slezsku a působení rychle zformovaného politického hnutí. Na základě aktivního vystupování dokázali jeho zástupci získat zvláště zpočátku velkou podporu části moravské a slezské veřejnosti, kterou však byli schopni udržet pouze po určitou, časově omezenou dobu. Jak je totiž příznačné, každé hnutí má v podstatě cyklický charakter, tj. vyznačuje se určitým „životním cyklem“, jehož trvání je ovlivňováno různými faktory - např. poklesem motivace příznivců, ztrátou aktuálnosti hnutím prosazovaných cílů nebo postupným

²⁵³ Více o tom např. MAREK, J., PÁNKOVÁ, M., ŠÍMOVÁ, P., *Veřejná správa v České republice*, Ministerstvo vnitra ČR, Praha 2005, s. 10.

²⁵⁴ Více o tom KEATING, M., M., *Regionalization in Central and Eastern Europe: The Diffusion of a Western Model?* 2003 nebo ILLNER, M., *Regional Development in the Czech Republic before and after Accession. Some Speculative Scenarios*. In: Informationen zur Raumentwicklung, Sešit 11, prosinec 2001, s. 751 – 756.

²⁵⁵ V roce 1997 byl po dlouhých politických sporech přijat ústavní zákon č. 347/1997 Sb., kterým byly vytvořeny vyšší územně správní celky v podobě 14 krajů, účinným se ovšem stal až od 1. 1. 2000 (CABADA, L., VODIČKA, K., s. 285).

²⁵⁶ Srov. MĚCHÝŘ, J.

rozpadem jednoty hnutí v důsledku vnitřních konfliktů.²⁵⁷ To byl případ také moravského regionálního hnutí, v jehož případě se projevil pokles podpory v krátkém časovém období několika málo let či dokonce měsíců. Po téměř bleskovém nástupu různých moravských iniciativ v prvních měsících roku 1990 a jejich zapojení se do veřejného dění, získání pozic v oficiální politické sféře a následném masovém vystoupení v podobě série demonstrací, došlo zvláště v roce 1992 k citelnému ústupu regionálních subjektů a k poklesu podpory ze strany dřívějších příznivců. Lidé se totiž pravděpodobně již cítili unaveni neustálými mobilizačními akcemi moravských stran a iniciativ, které však stále nevedly ke kýženému výsledku v podobě zavedení trojspolkového či zemského uspořádání.²⁵⁸ Navíc, jak bylo popsáno výše, moravské regionální hnutí jako celek nebudilo vždy svým působením na veřejnosti prostřednictvím jeho zástupců zcela korektní dojem a pro mnoho lidí, kteří sice sympatizovali s cíli, za které se hnutí zasazovalo, byli právě tito zástupci jejich nepřijatelným mluvčím.²⁵⁹

Jako klíčová se rovněž jeví otázka preferencí veřejnosti a důležitost aktuálně řešených problémů. Např. v jednom z výzkumů veřejného mínění, provedených v listopadu 1990, na otázku, co je považováno za nejdůležitější úkol současnosti, většina lidí odpověděla, že ekonomická reforma a vyrovnaní se s jejími sociálními dopady (v ČR 51% respondentů, v SR 54% respondentů), na opačném konci stálo právě ustavení zemského zřízení, které za prioritní problém v ČR označena podle výsledků výzkumu 1% dotazovaných (na Slovensku pak 0%).²⁶⁰ Myšlenka zemí jako stěžejní bod programu moravského regionálního hnutí v podstatě neměla vůbec žádný ohlas v samotných Čechách, kde tato tradice přestala existovat s vytvořením představy moderního českého národa, který již v 19. století překryl dřívější zemské cítění. Ani ve Slezsku, jak již bylo uvedeno, nebyla situace jednoznačná – zde sice podobně jako na Moravě došlo k nárůstu regionálního povědomí, ovšem spojeného spíše s pocity slezanství a oživováním slezských tradic a historie, než

²⁵⁷ Srov. ZNEBEJÁNEK, Z., s. 151.

²⁵⁸ Za jednu z nejvýraznějších příčin neúspěchu hnutí únavu lidí z nijak nepostupujícího jednání v případě Moravy a Slezska uvedli shodně v rozhovoru jak J. Adámek (*Rozhovor s J. Adámkem* z 13. 6. 2009, archiv autorky), tak také I. Dřímál (*Rozhovor s I. Dřímalem* z 20. 6. 2007, archiv autorky).

²⁵⁹ Tento aspekt bude podrobněji popsán v následující kapitole.

²⁶⁰ *Co chceme? Výsledky výzkumu pro nezávislou analýzu*. Lidové noviny, 1. 12. 1990, s. 5. Jednalo se o průzkum společnosti AISA.

těch „moravkoslezských“, které byly ve Slezsku často chápány spíše jako umělá snaha využít tuto historickou zemi pro plány moravských regionálních iniciativ (na druhou stranu zde nebyl regionalismus vyvinut natolik, aby bylo jako na Moravě systematicky požadováno zřízení samostatné slezské země).²⁶¹ Hnutí tak bylo silné pouze na Moravě, zvláště v její jižní části, ale také zde veřejnost zůstala v otázce samosprávného uspořádání rozdělena; navíc jeho podpora neměla dlouhodobý charakter. Příčiny tohoto rychlého poklesu vlivu pak kromě již jmenovaných aspektů souvisely s regionálním principem jako takovým a jeho mezemi v procesu politické mobilizace.

²⁶¹ Např. čestný předseda Matice slezské Jaromír Kalus se postavil proti obnovení zemského zřízení, v němž by Morava a Slezsko tvořili jeden celek: „*Země moravkoslezská je umělý útvar, vzniklý v roce 1928 z národnostních důvodů. Nebyl žádným přínosem pro Slezsko.*“ Dále se vyjádřil, že v případě, že bude zavedeno zemské zřízení, budou požadovat vznik slezské země, i když zde se ještě dále projevovala rivalita mezi dvěma centry regionu Opavou a Ostravou. Současně Slezany označil za součást českého národa a k fenoménu znovu se obnovujícího politického slezanství dodal: „*Jestliže se při posledním sčítání lidu objevila slezská národnost, byl to jednak projev politické dezorientace a projev protestu, že Slezsko za totality bylo tabu.*“ (cit. dle *Rozhodně jsme Češi*. Lidové noviny, 31. 10. 1992, s. 8).

4. Intelektuální debaty o tzv. moravské otázce po roce 1989

Tzv. moravská otázka, jež byla používána jako označení pro celou škálu problémů spojených s nárůstem regionálního vědomí na Moravě, s novou artikulací regionálně zakotvených vzorců identit a jejich zasazením do politického a ekonomického kontextu v podobě vznesených požadavků regionálního hnutí, se stala jedním z aktuálních a diskutovaných problémů polistopadového období. Tato kapitola se soustředí na obsahy diskusí, konkrétně těch, které byly o tzv. moravské otázce ve sledovaném období let 1990 – 1992 vedeny v intelektuálních kruzích. Právě zde byla totiž celá tato problematika více či méně aktivně řešena a z významné části prostřednictvím rozvíjených intelektuálních debat se v ní rodily nové impulsy. Kromě toho v intelektuálním diskursu převládající mínění signalizovala mnohé o ohlasu na zesílené regionální vědomí či o možnostech (ne)úspěchu, co se týkalo jeho politické manifestace.

Tento diskurs je přitom chápán jako neustále se vyvíjející, performativní diskurs, v němž se odehrávaly boje o klasifikaci různých kategorií, často spojených s různými aspekty regionální kolektivní identity. V jeho rámci jednotliví aktéři usilovali o změnu definice hranic a její ustavení jako platné v obecném povědomí²⁶² a to ať již šlo o snahu o jejich zvýraznění (tj. upevnění vytvářené kolektivní identity), nebo naopak o jejich zpochybnění a proměnu. V tomto procesu hrály stěžejní roli kategorie jako jazyk, historické události, kulturní odlišnosti a byly využívány v argumentacích jednotlivých aktérů, i když často velmi rozdílným, až protikladným způsobem. Vymezení a vývoj těchto jednotlivých kategorií je zde sledován především na příkladu jejich artikulace v médiích (celostátních, regionálních a těch, jež byly přímo vydávány regionálními iniciativami), v různých veřejných prohlášeních a deklaracích ať již jednotlivců nebo různých moravských politických subjektů, ale také v tehdejších odborných diskusích, které se sledované problematiky týkaly. Pouze pro účel práce a pro lepší zhodnocení jsem přibližně vymezila již popsané tři úrovně, v nichž budu debaty sledovat, konkrétně se jedná o úroveň regionu

²⁶² BOURDIEU, P., op. cit., s. 221- 223.

(vyjma prostředí samotného regionálního hnutí), kde se intelektuální diskuse o tzv. moravské otázce rozvinuly nejdříve, dále o samotné prostředí hnutí, které se ovšem svou artikulací problému, jak obsahem, tak způsobem, od zbytku debat značně lišilo, a konečně také o úroveň celostátní a intelektuální debaty vedené především v soudobých kulturně společenských periodících.

4.1 Intelektuální debaty o tzv. moravské otázce v prostředí regionu

4.1.1 Intelektuální debaty o moravské otázce v druhé polovině 80. let

Jak již bylo zmíněno, diskuse týkající se problematiky Moravy a aspektů regionální identity se rozvíjela ještě před rozšířením tohoto tématu do oficiálního veřejného diskursu, který se začal vytvářet po roce 1989. Tzv. moravská otázka totiž začala být znovu artikulována v debatách probíhajících mezi částí regionálních intelektuálních elit již ve druhé polovině 80. let a to především v Brně. Také proto bude při rozboru těchto debat věnována pozornost především brněnskému intelektuálnímu prostředí, z něhož vycházela převážná většina snah spojených s pokusem oživit regionální vědomí a problematiku státoprávního postavení Moravy. Veřejné prezentování těchto témat nebylo v době před rokem 1989 z pochopitelných důvodů možné, a proto byla diskutována v rámci tzv. paralelních struktur a alternativních intelektuálních proudů, jež tvořily protipól k tehdejšímu oficiálnímu diskursu, určenému ideologií komunistické diktatury. Nejvýznamnější debatou o otázce Moravy se ještě před pádem komunismu bezesporu stala diskuse odehrávající se na stránkách samizdatové Střední Evropy – brněnské verze, do níž se zapojila řada osobností brněnského intelektuálního života.

Brno jako druhé největší město v České republice a současně významné kulturní a společenské centrum na Moravě představovalo po Praze druhé nejaktivnější ohnisko opozičních aktivit v zemi.²⁶³ Tuto pozici si vytvořilo již na přelomu 60. a 70. let, i když v následujících letech normalizace byly všechny tyto snahy podobně jako jinde oslabeny

²⁶³ Viz VÉVODA, R., *Brno před pádem komunistického režimu. K vývoji politické situace na konci 80. let 20. století*. In: Blažek, P. (ed.), *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968 – 1989*, Ústav českých dějin FF UK, Dokořán, Praha 2005, s. 119 – 139.

normalizační politikou komunistického vedení a represivními opatřeními státního aparátu.²⁶⁴ Ve druhé polovině 80. let však také zde začaly zesilovat opoziční aktivity, jež byly nesený především tou částí jedinců z kruhu intelektuálních a uměleckých elit, které byly vyloučeny z oficiálního kulturního a vědeckého života kontrolovaného komunistickou stranou nebo se ho dobrovolně odmítaly účastnit. Tyto aktivity často navazovaly na bohaté kulturní a intelektuální tradice Brna: od roku 1919, kdy zde byla založena Masarykova univerzita, stalo centrem univerzitního vzdělání a některá umělecká odvětví si v rámci tamní kulturní scény dokázala získat špičkovou úroveň. To se týkalo např. spisovatelské tradice a zejména pak brněnského divadelnictví, které mělo zvláště díky experimentálnímu Divadlu na provázku a později také Ha Divadlu vynikající pověst.²⁶⁵ Právě z těchto kruhů se etablovali kritici soudobých politických a společenských poměrů a lidé, kteří usilovali o nalezení alternativního pohledu na různé otázky než akceptování toho, který nabízel oficiální diskurs. Ačkoliv bylo velmi obtížné pod tlakem permanentního dohledu ze strany státních orgánů vyvinout organizovanější činnost, objevily se alespoň dílčí úspěchy těchto aktivit, a to především co se týče vydávání samizdatové produkce²⁶⁶ nebo také organizování bytových seminářů.²⁶⁷ Během pozdějších událostí v roce 1989 se ti, kteří byli zapojeni do těchto paralelních opozičních struktur jako např. Jaroslav Šabata, Jiří Müller,

²⁶⁴ Hlavní aktéři opozice byli podobně jako v jiných částech země od nástupu normalizace pro své aktivity stíháni a kriminalizováni. Tento postih sahal od ztráty zaměstnání, zákazu veřejného vystupování či publikační činnosti (to se týkalo mnoha moravských spisovatelů jako např. O. Mikuláška, J. Skácela, M. Uhdeho, I. Kříže, J. Trefulky, Z. Rotrekla atd.) po uvěznění (v 70. letech byli vězněni např. J. Mezník, J. Šabata, P. Wurm a další). Spolupráce se pak navazovala velmi těžko, výraznější impuls opozičním proudům dala až Charta 77 (VĚVODA, R., s. 130).

²⁶⁵ Divadlo *Husa na provázku* bylo založeno v roce 1967, *Ha divadlo* v roce 1974 (původně jako Hanácké divadlo v Prostějově, v Brně však působí až od poloviny 80. let). Obě experimentálně orientovaná divadla svou originální tvorbou přispívala nepřímo ke kritické reflexi soudobých společenských poměrů. To celkem nelibě nesly městské komunistické orgány a to i přes to, že tato divadla byla oficiálně společně se Zemským divadlem a Divadlem bratří Mrštíků pod jejich správou a byla financována z prostředků města (viz BOCK, I., *Die Wiedergeburt regionaler kultureller Traditionen in Mähren*, s. 155).

²⁶⁶ Např. jedním z prvních pokusů o rozvinutí neoficiální samizdatové produkce v Brně bylo vydání pěti čísel časopisu o kultuře *Host* v letech 1985 – 1989, který navazoval na literární časopis *Host do domu* z 60. let., dále se objevil časopis *Impuls* vydávaný exkomunisty z klubu Obroda (Z. Přikryl), *Brněnský informační bulletin Nezávislého mírového sdružení* a kulturně – politická revue *To* (pouze jedno číslo). Vycházela také studentská *Revue 88* (studenti P. Fiala, R. Ráček, J. Voráč, V. Vyskočil aj.) a křesťanské *Společenství* (R. Malý) – viz VĚVODA, R., s. 131.

²⁶⁷ Srov. DAYOVÁ, B., *Sametová filozofie. Podzemní univerzita v Československu a role Vzdělávací nadace Jana Husa v letech 1979 – 1989*, Doplněk, Brno 1999.

Petr Cibulka či Jan Šimsa a mnozí další, stali aktivními aktéry zúčastněnými na pádu komunistické diktatury v Československu.²⁶⁸

Brno ovšem netvořilo samostatně se vyvíjející opoziční centrum a jeho propojení s ostatními opozičními místy, zvláště Prahou, bylo zřejmé. Moravští spisovatelé jako např. J. Skácel, O. Mikulášek nebo M. Uhde, které postihl zákaz vydávání, většinou publikovali svá díla v pražském samizdatu, v Brně také kolovala hlavní exilová i samizdatová periodika jako např. *Informace o Chartě*, *Informace o církvi*, *Lidové noviny* aj. a existovala provázanost aktivit v obou hlavních opozičních místech.²⁶⁹ Současně však byla částí brněnské opozice pocíťována potřeba mít vlastní médium, v němž by bylo možné vyjadřovat své názory a stanoviska. Tato potřeba měla často praktické zdůvodnění, protože samizdatová produkce vznikající v Praze byla často díky obtížné distribuci nedostupná.²⁷⁰

Právě její nedostupnost z Prahy uváděla také jako důvod založení vlastního média brněnská redakce časopisu *Střední Evropa – brněnské verse*, který začal vycházet od července roku 1988.²⁷¹ Ta vznikla jako varianta pražského samizdatového periodika *Střední Evropa* vycházejícího od roku 1984. Časopis se jak v pražské, tak později v brněnské verzi hlásil svým názvem k hlavní oblasti svého zájmu, k níž měly být tematicky a ideově vztáhnuty v něm obsažené příspěvky – tedy ke střední Evropě. Ta však nebyla chápána pouze jako forma nadregionálního uspořádání, ale spíše jako koncept, s kterým byly spojeny určité hodnoty a významy charakterizované společnými dějinami a také kulturně duchovními znaky.²⁷² Obě redakce se hlásily ke křesťanské a konzervativní

²⁶⁸ Viz DAYOVÁ, B.

²⁶⁹ BOCK, I., s. 149.

²⁷⁰ Srov. GRUNTORÁD, J., *Samizdatová literatura v Československu sedmdesátých a osmdesátých let*. In: Alan, J. (ed.), *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945 – 1989*, NLN, Praha 2001, s. 493 – 507.

²⁷¹ *Úvodní poznámka*. *Střední Evropa – brněnské verse*, č. 1, červenec 1988, samizdat (bez paginace).

²⁷² Srov. KOPEČEK, M., *Historická paměť a liberální nacionalismus v Česku a střední Evropě po roce 1989*. In: Gjuričová, A., Kopeček, M. (eds.), *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*, Paseka, Praha/Litomyšl 2008, s. 247. Autor poukazuje na roli, kterou hrála koncepce *Střední Evropy* v historiografických debatách zvláště ve druhé polovině 80. let, kdy podle něj představovala „kvazikatolickou výzvu sekulárnímu mainstreamu české historiografie“ a stala se součástí nového sporu o interpretaci českých dějin (tamtéž, s. 247).

orientaci, jejíž kořeny byly hledány nejen ve středoevropském kontextu, ale v duchovní a kulturní tradici celoevropské.²⁷³

Na rozdíl od dříve vzniklé pražské verze však měla ta brněnská své specifikum, spočívající ve vymezení profilujících témat. Vedle hledání specifických znaků středoevropského prostoru, vracení se ke křesťanským hodnotám či všeobecné rekapitulaci minulosti, jež byly společné oběma verzím, se totiž jedním z hlavních zájmových okruhů brněnské redakce Střední Evropy stala nová diskuse o Moravě poté, co se její redakce rozhodla vrátit k otázce Moravy a moravské identity, která se zdála být od konce 60. let uzavřena.²⁷⁴ Vznik této paralelní verze byl odůvodňován jednak již zmiňovanou špatnou dosažitelností verze pražské, současně se však autoři odvolávali na specifické redakční záměry – kromě toho, že se hodlali zabývat středoevropským prostorem, jeho historií a kulturou podobně jako její jmenovkyně, zvláštní důraz si vytyčili klást na postavení Moravy v rámci Střední Evropy a na „hledání identity jako Moravané.“²⁷⁵ Brněnská redakce se proto rozhodla v následujících číslech publikovat různé názory na toto téma, včetně těch kontroverzních.²⁷⁶

Jako první příspěvek redakce k tzv. otázce Moravy otiskla již v prvním čísle starší článek brněnského spisovatele Zdeňka Rotrekla²⁷⁷ s názvem *Existence Moravy ve střední*

²⁷³ Původně samizdatový časopis **Střední Evropa** vznikl v roce 1984, impulsem k jeho založení se stala evropská diskuse o tom, kam se řadí některé země na východ od železné opony. Vyskytly se názory, že by tyto státy neměly být označovány za „východní Evropu“, ale že by svou identitu měly hledat v tom, co bylo dříve nazýváno „střední Evropa“ a hledání specifík tohoto geograficko – kulturního regionu se stalo hlavním cílem redakce. Jako jedno ze stěžejních témat byla diskutována otázka české národní identity, která však měla být oproštěna od mýtů a předsudků, ale také otázka morálních hodnot a křesťanství či sudetoněmecký problém. Časopis vycházel od roku 1990 také oficiálně a zaštiťoval ho Institut pro středoevropskou kulturu a politiku (viz *Krátká a dlouhá historie Střední Evropy*. Střední Evropa, č. 122, 2004, s. 7 – 8).

²⁷⁴ Dění a debatám, jež probíhaly v souvislosti s touto problematikou ve druhé polovině 60. let, dosud ve vědeckém bádání nebyla věnována pozornost a zůstávají proto nezpracované. V rámci této práce nebylo z důvodů jejího rozsahu možné tento podrobnější rozbor provést. Nebudu proto podrobněji obě časově oddělené diskuse o moravské identitě podrobněji porovnávat a omezím se pouze na obecná konstatování.

²⁷⁵ *Úvodní poznámka*. Střední Evropa – brněnská verze, č. 1, červenec 1988, samizdat (bez paginace).

²⁷⁶ Tamt.

²⁷⁷ **Zdeněk Rotrekl** (1920) je básník, prozaik a publicista katolické orientace. V roce 1948 byl vyhozen ze studia filozofie a historie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, poté pracoval v uranových dolech. Po roce 1968 se stal jednou z předních osobností brněnského disentu, podepsal Chartu 77, byl několikrát vězněn. Po roce 1989 byl šéfredaktorem časopisu *Akord* (viz. <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1107&hl=Zden%C4%9Bk+Rotrekl+>, heslo Zdeněk Rotrekl, 10. 2. 2010).

Evropě z roku 1985, který autor napsal krátce po pouti na Velehradě.²⁷⁸ Tato polemika zahájila následnou diskusi o Moravě, jejích specifikách a o tom, co bylo následně v debatě nazýváno „moravskou otázkou.“ Rotrekl poukázal na význam Moravy ve střední Evropě – Morava jím byla chápána jako její střed a to nejen po geografické, ale také po duchovní stránce. O to podivuhodnější se mu jevila údajně neustálá marginalizace tohoto regionu a jeho přezírání, jakoby prý na Moravu bylo uvaleno jakési embargo a to zvláště v mimobrněnských médiích. Tato ignorace podle něj začala už nástupem komunistů k moci, kteří od počátku usilovali o zrušení zemského zřízení a oslabení postavení Moravy a tím také Brna. Z. Rotrekl si všímal, jak se z Brna stala jakási „*spádová obec*“ a jak došlo k systematické devastaci kultury a kulturních institucí v regionu a také dalších oblastí. Dále poukazoval na obecnou neochotu s tímto problémem něco dělat: „*Otázka Moravy nebo 'moravský problém' se čas od času objevuje na hladině národního dění, znovu je odsouván, popřípadě znicotňován, odkládán ad acta nebo zesměšňován.*“²⁷⁹

Přitom již několik let prý lze pozorovat narůstání moravské identity spojené s pocitem mnohonásobných křivd, z nichž za tu největší označil zrušení zemského zřízení v roce 1948. Rotrekl tuto vzrůstající kolektivní identifikaci nazýval jako „*moravský životní pocit*.“ Ten vycházel z několika zdrojů, jež shrnul takto:

1. historická kontinuita a vědomí samosprávného postavení regionu,
2. duchovní tradice vycházející především z křesťanství a hodnoty s nimi spojené, které byly chápány především jako odkaz duchovního dědictví Velké Moravy a věrozvěstů Cyrila a Metoděje²⁸⁰,
3. potencionálně lingvistické aspekty – Rotrekl sice odmítal existenci samostatného moravského jazyka či dokonce moravského národa, přesto považoval za nutné vzít na zřetel lingvistická specifika, především daleko větší jazykovou diferenciaci v podobě různých dialektů na Moravě, která přispívá k pocitu moravanství.

²⁷⁸ ROTREKL, Z., *Existence Moravy ve střední Evropě*. In: Střední Evropa – brněnská verze, č. 1, červenec 1988, samizdat (bez paginace).

²⁷⁹ Cit. dle tamt.

²⁸⁰ Tradici Velké Moravy jako jednomu z nosných pilířů identifikačních procesů, spojených s moravským vědomím, bude věnována větší pozornost v rámci celé této kapitoly.

4. pocit křivdy, vyplývající z neustálé ekonomické a politické marginalizace regionu, jakýsi „*pocit chudého ždímaného příbuzného*“ ve vztahu ke zbylým částem Československa.

Výše uvedené specifické znaky, jež měly být základem moravského vědomí, zůstaly podle Rotreklova mínění stále živé a nešlo je chápat „*jako podivný historický stesk, zahalený sentimentalitou provinčního rázu. Spatřoval bych v nich zdroj k sebevyjádření a k znovusebevyjádření.*“²⁸¹ Toto sebevyjádření však mohlo jít ještě dále - načrtl význam moravského vědomí nejen jako osobitého kulturního fenoménu, ale také jako potencionálního základu tvorby politických programů.

Rotreklova úvaha tak pozoruhodným způsobem předjímal obsah dalších debat o specifikách Moravy a moravském regionálním vědomí a také vývoj dění po roce 1989, kdy se naplno rozvinuly snahy o změny státoprávního uspořádání tohoto regionu za přímého řízení moravských regionálních iniciativ a záhy také politických stran. Na stránkách brněnské verze Střední Evropy tento článek vyvolal velkou bezprostřední odezvu, jejíž součástí byl jak souhlas, tak odmítnutí podobných úvah. Evangelický duchovní Jan Šimsa²⁸² viděl podněty k aktivizaci moravského vědomí v „*pražském centralismu.*“²⁸³ Společně s historikem Jaroslavem Mezníkem upozorňoval na potencionální nebezpečí spojené s růstem moravského vědomí a vytvářením konkrétního moravského programu – podle obou přispěvatelů byly v celém tomto proudu obsaženy momenty jisté uzavřenosti a odtažitosti, které by mohly vést k izolovanosti a uzavření a to především v případě, kdy by moravskému vědomí začal chybět jasný horizont hodnotového univerzalizmu, jehož součástí by byly širší občanské a také křesťanské principy.²⁸⁴ J. Mezník a J. Šimsa tímto varováním naráželi na obtíže jednostranného hodnotového zaměření, jež by mohly nastat, kdyby se obnovené moravské regionální hnutí soustředilo čistě na otázky kolektivních

²⁸¹ Cit. dle ROTREKL, Z. (bez paginace).

²⁸² **Jan Šimsa** (1929), evangelický duchovní. Byl několikrát vězněn, mj. za podepsání Charty 77. Pořádal v Brně bytové semináře. Po listopadu 1989 se stal spoluorganizátorem OF v Brně. Ve svém díle se věnoval historickým a filozofickým tématům v souvislosti s aktualizací náboženských témat v moderním a postmoderním světě (viz. <http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/sims-s.html>, 10. 2. 2010).

²⁸³ *Morava jako životní pocit a program.* In: Střední Evropa – brněnská verze, č. 2, říjen 1988, samizdat (bez paginace).

²⁸⁴ Tamt.

identifikací a snahy o změnu územněsprávního uspořádání v úzce regionálním rámci bez snahy o zohlednění širšího společenského kontextu.

Ve svém dalším příspěvku k „moravské otázce“ se J. Mezník retrospektivně pokusil zhodnotit působení moravského regionálního hnutí v roce 1968. Podle něj jeho tehdejší zástupci ignorovali řadu překážek a dodal, že nelze tak, jak to udělali, usilovat pouze o zájmy určitého společenství, ale naopak o celospolečenský konsensus.²⁸⁵ Mezník tvrdil, že otázka Moravy a s ní úzce spojený samosprávný status nebyla tehdy ani v současné době (tj. na konci 80. let) prvořadá, čímž ovšem současně nechtěl popřít potřebnost jejího řešení. Z jeho hlediska nebyl problém Moravy nutně chápán v souvislosti s nezbytností znovuoobnovit zemské zřízení - jeho názory tak v rámci debat o moravské identitě a o problému státoprávního postavení představovaly umírněné stanovisko, které si udržoval po celou dobu těchto debat o tzv. moravské otázce a zvláště na začátku 90. let v návaznosti na její politizaci.²⁸⁶

Opačný, radikální postoj v rámci debaty naopak zaujímal básník Jiří Kuběna,²⁸⁷ který otázku moravské identity přímo propojil s problematikou národa, když ve svém příspěvku „...*Vyznání moravské*“ vyhlásil právo každého člověka na „*duchovní a národní sebeurčení*“, které podle něj není otázkou toho, kde se člověk narodil, ale toho, čím se cítí být, tedy otázkou identity.²⁸⁸ Kuběna vyjádřil především své osobní stanovisko a pocity, které ho vázaly k Moravě: „*Jsem MORAVAN, ne Čech, nikdy Čech, mluvím řečí*

²⁸⁵ MEZNÍK, J., *Co s Moravou?* In: Střední Evropa – brněnská verse, č. 2, říjen 1988, samizdat (bez paginace).

²⁸⁶ **Jaroslav Mezník** (1928 – 2008) přitom měl k Moravě a otázce jejího postavení osobnější vztah – jeho otec Jaroslav Mezník byl posledním moravským zemským prezidentem, který byl za svou účast v odboji za německé okupace uvězněn a zastřelen. Jeho syn absolvoval po válce historii a archivnictví na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity a stal se historikem, specializujícím se na středověké dějiny. Svou profesi však po velkou část svého života kvůli svým politickým postojům nemohl vykonávat – byl několikrát uvězněn, zvláště poté, co podepsal Chartu 77a byl nucen pracovat jako skladový dělník. Po roce 1989 se vrátil ke své práci historika v Historickém ústavu ČSAV a působil jako profesor starších a obecných dějin na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, v letech 1994 – 1995 byl dokonce jejím děkanem (http://cs.wikipedia.org/wiki/Jaroslav_Mezn%C3%ADk, 10. 2. 2010).

²⁸⁷ **Jiří Kuběna**, vlastním jménem Jiří Paukert (1936), historik umění, básník. Vystudoval na brněnské Filozofické fakultě obor dějiny umění a klasickou archeologii. Od konce 50. let až do roku 2006 působil v památkovém ústavu v Brně, v roce 1994 se stal také kastelánem na hradě Bítově, kde zahájil pořádání kulturních programů. Spoluinicioval založení nakladatelství Votobia, v letech 1990 – 1991 byl redaktorem revue Proglas, která navazovala na samizdatovou Střední Evropu (<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1058&hl=Ji%C5%99%C3%AD+Kub%C4%9Bna+>, heslo Jiří Kuběna, 10. 2. 2010).

²⁸⁸ KUBĚNA, J., ...*Vyznání moravské (z dopisu Mirku Holanovi z 12. ledna 1988)*. In: Střední Evropa – brněnská verse, č. 2, říjen 1988, samizdat (bez paginace).

*moravskou, ne českou – moje vlast je Morava, a žádné Čechy, a už vůbec ne infamní, hrůzné, bohorouhačské (bohovražděné!) „Česko“; také má církev je církev římsko – katolická sice, ale pro mne personifikovaná především svou diecézí brněnskou (olomouckou), tedy na Moravě, a tedy zkráceně, ale podstatně Církev MORAVSKÁ – mimochodem jediná skutečně žijoucí církev v tzv. Českých zemích /podtržení součástí citace – pozn. aut./.*²⁸⁹ Jak je patrné, Kuběna svůj vztah k Moravě posunul zcela na rovinu národního uvědomění a kladl ho do přímé souvislosti s náboženskými hodnotami, když národ charakterizoval jako „*duchovní volbu*.“ Odlišnost Moravy od Čech pak v návaznosti na tuto definici specifikoval na vysvětlení vlastního chápání hlavních církevních patronů obou zemí – sv. Václava jako patrona Čech na straně jedné a sv. Cyrila a Metoděje na straně druhé, a použil je jako personifikace dvou protichůdných civilizačních a duchovních okruhů západního a východního: „...*můj svatý není svatý Václav, světec pasivity a zlomenosti, taková nádherná lilie do vázy, (...), svatý Václav, jistě rovnorodá, sourodě štíhlá a vznešená postava v galerii raně středověkých evropských světců, ale ne někdo, kdo by mne byl schopen obhájit a uhájit v mém mnohem starším a úplně jiném, ne okcidentálním, ne západním, ne germanofilském duchovním prostoru – ale v prostoru cyrilometodějském, mí světci jsou Cyril a Method, (...) mou vlastí je (...) dávno před nějakou Prahou existující Velká Morava.*“²⁹⁰ Současně odmítl myšlenku, že by byl „*potomek Husův*“ a jeho hereze, ve které spatřoval základní kámen češství.²⁹¹ Toto vyjádření Kuběnovy se stalo také v pozdějších debatách na téma Moravy a s ní spojených kolektivních identifikací jedním z nejradikálnějších názorů, jež zazněly.

Vrcholem těchto debat o „moravském životním pocitu“ se pak stala diskuse uspořádaná brněnskou redakcí Střední Evropy²⁹² na počátku roku 1989, do níž byli přizváni jak autoři předchozích příspěvků (tj. Z. Rotrekl, J. Kuběna, J. Šimsa a J. Mezník, který se však ze zdravotních důvodů na živém setkání nezúčastnil a nechal pouze svůj příspěvek přečíst), tak další osobnosti – a to konkrétně brněnský disident a bývalý reformní

²⁸⁹ Cit. dle KUBĚNA, J., *Vyznání moravské* (bez paginace).

²⁹⁰ Cit. dle tamt.

²⁹¹ Tamt.

²⁹² *Diskuse: „Morava ve Střední Evropě.“* In: Střední Evropa – brněnská verze, č. 3, únor 1989, samizdat (bez paginace).

komunista Jaroslav Šabata²⁹³ a novinář a historik katolické orientace Radomír Malý²⁹⁴. Záměrem redakce bylo vzhledem k četným reakcím, jež moravské téma vyvolávalo, konfrontovat dosavadní zveřejněné názory s dalšími stanovisky a posunout se tak dále v úsilí o detailnější poznání podstaty moravské identity a otázek na ní navázaných. Jiří Kuběna v diskusi pokračoval s rozvíjením svých předchozích myšlenek a opět zdůraznil, že národ je především aktem volby; několikrát vyzdvihl roli velkomoravské tradice, která podle něj Moravu činí starším národem než Čechy (Morava tedy nebyla chápána jako pouhý region), a také ji přiřadil s odkazem na sv. Cyrila a Metoděje k východní náboženské tradici, především k řeckému kulturnímu okruhu. Její kontinuita podle něj byla přerušena až po 2. světové válce, kdy byla zrušena samospráva Moravy. Kuběna se rovněž zabýval českou identitou, kterou v současné době označil jako slabou a málo reflektovanou. Naproti tomu hovořil o nutnosti „*moravského národního obrození*“ – to se prý vlastní vinou Moravanů neudálo v 19. století jako u jiných národů a to poté, co přijali místo ideje vlastního národa ideu „*nadstavbového češství*“, tj. české národní identity, vztáhnuté rovněž na moravské obyvatelstvo (na česky mluvící obyvatele Moravy). Podle něj bylo potřeba zvláště v této době se „*vrátit ke kořenům, k identitě*.“²⁹⁵ Stanovil dokonce psychické rozdíly mezi Moravany a Čechy (tedy spíše Pražany, kteří v podstatě představovali personifikaci zahrnující všechny Čechy): „*Pražská mentalita je nepoměrně strážlivější, studenější, ale také cyničtější než naše. Je to asi tím, že oni jsou vysunuti přece jen víc na Západ, na Sever – jako hráz proti německu*.“²⁹⁶

Oproti Kuběnovi byly další názory ve svém vyznění přeci jen mírnější; naznačovaly mnohohrstevnatost celé problematiky a také jistou váhavost a nerozhodnost, kterou účastníci v otázce Moravy a zaujmutí postoje k ní pociťovali. Z. Rotrekl poukazoval na

²⁹³ **Jaroslav Šabata** (1927) – je komunistický, reformně komunistický a později levicově demokratický politik, filozof, psycholog a politolog. V letech 1968 – 1969 zastával funkci tajemníka jihomoravského krajského výboru KSČ v Brně, v roce 1969 byl ale zbaven všech funkcí, později se stal mluvčím Charty 77. V 70. letech byl několikrát vězněn (http://cs.wikipedia.org/wiki/Jaroslav_%C5%A0abata, 10. 4. 2010).

²⁹⁴ **Radomír Malý** (1947) – je historik, novinář, politik a vysokoškolský pedagog. V době normalizace se aktivně účastnil vydávání katolického samizdatu a stal se signatářem Charty 77. V současné době vyučuje na Teologické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích (http://cs.wikipedia.org/wiki/Radom%C3%ADr_Mal%C3%BD, 10. 4. 2010).

²⁹⁵ *Diskuse: „Morava ve Střední Evropě.“*

²⁹⁶ Tamt.

skutečnost, že Morava netvoří pouze jeden region, ale je „strukturou regionů“, které se vyznačují nesmírnou kulturní a také dialektovou bohatostí, což ji odlišuje od Čech. Naproti tomu R. Malý viděl rozdíl mezi Moravany a Čechy v citlivosti, s jakou prožívají víru a v jejich odlišném duchovním ladění. J. Šabata zase chápal otázku Moravy a případného obnovení její samosprávy jako otázku evropskou, úzce spojenou s ustavením demokratické společnosti. V jeho pojetí by měla Morava v novém, demokratickém uspořádání symbolicky stát mezi východní a západní Evropou a být jejich spojnicí.²⁹⁷

Závěrečné slovo si v diskusi vyhradila redakce, která se snažila zrekapitulovat dosavadně řečené a najít styčné body, jež by usnadnily orientaci v celé problematice. Zástupci redakce upozornili na to, že se otázka Moravy objevuje v době, kdy ve společnosti začíná docházet k určitému myšlenkovému zvratu – podle jejich mínění se v souladu s celkovým zaměřením časopisu jednalo o opětovný obrat ke konzervativním hodnotám, které byly chápány jako trvalá součást moravské tradice. Otázku, zda existuje moravský národ, nechala redakce otevřenou s tím, že národní vědomí je něco, co vzniká ve vývoji a není dáno pouze „*historickými danostmi*“ a „*sociálně ekonomickou determinací*“, ale volbou a hodnotami.²⁹⁸

Rozdílná byla naopak reakce pražské verze Střední Evropy, jež brněnskou debatu o moravské identitě a „moravském životním pocitu“ slovy jednoho z jejích redaktorů shrnula takto: "*Co se tedy o moravském životním pocitu dovídáme. Snad nepřestřelím, když řeknu, že nejsilnějším rysem moravského životního pocitu, jak se jeví v diskusi, je nechuť vůči Čechům a vůči češství. (...) Jenomže, co naproti tomu je postaveno jako moravanství, je mythus, nic než nacionální mythus.*"²⁹⁹ Toto a také další vyjádření jasně naznačuje odmítnutí a nepochopení podobných snah redakce brněnské verze: "*Škoda, že Morava v diskusi neukázala přitažlivější tvář, míň barokní, míň folklórní. Je nepochybné, že by se byla mohla ukázat vrstevnatější, míň uzavřená a naježená vůči českému sousedovi, víc vědomá si toho, co jí chybí nikoli jen vinou Čechů, ale i vinou vlastní nedostatečnosti.*"³⁰⁰

²⁹⁷ Diskuse: „Morava ve Střední Evropě.“

²⁹⁸ Tamt.

²⁹⁹ Cit. dle -zh-, *Moravo, Moravo*. In: Střední Evropa – pražská verze, č. 13, červenec 1989, s. 120.

³⁰⁰ Cit. dle tamt.

Podobné postoje přitom byly často charakteristické také pro pozdější reakce na rozvíjející se debatu o moravské identitě a bylo z nich patrné určité nepochopení pro celou problematiku a vůbec jejího nového artikulování.

Pokud by mělo být shrnuto výše uvedené, popsaná diskuse o Moravě a jejích specifikách ukázala, že se rozhodně nejednalo o téma již překonané, které by bylo definitivně utlumeno po roce 1968, a že již koncem 80. let získávalo znovu na aktuálnosti. Tato diskuse se sice odehrávala v úzkém intelektuálním kruhu, přesto však předznamenávala budoucí vývoj spojený s nárůstem nových identifikačních procesů, v nichž významnou úlohu hrály regionální aspekty. Její význam spočíval především v tom, že v podstatě předeslala obsah dalších debat na toto téma po roce 1989 a také to, jaké argumenty v ní zazní - např. co se týče vyzdvihování či naopak zpochybňování znaků regionální identifikace, požadavků regionálního hnutí na politické úrovni nebo aspirací k vytváření moravského národa, a rovněž upozornila na některé slabé stránky potenciálně obnoveného regionálního hnutí v budoucnu.

4.1.2 Intelektuální debaty v prostředí regionu v letech 1990 - 1992

Diskuse spjaté s tzv. moravskou otázkou se od počátku roku 1990 překvapivě rychle přenesly do nově se utvářejícího veřejného diskursu a toto téma začalo být záhy reflektováno také v prostředí médií. Jednalo se tak o problematiku, která se zařadila mezi aktuální společenská témata, ovšem podobně jako během debat v 2. polovině 80. let vzbuzovala velmi rozporuplné reakce, ještě zintenzivněné na ní přímo navázanou politickou mobilizací. Do debaty se zapojila celá řada osobností z řad inteligence působící v regionu, většinou s cílem přispět k objasnění sporných otázek, jež se k této problematice vztahovaly.³⁰¹ Tento zvýšený zájem na počátku 90. let byl podmíněn především dvěma okolnostmi: tou první byl nesporný nárůst zájmu o regionálně či lokálně orientovanou

³⁰¹ Tím, že v rámci této kapitoly zařadím řadu osobností a jejich příspěvky do diskuse v rámci regionu, nemám rozhodně vůbec v úmyslu omezovat jejich působení pouze na regionální úroveň. Naopak, převážná většina z nich působila i mimo regionální struktury a s jejich komentáři je možné se setkat také v celostátních médiích. Proto zařazení těchto osobností, jako byli např. historikové J. Mezník nebo J. Válka, do regionálních debat spíše souvisí s jejich živým zájmem o tzv. moravskou otázku a zvýšenou potřebou se k ní vyjadřovat danou do velké míry také jejich osobním vztahem k regionu.

problematiku, jejímž bezprostředním projevem byl také rychlý rozvoj regionální kultury, a tou druhou pak také souběžně s tímto trendem probíhající vzestup moravských regionálních subjektů a výrazná politizace otázky Moravy.

Politické události v roce 1989 a následné celospolečenské změny vedly mj. k rychlému obnovování a vytváření regionálních kulturních struktur, v předchozích letech téměř zcela zakonzervovaných řízením příslušných komunistických orgánů. Během krátké doby byla založena v různých moravských a také slezských městech celá řada nových nakladatelství, kulturních časopisů a galerií, jejichž vznik je zpětně poměrně těžko vysledovatelný.³⁰² Po dlouhém období komunistické centralizační politiky, jež hluboce zasáhla rovněž sféru kultury, ožívala tradiční centra společenského a kulturního života a opět se mohl rozvíjet kulturní pluralismus. Tyto nové možnosti a svoboda projevu se staly jedním ze základních předpokladů pro zahájení diskusí jak o dříve nežádoucích a zakázaných tématech, tak o tématech zcela nových, které se vázaly na rychle se měnící společenský kontext. K nim bezesporu patřila problematika regionálních, popř. lokálních kulturních tradic a jejich reflexe - tu lze pozorovat např. na obsahu kulturních časopisů, jež začaly vycházet během roku 1990 především v Brně. Některé z nich navazovaly na svou předválečnou existenci, jako tomu bylo v případě časopisu *Akord*³⁰³ nebo na své samizdatové předchůdce – např. pokračovatelem časopisu *Střední Evropa* (brněnské verze) se stal časopis *Proglas*³⁰⁴, podobně nový časopis *Revue pro otevřenou kulturu* (ROK) byl pokračováním předchozích

³⁰² Srov. BOCK, I., s. 134-184.

³⁰³ **Časopis Akord** byl založen v Brně již roku 1928 Jaroslavem Durychem. Po roce 1948 byl zakázán a opět obnoven byl až na konci roku 1989 původně ještě jako samizdat. Velkou zásluhu na jeho znovuvydávání měl Z. Rotrekl, který se stal rovněž jeho šéfredaktorem. (viz <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=54>, 22. 2. 2010). Jednalo se o katolicky orientovaný časopis, v jehož centru zájmu stály křesťanské a evropské hodnoty, které byly chápány jako neoddělitelný celek. V časopisu byly otiskovány především nové, ale také starší primární texty moravských katolických spisovatelů jako např. J. Zahradníčka, J. Čepa, J. Demla, eseje a recenze.

³⁰⁴ **Proglas** navázal na ideovou orientaci své předchůdkyně *Střední Evropy* – brněnské verze, když redakce časopis v předmluvě prvního čísla charakterizovala jako časopis konzervativní orientace, který usiluje „o *restituci evropských kulturních hodnot, jejichž společným zdrojem je - vedle antických kořenů – především křesťanská kultura.*“ Podle redakce bylo pro obnovu těchto evropských hodnot nutné vrátit se k základům evropské křesťanské kultury a právě skrze ni hledat novou cestu do Evropy (viz *Proglas*, roč. 1, č. 1, 1990, s. 1). O konkrétním obsahu časopisu vypovídají rubriky, podle nichž byla jednotlivá jeho čísla stabilně členěna: první z nich byla rubrika *Morava*, dále např. *Střední Evropa*, *Konzervativní myšlení*, *My a Němci*. Šéfredaktorem časopisu se stal František Rychlík, který předtím také vedl brněnskou verzi *Střední Evropy*.

vydavatelských pokusů z roku 1985, kdy vzniklo jeho nulté číslo.³⁰⁵ Dalšími významnými periodiky na brněnské kulturní scéně se staly časopisy *Host* a *List pro literaturu*, které se oba hlásily k tradici v 60. letech vydávaného proslulého měsíčníku pro kulturu a literaturu *Host do domu*.³⁰⁶ Zvláště *List pro literaturu*, který vycházel v letech 1990 až 1991, se věnoval otiskování starších textů moravských autorů, kteří mohli v minulosti publikovat pouze v exilové nebo samizdatové produkci (např. I. Blatného, Z. Rotrekla, J. Čepa, J. Chalupeckého, J. Durycha, L. Kundery, I. Kříže, Z. Zábranské apod.).³⁰⁷ Všechny výše uvedené časopisy s výjimkou *Hosta* s různou intenzitou a zaměřením reflektovaly všeobecný nárůst regionálního a lokálního uvědomění, ať již se jednalo o znovuoobjevování literárních tradic nebo regionální historie a kultury.

Regionální problematika a její reflexe však nezůstala omezena pouze na kulturní specifika - souběžně s nimi byla v návaznosti na posilování jejího politického potenciálu diskutována také otázka legitimnosti požadavků v oblasti územněsprávní, s nimiž přišlo moravské regionální hnutí. Tato otázka budoucího postavení Moravy a Slezska se společně se snahou co nejvýstižněji objasnit podstatu moravské regionální identity stala součástí debat jak ve výše zmíněných kulturních periodikách, tak také v regionálním tisku poměrně brzo; první příspěvky se např. v *Rovnosti*, v nově založených *Moravských novinách* nebo v *Brněnském večerníku* objevily již na počátku roku 1990 a bylo jim věnováno poměrně hodně prostoru. Potřebu vyjádřit se k různým aspektům nárůstu moravského regionálního uvědomění či prezentovat svůj osobní vztah k Moravě měli jak čtenáři, tak také řada publicistů, spisovatelů, umělců či osob z řad odborné veřejnosti. Formou úvah, komentářů

³⁰⁵ První vydání **časopisu ROK (Revue otevřené kultury)** vyšlo jako součást oficiální Kulturněpolitické přílohy Zpravodaje Národního výboru města Brna a stalo se v období normalizace prvním oficiálním pokusem o obnovení tradice kulturního časopisectví v Brně (ROK navazoval na časopis *Host do domu*, který byl v roce 1969 zakázán). Znovu začal vycházet od začátku roku 1990, jeho šéfredaktorem byl J. P. Kříž a byl vydáván až do roku 1993 pětkrát ročně (viz <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=199>, 22. 2. 2010). Redakce ROKu usilovala o vytvoření otevřeného dialogu a časopis byl prezentován jako liberální, otevřený a o pluralitu názorů usilující periodikum (viz *První (k) ROK učiněn*. In: ROK, roč. 1, 1990, č. 1, s. 62). Autoři příspěvků se věnovali široké škále témat od literatury, výtvarného umění, filmové a divadelní tvorby až po dějiny, filozofii, politiku a sociologii.

³⁰⁶ Oba časopisy, jak **List pro literaturu**, tak **Host** se zaměřovaly na literární tematiku a staly se jedněmi z prvních literárních časopisů po listopadu 1989. Zatímco *List pro literaturu* měl výrazně regionální zaměření, když otiskoval především starší texty moravských spisovatelů, které nemohly být publikovány, *Host*, jehož první čísla vyšla již v rozmezí let 1985 – 1989, tuto regionální dimenzi důrazně odmítal (viz BOCK, I., s. 153).

³⁰⁷ <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=141>, heslo *List pro literaturu*, 23. 2. 2010.

nebo také nepřímo prostřednictvím odborných studií prezentovali jak svůj osobní názor, tak se z hlediska své profese historiků, sociologů, jazykovědců, etnografů apod. pokusili zaujmout vědecké stanovisko k řadě otázek, jež v debatě o Moravě zazněly.

Zřejmou snahou v řadě těchto příspěvků bylo upřesnit vzájemný vztah obou historických zemí a určit, jak probíhal vývoj národního vědomí v Čechách a jak na Moravě a zda má Morava vůči Čechám nějaké výraznější specifika. Velkou část odpovědí na tyto otázky bylo nutné hledat v historických souvislostech a také proto se jimi ve sledovaném období začali zabývat někteří fundovaní moravští historici. Přímo vzájemný vztah Čechů a Moravanů a vývoj národního vědomí na Moravě se rozhodl ve svém článku *Dějiny národu českého v Moravě* zkoumat Jaroslav Mezník.³⁰⁸ Název je zřejmou parafrází Palackého *Dějin národu českého v Čechách a v Moravě* a měl symbolizovat Mezníkovo přesvědčení, že Moravané primárně představují integrální součást českého národa a že z národního hlediska jsou bezesporu Čechy. Jak však autor dále upozorňoval, v době vydání tohoto manifestu novodobého českého národního programu, tedy v roce 1848³⁰⁹, ještě nebylo zdaleka jisté, že se česky mluvící obyvatelstvo na Moravě opravdu přikloní k českému národnímu vědomí. Ačkoliv se Mezník sám naprosto ztotožňoval se spolupatřícností Moravy a Čech, upozornil současně na skutečnost, že vztahy těchto dvou zemí byly v minulosti mnohem komplikovanější a mnohohrstevnatější, než jak bývají chápány v obecném historickém povědomí a také podávány v historické literatuře.³¹⁰

Toto se snažil postihnout na sledování vztahu obou zemí od raného středověku až po 19. století, kdy právě až jeho druhá polovina se stala rozhodující pro převládnutí pocitu češství u česky mluvících Moravanů.³¹¹ Podobně jako další historici³¹² upozorňoval na

³⁰⁸ MEZNÍK, J., *Dějiny národu českého v Moravě*. In: Český časopis historický, roč. 88, č. 1, 1990, s. 34 – 62 (Před rokem 1989 pak vyšla v brněnské verzi Střední Evropy. Pro vydání v ČCH byly v textu udělány některé drobné úpravy).

³⁰⁹ Tím je myšlena česká verze Palackého *Geschichte von Böhmen*, které byly původně vydávány již od roku 1836 v němčině. Je zajímavé, že v původním německém vydání ještě Morava v názvu zohledněna nebyla.

³¹⁰ MEZNÍK, J., 1990, s. 34.

³¹¹ Mezník tedy neviděl vznik společného českého vědomí u Čechů a Moravanů jako výsledek kontinuálního, nepřerušovaného procesu, který vyvrcholil v 19. století, ale spíše jako výsledek poměrně komplikovaného vývoje, který rozhodně nebyl přímočarý. Největší vzájemné odcizení podle něj nastalo v 18. století a teprve v období tzv. národního obrození se situace pomalu měnila k postupnému převážení českého národního vědomí u slovanských obyvatel Moravy (tamt., s. 60).

pomalé pronikání národního uvědomění mezi Moravany a oproti Čechám složitěji probíhající procesy národní identifikace dané odlišným historickým vývojem a také rozdílnou sociální strukturou obyvatelstva na Moravě. V porovnání s formováním novodobého národního vědomí v Čechách probíhal tento proces na Moravě zpožděně (jeho počátky jsou kladeny zhruba do 30. let 19. století, kdy na Moravě začali působit čeští vlastenci, kteří šířili českou národní myšlenku mezi česky mluvícím obyvatelstvem na Moravě) a zpočátku nepanovala ani úplná shoda v tom, jaký cíl má být má být sledován: jaký jazyk a národ mají být „obrozeni“.³¹²

Snahy o prosazování národního vědomí na Moravě narážely zvláště v 1. polovině 19. století na rozvinuté zemské vědomí, které bylo ukotveno především na základě teritoriálního vymezení a bylo pocítováno jak česky mluvícími Moravany, tak německým obyvatelstvem Moravy; jeho nositelem byla většinou moravská šlechta. Toto zemské vlastenectví vycházelo z vědomí specifických dějin Moravy, která, přestože byla od 11. století propojena s Čechami v rámci zemí Koruny české, se často vyvíjela odlišně a především se zde od 15. století vytvořila paralelně s českou zemskou obcí moravská zemská obec s vlastními institucemi, zvláště se zemským sněmem a soudem. Zemské instituce, i když s obměnami a výrazným oslabením pravomocí, zůstaly na Moravě zachovány také v době pobělohorské a v 18. a 19. století. Tato zemská koncepce však nebyla v době silících nacionálních sporů udržitelná – s přirostujícím se konfliktem mezi Čechy a Němci také na Moravu pronikly nacionální tendence a česky mluvící Moravané se

³¹² Srov. MALÍŘ, J., *Morava na předělu. K formování národního vědomí na Moravě v letech 1848 – 1861*. In: Časopis matice moravské, č. 109, 1990, s. 345 – 363, nověji ŘEPA, M., *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století*, nakl. Doplněk, Brno 2001 nebo CIBULKA, P., *Moravská politika a český státotvorný program v druhé polovině 19. století*, s. 93-98.

³¹³ Mezník obtíže národního uvědomovacího procesu na Moravě sledoval na příkladu pomalého prosazování pojmů „český jazyk“ a „český národ“ v moravském prostředí. Podle něj byla u česky mluvících obyvatel Moravy v 18. století zcela rozšířená představa, že mluví „moravským jazykem“ a sami se považovali za Moravany, ne Čechy. V návaznosti na myšlenku slovanské vzájemnosti pak bylo běžné označení Slované, které bylo často používané až do konce 60. let 19. století a pro český (moravský) jazyk se vžilo označení slovanský, později čechoslovanský, přičemž toto označení představovalo přechodovou formu k přijetí výrazu „český jazyk“, který se na konci 19. století definitivně prosadil. Podobně čeští vlastenci na Moravě začali mluvit o „českomoravském národu“ a poté o „Čechoslovanech“, což by bylo možné chápat jako mezistupeň ve vnímání česky mluvících Čechů jako příslušníků moravského národa. Těmto snahám však bránily opačné tendence německy hovořících obyvatel Moravy a také vídeňské vlády, kteří usilovali o zabránění společných identifikačních procesů mezi Čechy a česky mluvícími Moravany. Proto tyto strany podporovaly slovanskou myšlenku prostřednictvím používání termínů „slovanští Moravané“ (slawische Mährer) nebo „moravští Slované“, které vymezovaly česky mluvící Moravany jako jednu ze samostatných slovanských větví vedle Čechů, Poláků, Chorvatů apod. (MEZNÍK, J., 1990).

museli rozhodnout, jakým směrem se budou ve stále více nacionalizované společnosti ubírat. Koncepce etnicky moravská, tj. že by se Moravané konstituovali jako samostatný národ, se v tomto rozhodujícím období neprosadila. Od konce 19. století se nejen v moravské zemské politické a kulturní reprezentaci, ale také v obecném povědomí rozšířila myšlenka příslušnosti k českému národu, která nakonec byla prosazena i skrze nepříznivé výchozí podmínky jako bylo výše zmiňovaný zemský patriotismus, velká míra germanizace a s tím související absence česky mluvící inteligence či dlouho národně nevyhraněné široké vrstvy moravského obyvatelstva.³¹⁴

Podle dalšího moravského historika Josefa Války, který se podobně jako někteří další odborníci vyjádřil k nárůstu regionálního uvědomění na Moravě a zvláště pak k aktuálně diskutované otázce moravského národa, měla tato volba zásadní význam – Moravané se jí stali součástí českého národního společenství a jeho historického osudu.³¹⁵ Ve svém publicistickém článku *Historická Morava a problém národa* odsoudil všechny snahy o vytváření moravské národnosti a celkově moravanství v kontextu soudobého společenského dění označil za „další komplikaci na naší složité politické a kulturní scéně.“³¹⁶ Válka z historického hlediska dokazoval, že Morava již od středověku byla spjatá s Čechami a to i přes svůj často odlišný vývoj. Poukázal na rozdílné formování národního vědomí v obou zemích – zatímco v Čechách se česky mluvící obyvatelé začali zhruba od konce 18. století profilovat na základě jazyka, který se stal základem národního vědomí a nahradil zemské cítění, na Moravě zůstal tento pocit zemské příslušnosti zachován, i když také zde byly jisté náběhy k vytvoření vlastního jazykově – kulturního národa: „Moravané stáli v 19. století, kdy se tento proces odehrává, skutečně před volbou, zda vytvářet novodobý moravský národ, nebo se sjednotit s Čechy.“³¹⁷ Nakonec převládla druhá varianta a v Čechách a na Moravě se vytvořil historicky, politicky a kulturně jeden

³¹⁴ Tento opravdu velmi stručný nástin prosazování myšlenky českého národa na Moravě vykresluje stěžejní momenty a názory, které se objevují v pracích významných moravských historiků a zachycuje tak základní pohled na vývoj národní identifikace na Moravě v 19. století. Podrobněji např. MALÍŘ, J., 1990; MEZNÍK, J., 1990.

³¹⁵ VÁLKA, J., *Zemská obec a vrchol dějin Moravy*. In: Morava v českém státě včera, dnes a zítra, Moravské zemské muzeum, Brno 1992, s. 24.

³¹⁶ VÁLKA, J., *Historická Morava a problém národa*. ROK, č. 5, 1991, s. 1 – 6.

³¹⁷ Cit. dle tamt., s. 5.

slovanský národ, národ český.³¹⁸ Válka chápal tvorbu novodobých národů jako „*objektivní historický proces*“; proto vztaženo k soudobým pokusům o vytvoření národa, není podle něj možné národy libovolně ustavovat: „*národ nelze 'volit' v každé jeho krizi nebo na základě momentálních zájmů některých nezodpovědných politiků.*“³¹⁹ Odmítal tak čistě subjektivní stanovisko k otázce vzniku národní identity, které bylo prosazováno moravskými regionálními iniciativami. Válka jako historik varoval před formováním ucelené teorie moravského národa a těmi, kteří se snaží používat některé historické argumenty ke svým cílům – nevycházeli prý z logiky historie, ale ze svých konkrétních politických cílů.³²⁰

Otázku (ne)existence moravského národa rozvíjel rovněž historik Josef Janák, tehdejší vedoucí katedry historie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity.³²¹ Janák argumentoval jako předtím jeho kolegové z historického hlediska obdobně. Pozastavil se nad obtížemi při určení přesné definice národa a v návaznosti na to nad v poslední době stále častějšími prohlášeními o právu každého národa na sebeurčení. Janák se ptal, komu by to v případě Moravy prospělo, neviděl důvod, proč po zhruba 150 letech od doby, kdy probíhal proces sebeuvědomění velké části dnešních evropských národů, obnovovat národní snahy a to přesto, že dodnes existují některé rozdílné znaky mezi Čechy a Moravany.³²²

Celkově je z výše uvedených stanovisek patrné odmítnutí extrémních názorů, především pak tendencí k vytváření moravského národa. Také z řady jiných příspěvků vyplývalo, že vzestup moravských regionálních subjektů a zvláště pak artikulace moravského národa některými z nich a šíření této myšlenky ve veřejném diskursu se setkávaly se zamítavými reakcemi, které byly často vyslovovány s poukazem na stále více se komplikující situaci, co se týkalo řešení národnostních otázek v některých částech postkomunistické Evropy a v rozpadajícím se Sovětském svazu. Panovaly obavy, aby se podobné národnostní a etnické spory nerozvinuly také v případě Československa, ať

³¹⁸ VÁLKA, J., *Historická Morava a problém národa*, s. 6.

³¹⁹ Cit. dle tamt., s. 6.

³²⁰ Tamt., s. 5.

³²¹ *Co s moravským národem?* Svobodné slovo, 25. 9. 1990, s. 7.

³²² Tamt.

v první řadě v případě Slovenska, ale potencionálně také Moravy.³²³ Před těmito tendencemi se snažili někteří z Moravy pocházející intelektuálové varovat: např. již v únoru 1990 byla v Rovnosti zveřejněna společná výzva *O Moravě s rozvahou*, pod níž byli podepsáni M. Jelínek, tehdejší rektor Masarykovy univerzity, dramatik M. Uhde, J. Mezník, J. Válka, J. Malíř a řada dalších uznávaných osobností, které i když uznávaly právo Moravy na samosprávné postavení v rámci Československa, zároveň v prohlášení rozhodně odmítaly snahy o artikulaci moravského národa: „*Za vysloveně sebevražedné pro kulturní a společenský vývoj považujeme pokusy o vytváření 'moravského národa', jako by obyvatelé Čech a Moravy byli vůči sobě cizinci. V činnosti řady moravských iniciativ spatřujeme nebezpečné rysy militantního provincialismu a snahu rozněcovat vášně, na jejichž vlně by se mohly vézt.*“³²⁴ Morava by měla podle nich být spíše chápána jako přirozený spojovací článek mezi Čechami a Slovenskem a nemělo by být zneužíváno momentální zvýšené tolerance vůči lokálním a regionálním tendencím.³²⁵

Významným pokusem o objasnění soudobého, poměrně nepřehledného dění v souvislosti s obnovováním moravské regionální identity a působením jednotlivých moravských iniciativ bylo uspořádání konference *Morava v českém státě včera, dnes a zítra*, která se konala v květnu roku 1991 v Brně.³²⁶ Jejím organizátorem se stalo Moravské zemské muzeum³²⁷ a zúčastnili se jí jak odborníci z různých oborů, tak někteří poslanci ČNR a zástupci moravských regionálních stran. Názory byly sice z hlediska různorodého složení účastníků zejména v závěrečné diskusi rozdílné, na základě hlavních příspěvků však jednoznačně převažovalo stanovisko, jež vyznívalo ve prospěch umírněného chápání moravské regionální identity, vzniklé na základě specifického historického vývoje a

³²³ Např. VÁLKA, J., *Historická Morava a problém národa*, s. 1.

³²⁴ Cit. dle *O Moravě s rozvahou*. Rovnost, 21. 2. 1990, s. 1, 3.

³²⁵ Tamt.

³²⁶ Jako výstup z konference byl v roce 1992 vydán sborník *Morava v českém státě včera, dnes a zítra (Morava v českém státě včera, dnes a zítra. Příspěvek k diskusi na téma: Jaký národ žije na Moravě? Moravské zemské muzeum, Brno 1992)*. Konference byla dalším, tentokrát komplexním pohledem na problém konstituování moravského národa a představovala přímou reakci na kolokvium pořádané MNS *Jaký národ žije na Moravě* z března 1991.

³²⁷ Průvodním jevem zvýšeného regionálního citění se stalo také přejmenovávání institucí, když do jejich názvu bylo navraceno adjektivum 'zemský'. Tak se např. z Moravského muzea v Brně, jak bylo nazýváno v období komunismu, opět po roce 1989 stalo Moravské zemské muzeum a podobně Státní oblastní archiv v Brně byl přejmenován na Moravský zemský archiv (viz např. LUFT, R., s. 63.).

existence vlastních tradic regionu, jejíž pojetí však neobsahovalo žádné nacionální charakteristiky. V průběhu konference bylo několikrát zdůrazněno, že je třeba oddělit otázku státoprávního uspořádání od otázky národa.³²⁸ Většina účastníků se nevyjadřovala proti myšlence samosprávného postavení Moravy, ale proti snahám redefinovat její dosavadní pojetí jako sice do určité míry specifického celku, ovšem úzce propojeného s Čechami, a také proti pokusům udělovat tomuto regionu jiné významy, jež by tuto propojenost zpochybňovaly (o explicitním postoji účastníků již ostatně svědčí sám název konference).

Kromě historických argumentů na konferenci zazněly rovněž příspěvky orientované lingvisticky, sociologicky, etnologicky apod. Např. jazykovědec Milan Jelínek se soustředil na jazykové aspekty, konkrétně na objasnění významu češtiny jako společného jazyka v Čechách a na Moravě. Odmítl spekulace, že by na Moravě existovala možnost k vytvoření vlastního jazyka (např. na základě různých dialektů rozvinutých hlavně na jihovýchodní Moravě), což dokazoval na vývoji češtiny od raného středověku a postupném konstituování její spisovné normy. Existence jednoho spisovného jazyka pro Jelínka v souvislosti s problematikou národa znamenala, že „*zde žije jeden národ, jehož příslušníci ovšem mohou mít rozdílné teritoriální povědomí.*“³²⁹

V podobném smyslu se vyjádřili etnologové Richard Jeřábek, Oldřich Sirovátka a Dušan Holý z Masarykovy univerzity, kteří ve společném příspěvku zaujali stanovisko k otázce významu lidové kultury jako jednoho ze znaků národa.³³⁰ Podle J. Jeřábka se sice někdy určité prvky lidové kultury mohou stát součástí kultury národní, přesto by prý nebylo správné chápat lidovou kulturu jako národní specifikum a to hlavně ze dvou důvodů: jednak lidová kultura jako celek podle něj byla relativně mladou vývojevou

³²⁸ Např. diskusní příspěvek M. Jelínka (Morava v českém státě včera, dnes a zítra, s. 74) nebo diskusní příspěvek J. Války (tamt. s. 63).

³²⁹ Cit. dle JELÍNEK, M., *Čeština na Moravě*. In: Morava v českém státě včera, dnes a zítra, s. 55. Srov. JELÍNEK, M., „...*Litery hlaholu plná ústa.*“ In: ROK, č. 5, 1991, s. 8 – 15. Jelínek sice neakcentoval jazyk jako výhradní determinantu (ne)existence národní pospolitosti, chápal ji ovšem jako jeden z jejích klíčových znaků.

³³⁰ JEŘÁBEK, R., SIROVÁTKA, O., HOLÝ, D., *Národ a národopis*. In: Morava v českém státě včera, dnes a zítra, s. 25 – 36. Srov. JEŘÁBEK, R., *Národ a národnost. Kategorie psychologické?* In: ROK, č. 5, 1991, s. 7 – 8. Jeřábek se ohrazoval proti čistě subjektivnímu, „psychologickému“ pojetí národa: „*Národy nepadají z nebe. Existence každého národa je výsledkem dlouhodobého vývojového procesu a nepřestává platit, že národ je kategorie historická*“ (cit. dle tamt., s. 8).

záležitostí, existující zhruba posledních dvě stě až tři sta let a také v případě lidové kultury nikdy neexistovala v důsledku regionální rozrůzněnosti jedna komplexnější podoba, jež by mohla sloužit jako podklad k přetvoření do kultury národní.³³¹ Toto platilo ve velké míře pro Moravu, v jejímž rámci existovala řada rozdílných etnografických subregionů, vyznačujících se svébytnými kulturními prvky. O. Sirovátka se zase pokusil popsat rozdíly mezi českou a moravskou lidovou kulturou a vysvětlit, proč se lidová kultura uchovala na Moravě (především v její východní části) v živější podobě než v Čechách. Existující rozdíly v lidové kultuře nehodnotil jako záležitost příliš zásadní v tom smyslu, že by potvrzovaly nějaké zvláštní etnické charakteristiky Moravanů, ale spíše jako problém stadiální ve vztahu k Čechám – lidová kultura východní Moravy podle něj představovala pouze „starší vrstvu a fázi jednotného etnického základu.“³³² Dále Sirovátka upozornil na nebezpečí politizace lidové kultury, tak jak tomu bylo mnohdy již v minulosti, a jejího zneužívání.³³³

Jiný etnolog, Václav Frolec, který rovněž působil na katedře etnografie v Brně, na rozdíl od svých kolegů viděl otázku Moravy jako otevřenou, podle něj stálo v této době historické vědomí Moravanů na rozcestí, které mělo dva směry: jeden vedl k upevnění jednoty českého národa a druhý mohl naopak posilovat tendenci samostatného národa. Tento závěr vycházel z již zmiňovaného průzkumu historického povědomí obyvatel Moravy a Slezska, který za pomoci studentů z Masarykovy univerzity provedl na počátku roku 1990.³³⁴

Zvláštní kapitolu v diskusích o specifikách Moravy a podobě identity jejích obyvatel pak představovala otázka křesťanské tradice Moravy a její (ne)relevance v současné době.

³³¹ JEŘÁBEK, R., SIROVÁTKA, O., HOLÝ, D., s. 27 – 28.

³³² Cit. dle tamt., s. 30.

³³³ Tamt., s. 31.

³³⁴ FROLEC, V., *Historické vědomí obyvatel Moravy a Slezska ve světle etnograficko-sociologického výzkumu v první čtvrtině roku 1990 a v historické perspektivě*, s. 376. Frolec se rovněž sám aktivně podílel na rozvíjení historických a kulturních aspektů spojených s Moravou, když v roce 1991 stál u založení kulturního sdružení Jednoty moravské, kterou charakterizoval jako „sdružení demokraticky smýšlejících a jednajících občanů s křesťanskou orientací.“ Úkol jednoty přitom bylo „podněcování, rozvíjení a koordinování všestranné činnosti pro duchovní obnovu obyvatel Moravy - Moravanů, jako svébytné větve českého národa, a to v duchu zásad křesťanské morálky, lidského porozumění, tolerance, práv člověka a uspokojování jeho duchovních potřeb“ (cit. dle FROLEC, V., *Jednota moravská*. Slovácké noviny, 4. 2. 1991, s. 3). Frolecovo sdružení vydalo sborník s historickými a kulturními příspěvky (*Za Moravu*. Historická identita Moravy, Jednota moravská, Brno 1991).

„Moravský duchovní pocit,“ jehož základ mělo tvořit křesťanství, byl artikulován již ve výše popsané debatě ve Střední Evropě – brněnské versi, a otázka křesťanství jako specifického znaku regionu se stala nedílnou součástí také těchto pozdějších debat. Zvláště silně a také rozporuplně v něm oscilovala vyjádření básníka Jiřího Kuběny o samostatné moravské církvi, odvozené především od jedinečnosti cyrilometodějské tradice, a také o větší religiozitě (tedy katolické víře) dnešního moravského obyvatelstva³³⁵, jež narážela jak na souhlas, tak na odmítnutí.³³⁶ Velkou pozornost z hlediska své katolické orientace věnovaly otázce religiózních aspektů výše zmiňované časopisy Proglas a Akord. Obě periodika se soustředila jednak na vydávání primárních textů především moravských katolických autorů, jejich vzpomínek a dopisů, ale také různých úvah a studií, jejichž námětem byla přímo či nepřímo Morava a její kulturní a historická tradice. Zvláště Proglas se vyjadřoval k aktuálním otázkám nárůstu moravského vědomí, které odmítl chápat jako záležitost spíše provincionálního charakteru, ale zasazoval ji v návaznosti na svého předchůdce před rokem 1989 Stření Evropu – brněnskou versi do širšího středoevropského kontextu.

Problematika křesťanství, potažmo moravských duchovních tradic proto byla v návaznosti na tento koncept úzce spojována s „*restitucí evropských kulturních hodnot*.“³³⁷, které v podstatě představovaly jedno z ústředních východisek v Proglasu vedených úvah. Redakce viděla jedinou možnou cestu zpět do Evropy pouze skrze jejich opětovné přijetí: „*Vycházíme z předpokladu, že pro obnovu evropských kulturních hodnot se musíme zbavit všeho předchozího balastu, který nás odvedl od základů evropské křesťanské kultury, a skrze ni opět hledat cestu do Evropy.*“³³⁸ Máme tedy před sebou jednu možnou variantu stále se opakujícího motivu „návratu do Evropy“, ke kterému podle tehdejších obecně rozšířených představ mělo dojít poté, co z ní byly středo- a

³³⁵ KUBĚNA, J., *Vyznání moravské*.

³³⁶ Jak uvedl např. J. Mezník v této souvislosti: „*Pokud zůstaneme u konstatování, že větší religiozita (a konkrétně: větší síla katolicismu) je jedním ze znaků, kterými se Morava odlišuje od Čech, nemůže nikdo nic namítat (...) Určité problémy však vzniknou, když se katolická zbožnost začne pokládat za základní znak moravanství.*“ Podle něj by se v tom případě s Moravou nemohli identifikovat ti její obyvatelé, kteří jsou ateisté nebo příslušníci jiných církví (MEZNÍK, J., *Glosy k diskusi o Moravě*. In: Proglas, č. 1, 1990, s. 24 – 25).

³³⁷ Proglas, č. 1, 1990, s. 1.

³³⁸ Cit. dle tamt. Srov. Akord včera, dnes a zítra. In: Akord, č. 10, 1991, obálka.

východoevropské státy pod vlivem komunistického vládnutí vyloučeny.³³⁹ V této jeho křesťanské variantě hrála tedy významnou úlohu právě Morava a její kulturní a duchovní dědictví: „*odkaz Moravy zůstává doposud největším přínosem Moravanů i výzvou pro nás v evropském kontextu. (...) Jsme si přitom vědomi, že idea obnoveného Velehradu jako příštího centra nezbytné mravní obrody našich národů (...) neztrácí ani dnes, v době příští evropské integrace, na aktuálnosti.*“³⁴⁰

Je zřejmé, že tímto odkazem byla myšlena především Velká Morava a na ní navázaná cyrilometodějská tradice. Zatímco časopis Proglas považoval sv. Cyrila a Metoděje za významné svaté patrony střední a vlastně celé Evropy,³⁴¹ jejichž odkaz měl představovat součást soudobé moravské duchovní tradice, i když spíše v přenesené, symbolické rovině, v prostředí moravských regionálních iniciativ byla deklarována daleko radikálněji přímá návaznost Velkomoravské říše a jejího celkového odkazu na současnou Moravu a to i ve smyslu etnickém.³⁴² S tímto stanoviskem však nemohl z mnoha důvodů v prostředí mimo moravské regionální subjekty panovat souhlas a naopak naráželo na poměrně ostrá odmítnutí. Např. Josef Válka vyjádřil názor, že je velmi nepravděpodobné, že by velkomoravský raně středověký stát zanechal na Moravě skutečně trvalé dědictví. Mise Konstantina a Metoděje byla podle něj pouze „*dramatickou epizodou,*“ jejíž výsledky navíc ukončil na počátku 10. století rychlý a násilný zánik státního útvaru nazývaného Velká Morava. Válka zdůrazňoval, že poté byla jeho tradice na několik staletí pozapomenuta a teprve moderní doba ji opět oživila, ovšem v symbolickém významu Konstantina a Metoděje jako sjednocujících patronů křesťanstva, ne speciálně v návaznosti na Moravu a její christianizaci.³⁴³ Zpochybnil tak její legitimitu v podobě, v jaké byla prezentována především soudobým politickým regionálním hnutím, a odmítl svévolné aktualizace a zkreslování jakýchkoliv historických témat.³⁴⁴

³³⁹ Srov. HOLÝ, L., *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*, Sociologické nakladatelství, Praha 2001.

³⁴⁰ Cit. dle Proglas, č. 1, 1990, s. 1.

³⁴¹ Např. NITTER, E., *Svatí patroni Evropy*. In: Proglas, č. 1, 1990, s. 3 – 11.

³⁴² Vztah moravského regionálního hnutí k Velké Moravě a cyrilometodějské tradici bude podrobněji řešen také v následujících podkapitolách.

³⁴³ VÁLKA, J., diskusní příspěvek. In: *Morava v českém státě včera, dnes a zítra*, s. 61 – 62.

³⁴⁴ Tamt.

Pravděpodobně nejostřejší kritiku politických snah regionálních iniciativ v rámci regionálního diskursu rozvinul již zmiňovaný časopis ROK – Revue otevřené kultury, který představoval široce koncipovanou kulturní revue s liberálními názory. Kromě vážně míněných komentářů týkajících se moravské problematiky začala být přibližně v polovině roku 1991 vydávána v ROKu příloha *Macecha moravská*, jež velmi sarkastickým způsobem reagovala na politické aktivity moravských regionálních stran a jejich pokusy o aktivizaci veřejného mínění. Zvláště negativně je hodnotil Jiří P. Kříž, šéfredaktor ROKu a později rovněž šéfredaktor moravského vydání Lidových novin.³⁴⁵ Podle něj často diskutované moravanství neznamenovalo „*pokřikovat nebo pofňukávat v hnutích ambiciózních politiků třetí kategorie, v mnoha případech pochybné a sporné minulosti.*“³⁴⁶ Naopak jeho význam viděl v pocitu příslušnosti k určité zemi, který však nemusí být nutně vyjadřován v politické rovině.³⁴⁷ V rubrice *Macecha moravská* se jednalo již přímo o zesměšnění těchto hnutí prostřednictvím imaginárních výzev, otevřených dopisů či rozhovorů „pravověrných Moravanů“: např. pokusy moravských iniciativ o získání samosprávy, popř. snahy o ustavení zvláštního moravského národa byly posunuty do recesistické roviny poté, co byly postaveny na úroveň „valašské republiky“, „emitátu Hornácka“ nebo „Ječmínkova hanáckého království.“³⁴⁸ Z mnoha dalších příspěvků jmenujme alespoň teorii o americkém původu Moravanů, kteří měli být údajně potomky Indiánů: „*Indiáni kmene Arapaho a Navah na lodkách z vydělané kůže na cestě do teplých krajín dorazili až k Pálavě (fyziognomie Věstonické Venuše nese typické rysy nawahských žen), kde se usadili. Můžeme tedy s jistotou tvrdit, že v žilách Moravanů koluje indiánská krev. Odtud vede také cesta k moravské vznešenosti a noblese, kterou diskredituje pouze hrstka moravistických poslanců v České národní radě.*“³⁴⁹ V podobném duchu byla vedena celá rubrika.

³⁴⁵ V Lidových novinách vycházela rubrika *Letem moravským světem*, kde Kříž sice v první řadě komentoval kulturní a společenské dění na Moravě, vyjadřoval se zde však také s despektem o moravských regionálních iniciativách a stranách (srov. např. *Letem moravským světem*. Lidové noviny, 1. 2. 1991, s. 8.)

³⁴⁶ Cit. dle KŘÍŽ, J. P., *Píseň o moravské zemi*. In: ROK, č. 1, 1991, s. 96.

³⁴⁷ Tamt.

³⁴⁸ *Stránky pro Macechu*. In: ROK, č. 6, 1991, s. 65 – 70.

³⁴⁹ Cit. dle *Stránky pro Macechu*. In: ROK, č. 2, 1992, s. 83.

Jak je z výše uvedeného patrné, odmítání cílů moravského regionálního hnutí a především jeho zástupců bylo možné sledovat napříč regionálním intelektuálním diskursem. Obecně by se dalo shrnout, že účastníci debat z řad intelektuální elity odmítali politizaci regionální tematiky a především činnost zástupců moravského regionálního hnutí vrcholícího aktivizací veřejnosti. Přitom hlavní cíl, který toto politické hnutí prosazovalo, tj. samosprávné postavení Moravy, často nebyl chápán jako problém a mnozí účastníci debaty s ním souhlasili. Co se jim však zdálo nepřijatelné, byl způsob, jakým chtěli zástupci moravských regionálních stran svých požadavků dosáhnout.³⁵⁰ Za naprosto neobhajitelnou pak až na výjimky (viz Jiří Kuběna) byla považována myšlenka moravského národa a zkreslování kulturněhistorických, ale také ekonomických faktů a souvislostí. Toto byly proto zřejmě hlavní důvody, proč zástupci z řad intelektuální elity z prostředí regionu ve větší míře nepodpořili činnost regionálního hnutí.

Odmítnutí politizace regionálních tradic však neznamenalo, že by ony samotné nebyly na úrovni regionu vedených debat diskutovány. Naopak, zájem o ně je z řady příspěvků v regionálním tisku a periodikách po celé sledované období zřejmý.³⁵¹ Bylo poukazováno na dlouhodobou marginalizaci regionální kultury a také historie v předchozím období a potřebu jejich rozvíjení. Avšak významy, jež byly jednotlivým aspektům moravské kulturní tradice připisovány, byly ve velké většině případů spojeny s představou Moravy jako sice do určité míry specifického regionu s osobitou kulturní tradicí, přesto však pevně svázaného s Čechami, který nepotřebuje rozvíjet vlastní politické postavení. V tomto pojetí tedy otázka Moravy nepřesáhla rovinu kulturně chápaného fenoménu.

V tomto kontextu se jako zvláště citlivá ukázala otázka (ne)existence moravského národa, která byla přímo spojená s částí moravského regionálního hnutí a jeho radikalizací. Z různých vyjádření byly patrné obavy z rozvíjení podobných tendencí a také z reakce veřejnosti na ně. Jen potencionální možnost narušení jednoty státu a ohrožení jeho stability

³⁵⁰ To např. jasně vyjádřil R. Jeřábek: *"Neděsí mne ani tak ideální cíle, k jejichž naplnění směřují aktivity různých hnutí, organizací, institucí a individualit, ale nahánějí mně hrůzu způsoby, jimiž se to děje"* (cit. dle JEŘÁBEK, R., „Národ“ a „národnost“. *Kategorie psychologické?*, s. 7).

³⁵¹ O nárůstu zájmu o regionální historii svědčilo rovněž zahájení vydávání Dějin Moravy v rámci řady Vlastivěda moravská. První díl vyšel v roce 1991 a byl zaměřen na dějiny středověké Moravy, jeho autorem byl J. Válka (viz VÁLKA, J., *Dějiny Moravy (I.) Středověká Morava*, Muzejní a vlastivědná společnost, Brno 1991).

společně s dalšími faktory vedly řadu osobností k odmítnutí v podstatě všech aktivit hnutí a k zaujmutí negativního postoje k němu.

4.2 Debaty v prostředí moravských regionálních iniciativ

Otázka Moravy v různých jejích rovinách byla pochopitelně nejintenzivněji rozvíjena v prostředí samotného moravského regionálního hnutí. Jeho členové vytvořili poměrně vyhraněný a názorově konzistentní pohled na celou problematiku, jehož součástí se stala také alternativní interpretace symbolických reprezentací spojených s Moravou, která se značně lišila od velké části vně hnutí vyjadřovaných názorů nebo s nimi dokonce stála v přímém rozporu. Jádrem debaty tvořilo vedle zvláštního regionálního vědomí obyvatel Moravy a Slezska³⁵² také státoprávní a ekonomické postavení těchto regionů, přičemž všechny tyto aspekty spolu úzce souvisely. S návratem státoprávního postavení bylo spojováno obnovení řady kulturních tradic, ale také především ekonomické prosperity regionu, která se na počátku 90. let jevila jako jeden z nejzákladnějších předpokladů postkomunistické transformace³⁵³: „*Za základní složku samosprávy Moravy a Slezska, zvláště se zřetelem k současnému katastrofálnímu stavu ve všech oblastech života, považujeme samosprávu ekonomickou. Měla by být založena na principu, aby vytvořené hodnoty zůstávaly po nezbytných odvodech na Moravě a ve Slezsku jako nástroj jejich dalšího hospodářského, sociálního a kulturního rozvoje.*“³⁵⁴ Vedle této v rámci hnutí velmi akcentované ekonomické roviny mělo zavedením samosprávného postavení dojít rovněž k vytvoření „přirozeného“ povědomí pospolitosti mezi obyvateli těchto regionů a k nápravě starých křivd, tedy především té z roku 1949.³⁵⁵

³⁵² Jak již bylo několikrát zdůrazněno, Slezsko, i když se výsledným cílem mělo stát vytvoření Země moravskoslezské, bylo v argumentaci zástupců moravského regionálního hnutí oproti Moravě celkově upořádováno.

³⁵³ Z některých prohlášení vyznívalo přesvědčení, že Morava a Slezsko na tom byli po hospodářské stránce v dobách komunismu hůře než zbylé části federace, což proto mělo být zohledněno při plánovaných změnách: „*Byli bychom rádi, kdybyste pochopili, že 40letá vláda komunistů se Moravanů a Slezanů dotkla tíživěji než vás /tj. Čechů a Slováků – pozn. aut./ (...) Pokud náš stát zůstane federací, pak nemůže být Morava vyloučena jako neplnoprávný člen*“ (cit. dle *Jsmo spolkovou zemí*. Brněnský večerník, 2. 4. 1990, s. 1).

³⁵⁴ Cit. dle *Prohlášení k obnově činnosti Společnosti pro Moravu a Slezsko* (strojopis, nedatováno, podepsáno Iniciativní skupinou Společnosti pro Moravu a Slezsko).

³⁵⁵ Tamt.

Z hlediska členů moravského regionálního hnutí se tyto zásadní změny měly udát za respektování starých historických tradic a regionálního vědomí obyvatel Moravy a Slezska, v předchozích desetiletích komunistickou diktaturou popíraných. Právě ono specifické moravské regionální vědomí, nebo-li zvláštní regionální identita, představovalo pro zástupce hnutí jeden ze základních popudů pro jejich zformování a také mu dávalo prostřednictvím jím utvářených symbolických reprezentací do velké míry legitimitu pro jeho působení a vznášení požadavků. Jeho základem se staly starší identifikační vzorce, které ovšem novým zapojením do veřejného diskursu nabývaly jiné obsahy, jež přesahovaly původní formu v podstatě spíše kulturně chápaného regionálního patriotismu. Teprve díky tomu, že byly tyto vzorce vědomě artikulovány, určitým způsobem interpretovány a přijaty za základ kolektivní akce, se tedy mohla vytvořit kvalitativně nová podoba kolektivní identifikace.³⁵⁶ V prostředí moravského regionálního hnutí totiž nezůstalo u vymezování specifické moravské identity pouze na úrovni kulturní, ale jak již bylo ukázáno v předchozí kapitole, byla velmi záhy rozšířena o dimenzi politickou, která dodala vznikaní těchto kolektivních identifikací novou dynamiku.

Pokud regiony chápeme na symbolické úrovni, tedy jako prostory identifikace, v nichž probíhají různé procesy inkluze a exkluze³⁵⁷, je zřejmé, že v procesu uvědomování a upevňování regionální identity bude hrát klíčovou úlohu ono stanovování pomyslných hranic, které na jednu stranu pomocí vybraných identifikačních znaků pomáhá vymezit určitou komunitu směrem dovnitř, zatímco na druhou stranu působí tyto hranice rovněž odstředivě, když umožňují vymezení členů komunity vzhledem k jejímu okolí. Zakotvení těchto imaginárních hranic byla proto v prostředí moravského regionálního hnutí věnována velká pozornost - o přiblížení obsahů této identity, doložení její specifičnosti se jeho zástupci pokoušeli již v počáteční fázi jeho formování: moravanství, jak charakterizoval moravskou regionální identitu předseda SMS Boleslav Bárta, je „(...) *reálná duševní skutečnost, podmíněná jak geograficky, tak kulturně, historicky, ale také etnicky.*

³⁵⁶ Srov. RUCHT, D., *Kollektive Identität. Konzeptionelle Überlegungen zu einem Desiderat der Bewegungsforschung*, op. cit., s. 14; SCHMIDTKE, O., *Kollektive Identität in der politischen Mobilisierung territorialer Bewegungen*, op. cit., s. 29.

³⁵⁷ Srov. KEATING, M., 1998, op. cit., s. 79.

*Moravanství je identifikační postoj k osobní a společenské hodnotě, která je představována pospolitostí lidí, žijících na Moravě, duševně spjatých pocitem sounáležitosti, spjatých kulturními hodnotami, spjatých symboly (...), spjatých vědomím odlišnosti od jiných pospolitostí států (...) a spjatých vědomím historické kontinuity své vlastní a po staletí rozvinuté samosprávy.*³⁵⁸ Bárta tak v podstatě konkretizoval všechny klíčové významy, jež bývají regionálním celkům připisovány a skrze něž bývají vymezovány. Vymezil moravskou regionální identitu na základě geografických, institucionálních, kulturně – historických, ale také etnických znaků, které zde budou dále přiblíženy.

Morava byla ve vyjádřeních zástupců hnutí chápána jako „*geograficky samostatná, od Čech a Slovenska fyziograficky odlišná a geomorfologicky svérázná země.*“³⁵⁹ Ještě více než přírodně – geografické znaky byly ovšem v prostředí hnutí signifikantní s nimi se do velké míry shodující hranice, které byly v minulosti vytvořeny na základě administrativně správní institucionalizace regionu a s nimiž se pojila dlouhá tradice moravské a slezské samosprávy. Morava společně se Slezskem byly považovány za regiony, které mají nárok na vlastní samosprávu již z hlediska její předcházející několikasetleté existence, jež byla násilně přerušena až v roce 1949. Tato událost, jak již bylo poznamenáno ve 2. kapitole, byla členy a příznivci hnutí považována za výchozí bod nespravedlnosti, od něhož se odvíjel kulturní a ekonomický útlak Moravy a Slezska v minulých zhruba čtyřiceti letech. Např. v *Prohlášení Moravského občanského hnutí* byl tento akt komentován takto: „*My, Moravané, jsme měli svůj samostatný stát již v 9. století, tedy dávno před vytvořením českého státu. Po celou dobu své existence až do nástupu totalitního centralizovaného režimu jsme měli vlastní samosprávu.*“³⁶⁰ Bárta význam roku 1949 dokonce zdůrazňoval v jednom ze svých projevů ještě více, když ho označil jako zásadní milník, kdy „*došlo k největší masové křivdě, kterou v Československu spáchal komunistický režim. Zrušil zemi moravskoslezskou a uvedl čtyři miliony jejích občanů do polokoloniálního postavení hospodářsky vykořisťované země i do hlubokého poklesu podmínek pro zdárný kulturní,*

³⁵⁸ Cit. dle BÁRTA, B., *Druhé křížení Moravy* (2.). Rovnost, 9. 2. 1990, s. 6.

³⁵⁹ Cit. dle *Moravskoslezská neděle*, s. 2.

³⁶⁰ Cit. dle *Prohlášení Moravského občanského hnutí*. In: Balcárek, P., Drápela, J., Kačenka, F., Kladivo, A., Pecl, J., Svoboda, J., *Boje Moravanů za obnovení zemské samosprávy Moravy a Slezska v letech 1989 – 2000*, s. 475.

vzdělanostní a vědecký rozvoj (...).³⁶¹ Tento motiv křivdy přitom představoval jeden ze zásadních argumentačních prvků, jenž se v různých obměnách objevoval téměř ve všech důležitých dokumentech a prohlášeních moravských regionálních subjektů a jejich zástupců.

Jako další významný zdroj kolektivní identifikace působila kromě geograficko – institucionálních faktorů také především historická tradice či spíše některé její výseky, neboť jak poznamenal A. Cohen v souvislosti s formováním nacionálně, etnický či regionálně založených kolektivních identit: *„Způsob, jakým je minulost používána, je odvislý od okolností, které činí tento odkaz na minulost významným. Jedná se o selektivní konstrukci minulosti, která koresponduje se soudobými vlivy.“*³⁶² Proto také v případě moravského regionálního hnutí byly primárně zvýrazněny pouze určitá období, jež se pojila s představou Moravy jako vyspělého a svébytného regionu, odlišujícího se svým historickým vývojem od Čech. Za takové období byla v první řadě jistě považována existence Velkomoravské říše v 9. a na začátku 10. století, která byla v rozporu s převládajícím vědeckým diskursem chápána jako ustavující epocha moravských dějin, jejíž tradice kontinuálně, bez přerušení pokračovala prostřednictvím středověkého útvaru zvaného stejně Morava.³⁶³ V *Moravskoslezské deklaraci* byla legitimizace, založená na historických argumentech, zdůvodněna takto: právo na samosprávné postavení Moravy vyplývalo nejen z všeobecných demokratických principů, ale také z *„nezadatelného historického práva, jak o tom svědčí mimo jiné fakt, že po pádu říše Velkomoravské představovaly při společné státní moci Čechy a Morava již z počátku 11. století samostatné správní oblasti a že první moravský sněm zasedal již roku 1174 a přetrval až do první Československé republiky.“*³⁶⁴ Za velkou událost bylo považováno založení Markrabství moravského v roce 1182 či utvoření moravské zemské obce v pozdním středověku, která poté po staletí představovala paralelu k české zemské obci. V rámci příspěvků, věnovaných historické tematice, byl často vyzdvihován význam některých epoch moravských dějin –

³⁶¹ Cit. dle *Moravskoslezská neděle. Projev B. Bárty*, s. 2.

³⁶² Cit. dle COHEN, A., op. cit., s. 99.

³⁶³ Např. OVČÁČÍKOVÁ, A., *Tisíciletý český sen a Morava*. Moravskoslezská neděle, duben 1990, s. 8.

³⁶⁴ Cit. dle *Moravskoslezská deklarace*, . In: Moravskoslezská neděle, speciální vydání HSD-SMS, duben 1990, s. 10.

kromě období Velké Moravy a středověkých dějin to byla na Moravě během 16. století rozvíjená humanistická tradice, narůstání zemského patriotismu v době osvícenství a velká pozornost byla pochopitelně věnována době tzv. národního obrození, jejímu významu a důsledkům pro Moravu. Zvláště byly zmiňovány momenty v dějinách, kdy se Moravané zachovali jinak než česká strana – např. při sporu Rudolfa II. a Matyáše v roce 1609, při bitvě na Bílé Hoře v roce 1620 a v otázce podpory Habsburků na začátku Třicetileté války nebo nověji v roce 1848 při jednání Svatováclavského výboru v Praze, z něhož byla českými stavy zaslána petice císaři, proti které se moravské stavy ohradily.³⁶⁵ Tyto jednotlivé události však byly průběžně zapojovány do současného kontextu a byly přizpůsobeny celkové rétorice hnutí. V jeho rámci tak byl vytvořen svébytný diskurs o moravských dějinách, značně se odlišující od pojetí oficiální historiografie.³⁶⁶

Podobně jako dějiny byla reflektována také moravská kulturní tradice – nejednalo se o regionální kulturu jako o celek, ale pouze o některé její vybrané prvky, tedy o kulturní znaky a symboly, jež byly relevantní a dobře instrumentalizovatelné v aktuálních společenských podmínkách a zapadaly do konceptu, který byl v rámci hnutí vytvářen.³⁶⁷ Kromě řady kulturních aspektů a osobností působících nebo pocházejících z regionu byl za

³⁶⁵ Srov. BÁRTA, B., *Druhé křížení Moravy*, Moravský historický sborník, s. 315 nebo MICHNA, P., *O tzv. "moravském separatismu"*. Moravskoslezská orlice, č. 14, 30. 11. 1990, s. 6.

³⁶⁶ Velká pozornost, jež byla věnována historické problematice, je zachytitelná nejen v různých projevech, ale také na obsahu příspěvků v Moravskoslezské orlici, týdeníku HSD – SMS, nebo v Moravském historickém sborníku, který v roce 1992 začalo vydávat sdružení Moravský národní kongres (MNK), deklarující se jako kulturní a osvětová organizace, „*kteřá sdružuje v ideovém a kulturním společenství občany Moravy, Slezska i Čech bez rozdílu politické příslušnosti a náboženského vyznání, hlásící se k moravské národnosti, kteří usilují o obnovu a posílení vědomí národní identity Moravy a Moravanů a prosazují moravské duchovní obrození v nejširším smyslu.*“ (*Programové cíle Moravského národního kongresu*. In: Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu, Moravský národní kongres, Brno 1993/1994, s. 399). Tento sborník, vycházející od roku 1993 až do současnosti, velmi dobře zachycuje na základě jednotlivých historických příspěvků odlišný pohled na většinu událostí v dějinách, zvláště těch, co se dotýkaly vzájemných česko-moravských vztahů. Do sborníku přispívala a přispívá řada amatérských, ale i profesionálních historiků – jedním z nich byl již zemřelý L. E. Havlík (1925 – 2000), historik, který velkou část svého života pracoval na dnešní Filozofické fakultě MU v Brně. Ten do sborníku přispíval řadou příspěvků, týkajících se především raně středověkých dějin, přičemž se plně ztotožnil s myšlenkou moravského národa. (PECL, M., *Odešel Doc. PhDr. Lubomír E. Havlík, DrSc., Eq. M.* In: Moravský historický sborník – Ročenka Moravského národního kongresu 1999 - 2001, 2001, s. 461 – 464. Dalším historikem, věnujícím se moravské historické problematice, byl Jaroslav Zástěra (1921 – 2001), jeden ze zakládajících členů MNK a také Klubu přátel znojemské rotundy, který byl autorem řady odvážných a kontroverzi vzbuzujících hypotéz o Velkomoravské říši a raném přemyslovském státě (http://cs.wikipedia.org/wiki/Jaroslav_Z%C3%A1st%C4%99ra, 12. 7. 2010).

³⁶⁷ Velká pozornost byla např. věnována zdůrazňování a popisu moravských heraldických symbolů, znaku v podobě moravskoslezské orlice, vlajce a praporu, jimiž bylo odkazováno na starou státoprávní tradici (viz HAVLÍK, L. E., *Symboly moravské identity*. Moravskoslezská orlice, č. 14, 30. 11. 1990, s. 2).

jeden ze specifických znaků Moravy označován již zmiňovaný folklór, který si zde na rozdíl od Čech dokázal uchovat větší význam a v některých jejích oblastech, zvláště na jihovýchodě Moravy, dokonce hrál důležitou roli v životě obyvatel ještě ve druhé polovině 20. století. Folklórní prvky (hudba, zpěv, tanec, lidový oděv apod.) proto byly často využívány, např. při manifestačních průvodech a shromážděních nebo dokonce také při oficiálních politických příležitostech, členy hnutí k sebe prezentaci a k demonstraci moravských kulturních odlišností.³⁶⁸ Nutno poznamenat, že právě folklórní tradice jako subkulturní, regionálně specifický útvar je u velké části regionálních hnutí využívána jako prostředek k vymezení se vůči dominantnímu kulturnímu systému.³⁶⁹

Za stěžejní znak, dokazující rozdílnost Moravy, bylo nepochybně v prostředí hnutí považováno křesťanství a na něj navázaná cyrilometodějská tradice, která byla chápána jako „základní identifikační symbol Moravanů.“³⁷⁰ Jak přímo uvedl B. Bárta, „*Morava má svou identitu zakotvenou v dědictví staré Moravy, tj. v dědictví rastislavovsko-cyrilometodějském, době vlády knížete Rastislava v letech 846 až 870. S Rastislavovým jménem je spojováno přijetí křesťanství, vytvoření nového spisovného jazyka, nového písma a nové liturgie. Rastislav je tvůrcem velké koncepce politické a je spojen s novým proudem křesťanské kultury, který přijala celá Evropa.*“³⁷¹ Tradice Velké Moravy byla tedy považována za živoucí odkaz, jenž nebyl přerušen dlouhým historickým vývojem a přetrval tak do současnosti. Kromě duchovní dimenze s sebou rovněž nesla v symbolické rovině jiné významy – především civilizační pokrok a pak také určitý evropský rozměr, protože cyrilometodějská tradice byla chápána jako významný příspěvek evropské kultuře a její duchovní tradici. V návaznosti na samotné Československo a jeho jednotlivé části jí ovšem byla připisována také propojující funkce – zvláště ve vztahu k Slovákům bylo v projevech

³⁶⁸ Viz např. *Morava a Slezsko rozjásali Prahu*. Moravskoslezská orlice, č. 16, 30. 4. 1991, op. cit., s. 1.

³⁶⁹ Moravský folklór v minulosti několikrát plnil také politickou funkci poté, co si jeho možné politické využitelnosti během 2. světové války všimli nacisté - na konci 30. let v době německé okupace vznikl na Moravě kolaborantský spolek Národopisná Morava, který měl mj. za cíl zdůrazňovat odlišnosti mezi Čechy a Moravany (MEZIHORÁK, F., *Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranté*, Mladá Fronta, Praha 1997). Se zřejmým politickým podtextem byla moravská folklórní tradice akcentována také v 50. letech, kdy se těšila přízni komunistické diktatury, která v ní viděla možnost obnovování kulturních tradic „lidu“ (viz PERNES, J., 1996, s. 181 – 182).

³⁷⁰ Cit. dle Projev B. Bárty. In: Moravskoslezská neděle, speciálně vydaný leták ke kroměřížskému sněmu HSD-SMS (duben 1990), s. 1.

³⁷¹ Cit. dle tamt., s. 2.

zástupců moravského regionálního hnutí odkazováno na „*někdejší soužití ve společné Velkomoravské říši*“, přičemž jak Moravané, tak Slováci byli prohlašováni za její dědice.³⁷² Snaha skrze tento symbolický moment posílit vztahy se slovenskou stranou se projevovala také skrze účast členů moravských regionálních iniciativ a stran na různých slovenských pamětních slavnostech spojených s památkou sv. Cyrila a Metoděje.³⁷³ Tento jejich postoj k cyrilometodějské tradici a zvláště přesvědčení, že dnešní Morava je její přímou pokračovatelkou a že zde tato tradice zůstává dodnes živá, však narážel mimo prostředí moravských iniciativ na značný nesouhlas.³⁷⁴

V rámci hnutí se objevila rovněž snaha překročit regionálně vymezené chápání kolektivní identity a dát jí jiné charakteristiky, ať etnické či později také národní. Jak se vyjádřil Bárta v jeho výše citovaném výroku, etnické aspekty měly být jedním ze styčných prvků, jež vymezovaly Moravany jako zvláštní symbolické společenství³⁷⁵ a jako důkaz vlastní svébytné etnicity přitom byly zdůrazňovány např. odlišné psychické vlastnosti, jimiž se měl zakládat rozdíl mezi nimi a Čechy.³⁷⁶ Zpočátku ovšem tyto prvky nebyly v prostředí moravských regionálních subjektů příliš dominantní a jeho zástupci se spíše snažili uplatňovat argumenty, pojící se s výše popsányi kulturně – historickými znaky a administrativně – správní tradicí regionu, které se jevily jako dostatečně legitimní pro dosažení jejich požadavků. Minimálně první polovinu roku 1990 tak byla z různých vyjádření patrná snaha o domluvu, ujišťování o spolupráci s vládními a parlamentními kruhy a také přesvědčení, že jejich cíle musí být a budou splněny. Zavedení samosprávy, s níž bylo spojováno získání všech politických, ekonomických i kulturních práv pro Moravu a Slezsko, bylo chápáno jako samozřejmý krok, který musí být učiněn, aby bylo dostáno demokratickým principům, jež byly v celé společnosti deklarovány jako nezbytné pro další její fungování. Jako určitý symbol nového počátku a naděje byla v prvních

³⁷² *Provolání ke slovenskému národu*. In: Moravskoslezská neděle, speciálně vydaný leták ke kroměřížskému sněmu HSD – SMS, duben 1990, s. 10.

³⁷³ Např. v září 1991 se členové HSD-SMS zúčastnili cyrilometodějských dnů na Děvině (viz *Cyrilometodějské dny na Děvině*. Moravskoslezská orlice, č. 26, 8. 10. 1991, op. cit., s. 1).

³⁷⁴ Srov. např. TŘEŠTÍK, D., *Velká Morava – první společný stát Čechů a Slováků?* In: Přítomnost, č. 1, 24. 1. 1991, s. 16 – 17.

³⁷⁵ Cit. dle BÁRTA, B., *Druhé křeslení Moravy (2.)*. Rovnost, 9. 2. 1990, op. cit., s. 6.

³⁷⁶ B. Bárta označoval např. za typické vlastnosti Moravanů tolerantnost, mírumilovnost, otevřenost a dobrosrdečnost (tamt.).

měsících roku 1990 v tomto směru chápána tzv. sametová revoluce a zásadní změny, jež přinesla: jak vyjádřil B. Bárta, „*pro Moravany a Slezany se naskytlá nová příležitost pokusit se o obnovu staletí trvající samosprávy* /tj. po roce 1989 – pozn. aut./.“³⁷⁷ Toto přesvědčení navíc posilovalo vědomí podpory části moravské a slezské veřejnosti.

Nechyběla přitom častá ujišťování, že hnutí rozhodně nemá v úmyslu iniciovat jakékoli separatistické tendence či dokonce rozdmýčkovat nacionální vášně, ale že chce regulárními prostředky dosáhnout toho, co Moravě a Slezsku po právu náleží. Součástí tohoto postoje bylo také přihlášení se k územnímu a potažmo občanskému principu, jenž se měl stát ideovým základem přetvářející se společnosti, namísto konkurenčního principu nacionálního, který byl naopak členy hnutí v této počáteční fázi převážně odmítán. Jak např. poznamenal ještě na podzim roku 1990 Jan Kadlec, v té době předseda poslanců strany HSD – SMS v ČNR: „*Moravského nacionalismu se neobáváme – už proto, že moravská národnost ani neexistuje. Neprosazujeme zájmy národu ale země.*“³⁷⁸ Na druhou stranu však bylo dodáváno, že „*Moravané jsou si vědomi své síly a nehodlají se o svá práva doprošovat. Chtějí však nejdříve umožnit pražskému centru, aby samo zvolilo demokratickou cestu obnovy moravské zemské samosprávy a vzájemného porozumění na tomto základě. Jakékoliv tendence oživovat v Praze postoje k Moravě, jako ke svému manství, nemohou vést ke vztahům přátelství. Nejsme manové kohokoliv, ale jsme svobodní občané, kteří, bude-li třeba, převzmou svou vlastní mocí oprávněnou samosprávu své země do svých rukou.*“³⁷⁹ Mluvcími moravských regionálních iniciativ a stran tedy bylo sice ujišťováno, že prvořadou snahou je domluvit se pokojnou, spořádanou cestou, ale současně bylo dodáváno, že v případě pokračujícího kladení překážek ze strany státních úřadů bude na tuto situaci naleznuta odpovídající odezva v podobě radikalizace. Z prostředí hnutí se proto ozývaly varovné hlasy, které doporučovaly, aby byla co nejdříve uspokojivě řešena otázka Moravy a Slezska, jinak by prý hrozilo nebezpečí narůstání radikálních nálad na Moravě: „*Masový pocit, že je otázka samosprávy Moravy záměrně vládními orgány*

³⁷⁷ BÁRTA, B., *Druhé křídlení Moravy*. In: Moravský historický sborník, s. 312.

³⁷⁸ Cit. dle HSD-SMS: *Co jsme a co chceme. Rozhovor s předsedou klubu poslanců v ČNR*. Moravskoslezská orlice, č. 8, 19. 10. 1990, s. 4.

³⁷⁹ Cit. dle *Moravskoslezská deklarace*. In: Moravskoslezská neděle, speciálně vydaný leták ke Kroměřížskému sněmu HSD-SMS, duben 1990, s. 10.

*odkládána, přispívá na Moravě ke zvýšenému sociálnímu napětí, hrozícímu propuknout ve společenský neklid.*³⁸⁰

Permanentní nezdar hnutí, i přes některé dosažené nesporné úspěchy, skutečně vedl k celkovému nárůstu radikálních tendencí v prostředí moravských regionálních stran a iniciativ. Jak již bylo ukázáno v předchozí kapitole, velký podíl na tomto procesu radikalizace měly nejen dosud existující regionální strany, ale hlavně také na podzim roku 1990 vzniklá Moravská národní strana, jež se jako vůbec první oficiálně přihlásila k myšlence moravského národa, což vzbudilo jak uvnitř, tak vně hnutí velkou odezvu.

Vzhledem k tomu, že tato vůbec první veřejná deklarace moravského národa (nepočítáme jeho diskutování v rámci předchozích debat) vzešla od politického subjektu, nabízí se logicky některá zdůvodnění. Ačkoliv tento posun v části moravského hnutí od regionálního k národnímu principu je poměrně těžké objasnit, lze usuzovat, že měl několik příčin: byl jednak důsledkem rozčarování části stoupenců hnutí nad politickými jednáními, která se nikam v otázce státoprávního postavení neposouvala, a také snahou postavit se na stejnou vyjednávací úroveň Čechům a Slovákům a stát se vedle nich prostřednictvím deklarace národní identity vyrovnaným partnerem ve snaze o prosazení trojfederativního uspořádání.³⁸¹ Jednalo se tak o snahu posílit svůj symbolický kapitál pomocí národních charakteristik, s nimiž byl spojován mnohem větší mobilizační potenciál – např. v oficiálním prohlášení MNS z října 1990 bylo deklarováno, že *"je stále více zřejmé, že jedině jako národ můžeme znovu dosáhnout toho, co Moravě a jejímu lidu po právu patřilo více než tisíc let."*³⁸² Navíc jak se totiž v tomto směru ukázalo, nejen v případě moravského regionálního hnutí, ale také typologicky obdobných evropských regionálních hnutí, bylo

³⁸⁰ Cit. dle *Dokumenty. Proč a jaký zákon o zemském zřízení*. Moravskoslezská orlice, č. 1, 10. 9.1990, s. 4.

³⁸¹ Jak např. ve svém diskusním příspěvku na již zmiňované konferenci Morava v českém státě včera, dnes a zítra, konané v květnu 1991 v Moravském zemském muzeu, vyjádřil předseda MNS I. Dřímál: „*Všechno se točí kolem národnostního principu (...) Moravský nacionalismus, pokud tak tomu chcete říkat, je – řekl bych – ideou obranně defenzivní, založenou na tolerantním přístupu k ostatním národům.*“ Dále také zdůvodnil význam deklarované moravské národní identity: „*Protože mezinárodní právo, počínaje OSN a dalšími institucemi, je založeno na právu národů, proto Moravská národní strana považuje tento princip za nejlépe nosný k dosažení práv Moravy a Slezska.*“ (cit. dle *Morava v českém státě včera, dnes a zítra*, Moravské zemské muzeum, Brno 1992, s. 82).

³⁸² *Prohlášení Moravské národní strany*. Moravskoslezská orlice, č. 7, 29. 10. 1990, s. 2.

otázkou, zda identifikace s regionem a vědomí příslušnosti k němu může být v porovnání s národní identitou dostatečně silným mobilizujícím prvkem v očích veřejnosti.³⁸³

Tzv. moravanství byla tedy v podobě národního prvku dána nová dimenze, která převyšovala jeho původní, regionálně vymezenou podobu. Tento posun u části hnutí od regionálního k národnímu principu měl zásadní význam – v symbolické rovině mohl být interpretován jako vyhlášení nároku na suverénní politickou moc a vlastní státnost, které jsou s národní existencí v evropské tradici téměř automaticky spojovány³⁸⁴ (to však nemuselo nutně znamenat a neznamenal, že by zastánci moravského národa skutečně usilovali o vytvoření vlastního nezávislého státu).

V tomto redefiničním procesu, směřujícím k zakotvení moravské národní identity, přitom bylo nutné zpochybnit model českého národa tvořeného společně Čechy a Moravany v podobě, v jaké se ve své základní podobě utvořil na konci 19. století.³⁸⁵ Příklon většiny moravských obyvatel k české národnosti v této době bylo proto interpretován jako dočasné řešení, které mělo Moravany zachránit před hroící germanizací, již by se tehdy sami nebyli schopni ubránit.³⁸⁶ Tento vývoj událostí v minulých stoletích a postupné sbližování s Čechy však podle některých příznivců hnutí nepřerušil existenci národa Moravanů, který se začal vyvíjet již od dob Velkomoravské říše. Teď ovšem, tedy na začátku 90. let, měla alespoň podle některých prohlášení nastat chvíle, kdy k podobnému „národnímu obrození“, jež u Čechů probíhalo hlavně v 19. století, dojde také v případě Moravy a Moravanů, případně Slezska a Slezanů.³⁸⁷

S celou vznesenou otázkou moravského národa a jeho vymezení byl však spojen jeden zásadní problém, totiž nedostatek tzv. objektivních znaků, pomocí nichž by bylo možné vymezit hranice mezi Moravany jako národem a těmi ostatními, tedy v tomto případě hlavně Čechy. Za jeden z těchto znaků bývá považován zvláště ve středoevropském

³⁸³ Viz KAPLAN, D. H., *Territorial Identities and Geographic Scale*, op. cit., s. 32.

³⁸⁴ Srov. např. HROCH, M., *Nevítaná identita*, s. 55.

³⁸⁵ Viz např. MICHNA, P., *"Nacionální třetění", nebo jaro národů?* Moravskoslezská orlice, č. 4, 27. 1. 1991, s. 2.

³⁸⁶ Viz např. *Prohlášení Moravské národní strany*, s. 2. Podle tohoto prohlášení „*MORAVANÉ JSOU NÁRODEM 11 STOLETÍ. Na tom nic nemění ani ta skutečnost, že naši předkové se za specifické situace hroícího poněmčení přihlásili v minulém století k jednotě s národem českým, avšak za předpokladu samostatnosti Moravy v rámci České koruny*“ (cit. dle tamt.).

³⁸⁷ MICHNA, P., *"Nacionální třetění", nebo jaro národů?*, s. 2.

prostředí jazyk, v případě Moravanů však nebyla vyvinuta žádná vlastní kodifikovaná řeč a byla používána čeština. Podobně např. historická a státoprávní tradice, i když do jisté míry specifické, byly v mnoha ohledech vázány na českého souseda. Proto bylo v pokusech o etablování moravského národa zvýrazňováno tzv. subjektivní („psychické“) pojmání národní příslušnosti, kdy bylo deklarováno právo každého člověka na vlastní, subjektivní rozhodnutí o národní identitě: *„Žijeme v době svobody, kdy jsou společností každému jednotlivci zaručena všechna lidská práva, tedy i právo rozhodnout se ve smyslu příslušnosti k vyšší pospolitosti, k národu, k zemi. Dnes vidíme, jak jsou někdy znaky národa těžko definovatelné. Jedno základní však zůstává: pocit přináležet k určitému kulturně historickému a územnímu celku.“*³⁸⁸ Velký důraz byl kladen na „psychické sebeuvědomování“, které bylo v procesu formování národa označováno za mnohem důležitější než např. jazyk jako objektivní znak.³⁸⁹ Přitom bylo argumentováno proti „statickému“ pojmání národa jako něčeho, co je dané, místo toho měl být celý fenomén chápán jako něco, co je v neustálém vývoji a mění se.³⁹⁰

Ačkoliv se zhruba v polovině roku 1991 pokusil nově nastoupený předseda HSD-SMS J. Kryčer vymezit se proti národní argumentaci MNS, když rozhodně hájil občanský princip proti principu národnímu a odmítl sílící snahy v rámci hnutí o nacionalizaci moravské problematiky³⁹¹, prostřednictvím celkového utvářeného mediálního obrazu dostávaly moravské subjekty převážně nálepku vyvolávačů nacionálních vášní. Tento negativní ohlas nejen na myšlenky, ale také na celkovou činnost hnutí, který je rovněž patrný na v rámci této práce přiblížených intelektuálních debatách, vyvolával zpětně u zástupců moravských regionálních subjektů společně s neustálým odsouváním jejich požadavků na samosprávu pocit nespravedlnosti a křivdy a bylo poukazováno na „urážlivou kampaň proti Moravě a Slezsku.“³⁹² Podle nich byla tato kampaň cíleně zaměřena na hanění celého hnutí, protože jsou jim jeho aktivity a cíle nepohodlné: *„Proto neinformované občany straší rozpadem státu /tj. média – pozn. aut./, neboť stát je když – o*

³⁸⁸ PROCHÁZKA, J., *Neuzavřený národnostní proces*. Moravskoslezská orlice, č. 1, 10. 9. 1990, s. 6.

³⁸⁹ MICHNA, P., *O tzv. „moravském separatismu.“* Moravskoslezská orlice, č. 14, 30. 11. 1990, s. 6.

³⁹⁰ PROCHÁZKA, J., *Neuzavřený národnostní proces*, s. 6.

³⁹¹ KRYČER, J., *V zájmu Moravy a Slezska*. Moravskoslezská orlice, č. 25, 2. 7. 1991, s. 1.

³⁹² Cit. dle *Kampaň proti Moravě a Slezsku*. Moravskoslezská orlice, č. 12, 26. 3. 1991, s. 1.

všem rozhoduje centrum v Praze. Všechny žerty jdou stranou a začíná se kampaň, která zamlčuje podstatné, kompromituje odpůrce a podporuje kosmetické změny.“³⁹³

Jako velmi urážející bylo chápáno nejen to, jak „pražské intelektuálské noviny“ zachycují jejich činnost, ale vůbec Moravany a jejich vlastnosti jako takové. Pohnuté reakce v prostředí hnutí, hlavně v týdeníku HSD – SMS Moravskoslezská orlice, vzbuzovaly komentáře a články vycházející např. v Lidových novinách, na něž se objevovala řada rozhořčených reakcí.³⁹⁴ Tato „kampaň“ vedená v médiích byla chápána jako záměrně načasovaná „Prahou“, která tak v podstatě představovala určitou personifikaci protivníka, zabraňujícího dosáhnout vznesených požadavků.³⁹⁵

Jak však zpětně v některých svých komentářích nebo v rozhovorech uvedli tehdejší činní představitelé moravských regionálních stran, jestli byli členové moravských stran tenkrát rozhořčení z obsahu zpráv, jež o nich v mediálním diskursu byly podávány, jako mnohem horší se o něco později jevilo to, že zhruba po roce 1992 se o nich objevovalo v tisku stále méně informací, které by referovaly o jejich aktivitách a vůbec problematice Moravy, až nakonec nebyly skoro vůbec žádné. Tato skutečnost byla vysvětlována jednak jako důsledek ústupu jejich vlivu na veřejnost, ale také především jako důsledek

³⁹³ Cit. dle tamt.

³⁹⁴ Ostrý nesouhlas vzbuzovaly např. komentáře a fejetony L. Vaculíka nebo J. Hanáka, které se čas od času objevovaly k moravské problematice v Lidových novinách, většinou v rubrice *Poslední slovo* (např. HANÁK, J., *Pustíte to už z hlavy*. Lidové noviny, 24. 9. 1990, s. 1; HANÁK, J., *Kolik republik*. Lidové noviny, 6. 2. 1991, s. 1) nebo i kulturní rubrika šéfredaktora moravské redakce Lidových novin Jiřího P. Kříže *Letem moravským světem* a jeho souhrny o „kulturních a nekulturních událostech na Moravě“. Těmi „nekulturními“ přitom byla míněna činnost moravských stran a iniciativ. Je třeba poznamenat, že tyto a mnoho dalších komentářů byly často ostré a vzbuzovaly rozporuplné ohlasy nejen přímo mezi členy moravského hnutí, ale také mezi čtenáři prostřednictvím jejich reagujících dopisů: jen namátkově uvádím fejeton od J. Bendy Co tam v té Praze děláte, v němž jeho autor vyličil příběh jednoho svého známého z Moravy: „Co tam v té Praze děláte? zeptal se mě různolící muž, zakousl se do klobásy a hřbetem ruky si utřel mastná ústa. Vyslechl podmračeně mou hrdou informaci o 'Palachově týdnu' a sousto zapil sklenkou bílého vína. 'Kdybyste raději makali', řihl hlasitě a jeho chrup zpracoval další lahodné sousto. I přes příjemně vytopený sklípek jsem pocítil náhlé zamrazení. Byl začátek roku 1989.“ Dále článek rozvíjel vlnu demonstrací, která na Moravě a ve Slezsku proběhla v první polovině roku 1991: „Touha po svobodě vyhnala rozhořčené patrioty do ulic, aby skoncovali s totalitou Prahy, s diskriminací Moravy.(...) I můj přítel vyměnil na chvíli vytopený sklípek za chladné náměstí. Demonstroval tak svou identitu, neutralizovanou desítky let pravidelným přísunem klobás a dobrého vína. Procítl z činorodého, více než čtyřicet let trvajících spánku“ (cit. dle BENDA, J., *Co to tam v té Praze děláte?* Lidové noviny, 2. 2. 1991, s. 16). Velmi negativně, jak již bylo uvedeno, byly všeobecně kritizovány často ani ne tak snahy o dosažení samosprávy jako spíše ti, kteří tyto snahy reprezentovali: „Věc Moravy je už dlouho v nepovolaných rukou a mnozí Moravané, stížení domácí slepotou, to dlouho nedovedli prohlédnout. Po sobotních manifestacích některým z nich svítilo, že pod moravskými barvami vytáhli do pole dravci, dobrodruzi a hochštapleři za nikoli moravskou věc“ (cit. dle PŘÍHODA, P., *Nevylít Moravu!* Lidové noviny, 7. 3. 1991, s. 1).

³⁹⁵ *Kampaň proti Moravě a Slezsku*. Moravskoslezská orlice, s. 1 – 2.

„informačního embarga“, které na ně ze strachu před nimi a hnutím prezentovanými problémy uvalily „pražské úřady“.³⁹⁶ Situace v tomto směru byla navíc o to horší, že hnutí ztratilo dokonce své vlastní kanály komunikace s veřejností – v březnu 1992 přestal vycházet časopis Moravskoslezská orlice (či lépe jeho nástupkyně M-Panorama), který představoval hlavní tribunu pro názory zástupců moravských regionálních stran a jejich stoupenců. Také touto ztrátou možnosti veřejné prezentace se hnutí dostávalo do izolace, postupně se rozpadalo a jeho činnost zůstala omezena pouze na úzký okruh aktivních příznivců, který měl oproti předchozím letem limitované možnosti působení ve veřejném diskursu. Důsledkem toho bylo, že se zbytky hnutí zvláště po roce 1992 stále více uzavíraly do sebe a ztrátou široké podpory veřejnosti přišly o tento svůj charakter hnutí.

4.3 Intelektuální debaty o tzv. moravské otázce a jejich odraz v celostátních kulturních periodikách

Reflexe spojená s nárůstem moravského regionálního vědomí pochopitelně nezůstala omezená pouze na samotný region, tj. na diskusi rozvíjenou v přímo v prostředí moravského regionálního hnutí nebo na další debaty na úrovni regionu, ale promítla se rovněž do obsahu médií celostátních. Tato podkapitola má proto za cíl prostřednictvím příspěvků ve vybraných soudobých společensko-kulturních periodikách, konkrétně v časopisech *Tvorba*³⁹⁷, *Literární noviny*³⁹⁸ a *Přítomnost*³⁹⁹ (a spíše doplňkově také v jiných pramenech), přiblížit zaměření a charakter intelektuálních debat, které se v období let 1990 – 1992 sledované problematiky přímo či nepřímo dotýkaly. Na základě vybraných

³⁹⁶ Viz *Rozhovor s Jiřím Adámkem* z 13. 6. 2009 (archiv autorky), *Rozhovor s I. Dřímalem* z 20. 6. 2007 (archiv autorky).

³⁹⁷ Literární časopis *Tvar* byl založen roku 1990 jako týdeník, od roku 1993 se z něj stal obtýdeník. Vydává ho o.s. Klub přátel Tvaru ([http://cs.wikipedia.org/wiki/Tvar_\(%C4%8Dasopis\)](http://cs.wikipedia.org/wiki/Tvar_(%C4%8Dasopis)), 12. 4. 2010).

³⁹⁸ *Literární noviny* je kulturní periodikum s dlouhou tradicí. Vůbec první číslo vyšlo již v roce 1927, v období komunismu byl pokus navázat na předválečné vydávání v 60. letech, které však bylo několikrát přerušeno. Objevily se také pokusy o jejich vydávání v exilu. Po roce 1989 *Literární noviny* poprvé vyšly v dubnu 1990, zpočátku jako příloha *Lidových novin*, samostatně pak byly vydávány až od roku 1992 (http://cs.wikipedia.org/wiki/Liter%C3%A1rn%C3%AD_noviny, 12. 4. 2010).

³⁹⁹ První polistopadové číslo časopisu *Přítomnost* bylo vydáno v červnu roku 1990 a časopis přímo navazoval na prvorepublikovou tradici *Peroutkovi Přítomnosti* (založena v roce 1924). Časopis po svém obnovení vycházel jako měsíčník, nicméně si dlouhodobě neudržel tuto svou měsíční periodicitu a od června 1994 vycházel jednou měsíčně jako příloha *Literárních novin*. V následujícím období ovšem začal časopis, tentokrát pod názvem *Nová Přítomnost*, opět vycházet samostatně. Později došlo opět k přejmenování na *Přítomnost* (<http://www.pritomnost.cz/historie-casopisu/>, 12. 4. 2010).

příspěvků budu analyzovat, jak zde byl utvářen diskurs o tzv. moravské otázce, jaká témata pro něj byla příznačná, s jakými společenskými fenomény byla spojována a také jaké postoje byly nejčastěji k tomuto problému zaujímány. Bude se tedy podobně jako v případě kapitoly o debatách v rámci regionu jednat o přiblížení převládajících mínění o této problematice na základě vybraných pramenů zdrojů.

Dříve než přistoupíme k samotnému rozboru konkrétních příspěvků, jeví se jako užitečné shrnout několik základních postřehů o četnosti výskytu článků vztažených k tzv. moravské otázce ve sledovaných kulturních periodikách a jejich celkovém charakteru. Podobně jako jiná témata, jež se stanou předmětem mediálního zájmu, také problematika Moravy a nárůst moravského regionálního vědomí byly totiž omezeny na určité období, kdy bylo považováno za aktuální a mediálně přitažlivé, aby nakonec došlo k jeho ústupu a celkovému upozadění na úkor témat nových. Co se týká Moravy, ve zpětném pohledu se ukázalo, že se jednalo o téma, které se sice velmi rychle objevilo v mediálním diskursu, a někdy také na sebe s poměrně velkou intenzitou strhávalo pozornost, velmi rychle ale také došlo k jeho marginalizaci, přímo související s rychlým ústupem samotného moravského regionálního hnutí. Tento trend je velmi dobře patrný při podrobnějším prozkoumání denního tisku – na jeho stránkách se zvláště v obdobích intenzivní aktivity moravských regionálních iniciativ objevuje celá řada zpráv, ať již v podobě stručných článků popisujících jednotlivé události nebo různých komentářů těchto událostí a fenoménu obnovujícího se moravanství jako takového. Zvýšený zájem bylo možné zaznamenat zvláště v období prvních veřejných projevů formujícího se regionálního hnutí, tj. již v první polovině roku 1990; dalším výrazným mezníkem, co se týká zvýšené medializace, se stala vlna demonstrací v první polovině roku 1991, pořádaných moravskými regionálními iniciativami, a pak konečně také období druhé poloviny roku 1992, kdy probíhalo jednání o rozpadu Československa a podobě samostatného českého státu.⁴⁰⁰ Podobný vývoj zájmu o tzv. moravskou otázku je možné vysledovat rovněž v případě zde analyzovaných kulturně společenských periodik *Tvorba*, *Literární noviny* a *Přítomnost*, i když se zde projevoval

⁴⁰⁰ Tato zvýšená období zájmu o danou problematiku jsem určila především na základě analýzy příspěvků v *Lidových novinách* v období let 1990 – 1992.

méně zřetelně, než tomu bylo v případě zpráv v denním tisku – tato diference však jistě vyplývá z rozdílného zaměření a charakteru obou těchto typů tiskové produkce.

Tzv. moravská otázka a obnovování regionálního vědomí se totiž v případě sledovaných kulturně společenských periodik, pokud už v nich byla tato problematika vůbec reflektována, objevovala většinou jako součást jiných souvisejících celospolečenských otázek a problémů, především pak otázek spojených s kolektivně identifikačními procesy, jež se staly permanentně přítomným průvodním jevem hlubokých přeměn společnosti v období postkomunistické transformace. Oživené regionální vědomí na Moravě a ve Slezsku a zformování moravského regionálního hnutí bylo proto zdaleka nejčastěji spojováno s všeobecným nárůstem nacionálně, regionálně a lokálně vymezených typů kolektivních identit, přičemž bylo poukazováno na obdobný vývoj v jiných evropských postkomunistických státech.

V kontextu konkrétní situace v Československu byla v řadě příspěvků patrná snaha dávat projevy moravského regionálního vědomí, přecházející až k vyjadřování národní příslušnosti, do souvislosti s rostoucím slovenským nacionalismem, kdy bylo varováno před celkovým nebezpečím posilujících nacionálních tendencí, které by mohly způsobit nestabilitu celého státu a v konečném důsledku také rozpad federace. Tato hrozba zániku Československa, jediného státního útvaru, v němž doposud Češi mohli existovat jako samostatný moderní národ, byla také významným faktorem přispívajícím k zintenzivnění úvah o podstatě české národní existence a diskuse o smyslu českých dějin, jež se vracela pokaždé, když docházelo k zásadním společenským přeměnám.⁴⁰¹ Tzv. moravská otázka, i když by se logicky mohla vzhledem k vyvíjejícímu se dění kolem samosprávnosti Moravy jevit jako jedna ze stěžejních součástí této diskuse, v ní figurovala pouze zprostředkovaně a hlavní pozornost byla věnována především promýšlení dějinné existence českého státu s Moravou jako jeho samozřejmou, samostatně příliš nezohledňovanou součástí, dále také jeho postavení v širším evropském kontextu a úvahám o vzájemných česko-slovenských vztazích, na nichž byla založená existence společného státního celku. Postavení Moravy

⁴⁰¹ Srov. HAVELKA, *Dějiny a smysl: obsahy, akcenty, a posuny „české otázky 1895 – 1989*, NLN, Praha 2001.

nebo Slezska v rámci českého státu a jejich vztah k dalším částem, především k Čechám, bylo tedy diskutováno spíše okrajově a v náznacích, přesto však lze tvrdit, že se tato otázka stala integrální, i když poněkud skrytou součástí takto orientovaných úvah.

Jak jsem již naznačila, ve sledovaných kulturně společenských časopisech se reflexe celé regionální problematiky a specifických regionálních tradic objevovala do té míry, do jaké se v nich stávalo signifikantní téma kolektivních identit a s tím úzce spojená snaha rekapitulovat předchozí období tváří tvář současnému společenskému dění. Jako jeden z nejaktuálnějších problémů se stále znovu objevovala otázka, jak se vyrovnat s dědictvím předchozích desetiletí komunistické diktatury, která komplexně zasáhla do života celé společnosti, a také jak se po jejím zhroucení a zneplatnění předchozích ustálených vzorců orientovat v nových, rychle probíhajících procesech.

Na složitost dynamicky probíhajících změn a na ně navazující bezradnost a nejistotu celé společnosti poukázal např. ve své úvaze o podobě kolektivních identifikací soudobé společnosti v časopisu Tvar Jiří Příbáň. Příčiny tohoto stavu měly podle něj hluboké kořeny, související především s nástupem totalitního režimu, kdy postupně docházelo k rozpadu tradičních kulturních hodnot společnosti a místo nich etablovaná komunistická moc usilovala o vštípení vlastních hodnot do společenského povědomí, jež by vystihovaly nový společenský řád. I když podle jeho názoru tato „státní kultura“, která byla těmito novými hodnotami jako vzájemná solidarita, kolektivnost a sociální konstruktivismus postupně vytvořena, nebyla všeobecně přijímána ve společenském životě, přesto ho významně ovlivnila a zapustila v něm hluboké kořeny. Vzniklo tak jakési kulturní a hodnotové prázdno, doprovázené rozpadem společenských a kulturních norem, které však s politickými změnami po roce 1989 nezmizelo a přetrvávalo nadále.⁴⁰² To se mělo projevit již krátce po tzv. listopadové revoluci v Československu, která podle Příbáně znovu oživila otázky mravnosti každého člověka: *„Vystřízlivění z davového opojení, kde jsme se všichni ‘ukázali jako mravní a silní lidé’, přineslo tyto nepříjemné otázky do následující každodennosti. Soudržnost a z ní vyplývající pocit jistoty a bezpečí v davu rychle*

⁴⁰² PŘIBÁŇ, J., *K otázkám ztracené identity*. In: Tvar, č. 2, 10. 1. 1991, s. 6.

pominuly.⁴⁰³ Místo toho se prý po tomto krátkém období euforie, které přetrvávalo přibližně mezi listopadem 1989 a dubnem 1990, začala projevovat hluboká krize, patrná jak na úrovni individuální, tak celospolečenské.⁴⁰⁴

Skutečný stav společnosti podle Příbáňe začal být zřejmý až v průběhu parlamentních voleb v červnu 1990, kdy se již naplno projevila nedostatečná zkušenost lidí s občanskou společností a také celá řada negativních tendencí ve veřejném životě. Vedle samotného průběhu voleb si všiml také některých jejich překvapivých výsledků – kromě toho, že si pozici v parlamentu nadále udrželi komunisté, spatřoval jejich mimořádnost v tom, že „*se do parlamentu dostávají nacionalistické a regionální strany a hnutí, jejichž politika je převážně založena na populistické vlně bolestínského sobectví, falešného trpělivství a hysterizujícího vyhledávání nového nepřitele namísto starého, který již ztratil na aktuální nebezpečnosti.*“⁴⁰⁵ Na druhou stranu však chápal tyto tendence jako pochopitelný jev tehdejšího sociálního života: „*Stále totiž přetrvávají důsledky situace, kdy sociální identifikace na základě místního nebo velmi deformovaného národního citění byla pro široké vrstvy obyvatelstva často jediným přirozeným a nezpochybňovaným projevem. Přirozené struktury sociálního světa se dodnes ještě nestačily nějak význačně ustavit.*“⁴⁰⁶ Právě přetrvávající a dále se prohlubující prázdnota sociálních hodnot a norem společně s narůstající naléhavostí různých sociálních problémů a „*vystřízlivěním z revolučních snů*“ byla podle něj příčinou úspěchu nacionálních a regionálních kolektivních identifikací, které našly ohlasy také v politice.⁴⁰⁷

Nárůst těchto kolektivních identit byl chápán také dalšími autory jako jeden z nejaktuálnějších soudobých problémů a byla patrná snaha vysvětlit jeho příčiny a souvislosti. Podle socioložky J. Šiklové bylo o vzrůstajícím nacionalismu nutné uvažovat jako o snaze lidí hledat novou identitu ve složitém období: „*Nacionalismus, který se nyní tak náhle vyskytuje skoro u všech občanů východní a střední Evropy, je výrazem totálního hodnotového vakuu, ale i výrazem studu. Vypovídá o absenci jiných hodnot. Svoboda byla*

⁴⁰³ Cit. dle PŘIBÁŇ, J., *K otázkám ztracené identity*. In: Tvar, č. 3, 17. 1. 1991, s. 6.

⁴⁰⁴ Tamt.

⁴⁰⁵ Cit. dle PŘIBÁŇ, J., *K otázkám ztracené identity*. In: Tvar, č. 4, 24. 1. 1991, s. 6.

⁴⁰⁶ Cit. dle tamt.

⁴⁰⁷ Tamt.

*získána, ale není ji zatím čím naplnit a zaplnit.*⁴⁰⁸ Přiklonila se tak k názoru, že nacionalismus se stal výrazem snah lidí o hledání nových sekundárních sociálních statusů poté, co ty staré jako např. vzdělání, pracovní pozice nebo majetek byly kontaminovány předchozím zdiskreditovaným systémem, konformitou s ním anebo prostě jen mlčením. Národní identita a nacionalismus tak pro některé jedince mohla podle ní sloužit jako náhradní sociální status, v němž byla nacházena osobní identita a hrdost, jíž se v minulosti vzdali.⁴⁰⁹

Na Šiklovou svým příspěvkem v Přítomnosti navázal J. Horálek. Příčinu „erupce nacionalismu“ prý nebylo možné hledat pouze v přílišném internacionalismu celé komunistické ideologie, jak bylo často v souvislosti s růstem nacionálních tendencí v postkomunistických státech z různých stran poukazováno, a v nazrání nacionálních problémů bez jakéhokoliv ventilu; jako daleko výstižnější vysvětlení se mu jevila „*obecná frustrace a bezradnost zpozdilých a demoralizovaných společností.*“⁴¹⁰ Vzhledem k panující náladě pak mohla podle něj být myšlenka národního sebeurčení pro mnoho lidí svůdná. Horálek se rovněž konkrétně věnoval sílicímu slovenskému nacionalismu a také „kvazinacionalismu moravskému.“ Uvedl je do souvislosti s moderním nacionalismem českým, který ovšem podle rozšířené představy svého naplnění již došel a to v době formování moderního českého národa, jež vyvrcholila založením samostatného státu. To samé ale podle něj nešlo tvrdit o zbylých dvou nacionalismech a zvlášť ve slovenském případě prý byla potřeba počítat s obdobným vývojem jako v případě českého nacionalismu, tj. s ustanovením samostatného slovenského státu.⁴¹¹

Právě hrozba rozpadu československé federace vyvolávala společně s přihlédnutím k vývoji v jiných postkomunistických zemích a zde stále sílicími etnickými či nacionálními konflikty vážné obavy z možných obdobných problémů také v Československu a tyto obavy byly příčinou převážně negativního hodnocení nacionálního principu jako takového. Téma nacionalismu a národního vědomí se proto stalo výraznou linií v

⁴⁰⁸ Cit. dle ŠIKLOVÁ, J., *Nacionalismus jako kompenzace*. In: Přítomnost, č. 3, 7. 3. 1991, s. 19.

⁴⁰⁹ Tamt.

⁴¹⁰ Cit. dle HORÁLEK, J., *Nacionalismus, nejde jen o slova*. In: Přítomnost, č. 3, 7. 3. 1991, s. 23.

⁴¹¹ Tamt.

intelektuálních debatách o podstatě českých dějin, které byly po roce 1989 opět oživeny - tentokrát však neprobíhaly pouze na stránkách samizdatu a exilových tiskovin, ale přímo v oficiálním diskursu⁴¹² a do velké míry navazovaly na předchozí historickou diskusi z prostředí tzv. demokratické opozice v období normalizace.⁴¹³

Jedním z impulsů pro polistopadovou debatu o různých aspektech českých dějin se stala samizdatová publikace *Češi v dějinách nové doby: Pokus o zrcadlo* od trojice autorů Petra Pitharta, Petra Příhody a Milana Otáhala, vyšlá pod pseudonymem Podiven.⁴¹⁴ Podiven se pokusil podat odlišný pohled na novodobé české dějiny zbavený tradičních historických mýtů a také nalézt příčiny jejich katastrofálního vývoje po roce 1938 a do toho spadajícího nástupu dvou totalitních režimů. Za tu nejdůležitější byl autory označen český nacionalismus, který byl chápán jako škodlivý prvek prostupující celé české novodobé dějiny. Tento předpoklad se odrazil v interpretaci epochy tzv. národního obrození, odporující v podání Podivena jejímu tradičnímu pojetí v historiografii i v obecném historickém povědomí – podle této interpretace měl sílící český nacionalismus přispět k rozkladu Rakousko – Uherské monarchie, která představovala garanta zachování stabilních poměrů v regionu střední Evropy a ochranu proti dvěma velmocem – Rusku na východě a Německu na západě. Naopak vysoce negativně byl hodnocen vznik samostatného československého státu, jenž měl osudově poznamenat vztahy mezi Čechy a Slováky a také mezi Čechy a Němci. Celkově období První republiky, vrcholící Mnichovskou dohodou, se z pohledu autorů jeví jako úpadková etapa. Český

⁴¹² Konkrétně na stránkách sledovaných časopisů Literární noviny, Přítomnost a Tvorba se objevila celá řada polemik, znovu řešících otázky minulosti a současné a budoucí perspektivy národní existence, které odkazovaly na původní spor Pekaře a Masaryka a na jejich pokračovatele. Viz např. ČORNEJ, P., *Mýty, jistoty a hodnoty v českých dějinách*. In: Tvar, č. 5, 31. 3. 1991, s. 4, 5, 11; SLÁMA, M., *Česká otázka z pohledu marxismu*. In: Tvar, č. 17, 25. 4. 1991, s. 4, 5; BALAJKA, B., *Křivé zrcadlo obrození*. In: Tvar, č. 23, 6. 6. 1991, s. 1, 4; KOŘALKA, J., *Češi jako moderní evropský národ*. In: Tvar, č. 24, 13. 6. 1991, s. 1, 4; RAK, J., *České (středoevropské) evropské*. In: Tvar, č. 6, 6. 2. 1992, s. 1, ČORNEJ, P., *Příčiny sporu o smysl české minulosti*. In: Tvar, č. 8, 20. 2. 1992, s. 1, 6; RAK, J., *V zajetí mýtů*. In: Tvar, č. 19, 7. 5. 1992, s. 1, 4; NAKONEČNÝ, M., *O pořádek v dějinách*. In: Literární noviny, č. 10, 12. 3. 1992, s. 3.

⁴¹³ Srov. HAVELKA, M., 2001, s. 162 – 179, HAVELKA, M. (ed.), *Spor o smysl českých dějin 2, 1938 – 1989*, Torst, Praha 1995/2006, s. 37 – 58, KOPEČEK, M., 2008, s. 256 – 257. Tato diskuse byla živá zvláště po celá 80. léta, kdy se do ní zapojila celá řada historiků, filozofů či sociologů. Jejím předmětem se stala v první řadě otázka historické paměti a na ní navázaná problematika komunistického dějepiscectví, které usilovalo o její masivní redefinici, dále také celkové pojetí českých dějin a snaha o nalezení adekvátnějšího pohledu na ně než toho, o jehož vytvoření usilovala oficiální marxistická historiografie (součástí této debaty byla také již zmiňovaná diskuse o střední Evropě).

⁴¹⁴ PODIVEN, *Češi v dějinách nové doby – pokus o zrcadlo*, Rozmluvy, Praha 1991.

nacionalismus byl tedy podle Podivena elementem, který zapříčinil tragický vývoj českých zemí, ale měl podíl rovněž na katastrofických událostech v Evropě, k nimž došlo po 1. světové válce.⁴¹⁵

Tato odlišná a vcelku radikální interpretace vzbudila řadu reakcí, které ji převážně odmítaly jak pro její formální nedostatky, spočívající v hrubých faktografických chybách, ale především pro samotné hodnocení českých dějin, nekompromisní odmítnutí jejich tradičních historických narativů a jejich nahrazení novými výklady. Podle historika Jiřího Raka se v případě Podivena jednalo o necitlivý historický přístup, v němž nebyla zhodnocena skutečnost, že podobný národně uvědomovací proces s prvky nacionalismu probíhal také jinde v Evropě a měl řadu pozitivních funkcí, k nimž patřil hlavně jeho podíl na vytvoření občanské společnosti. Přesto se i Rak pokusil o odmytologizování některých stereotypů zvláště o době národního obrození a o „znovuvzkříšení“ českého národa ohroženého germanizací a o úsilí skupiny vlastenců v boji proti „černo-žluté hydře.“⁴¹⁶ Co se týče ožívování nacionalismu v soudobém kontextu, také on ho považoval spíše za negativní jev: „*Je samozřejmě jasné, že v našem věku, kterému mj. právě nacionalismus přivodil tolik strádání, se s ním již nemůžeme ztotožňovat, cesta vpřed ale vede jeho překonáním, nikoliv pouhou nic neřešící negací* /odkaz na Podivena, pozn. aut./.“⁴¹⁷

Jeden z nejvíce negativních postojů k významu nacionální složky v českých dějinách a novodobému vzestupu nacionalismu představovaly názory historika D. Třeštíka. Ten se již těsně po listopadových událostech na konci roku 1989 v příspěvku v ČČH, glosujícím v prvním řadě vývoj české historiografie v minulých desetiletích komunistické diktatury a také nové výzvy, které v návaznosti na změněný společenský kontext před historiky stály.⁴¹⁸ Třeštík ovšem rovněž přistoupil k celkovému zhodnocení minulé doby a zároveň načrtl úkoly, jež před českou (československou) společností stály v přelomovém období, které chápal jako významný dějinný zvrat. Zhroucení předchozího společenského a hospodářského systému neviděl pouze jako ztroskotání moci, ale především jako krach

⁴¹⁵ PODIVEN, 1991.

⁴¹⁶ RAK, J., *V zajetí mýtů*, Tvar, s. 1

⁴¹⁷ Cit. dle tamt., s. 4.

⁴¹⁸ TŘEŠTÍK, D., *České dějiny a čeští historikové po 17. listopadu*. In: ČČH, roč. 88, č. 1, 1990, s. 106 – 118.

jedné velké ideologie, který se stal výzvou k hledání nových východisek, jež se ovšem zdála v dané situaci nejasná. Vedle nutnosti zásadně změnit historickou vědu jako takovou a zbavit jí diskreditace, kterou v minulosti získala, považoval za nezbytné skrze historický výklad předefinovat základní principy, na nichž byla postavená existence české společnosti. Označil přitom za omyl návrat k předchozím národním koncepcím českých dějin, jež byly v minulosti součástí sporu o jejich smysl, a místo toho považoval za nutné najít východisko nové, lépe odpovídající charakteru společnosti a doby. Aniž by, jak zdůraznil, chtěl úplně rezignovat na národní rámec českých dějin, tímto „smyslem“ by podle něj měl být *„rozsáhlý komplex otázek“*, který by bylo možné shrnout do hesla „my a Evropa“, tedy hledání smyslu národní existence v evropském kontextu a místa v něm. Tento nový, „evropský“ smysl českých dějin podle Třeštíka by také mohl posunout český národ od jazykově nacionální koncepce směrem ke koncepci státně občanské, která se prosadila v jiných evropských státech: *„to, co je dnes českým národem, není již jazykově určeným, k jakémusi nacionalisticky zabarvenému sektářství směřujícím uzavřeným společenstvím, ale široce otevřenou, o svou státnost se opírající společností, rovnoprávným a brzy rovnocenným hráčem v tom orchestru obdobných národů, jimž je dnes (a vždy byla) Evropa. Zde musíme hledat smysl našich dějin.“*⁴¹⁹ Přechod od nacionální koncepce směrem ke státně občanské byl z pohledu Třeštíka nezbytný rovněž z hlediska řešení řady vnitřních problémů, souvisejících s předpokladem, že v rámci českého národa se prý budou hlásit o svou etnicitu různé skupiny – např. Židé nebo také právě Moravané a možná i Slezsko. Zachování národní koncepce by pak z hlediska Moravy znamenalo pokračovat „v dosavadním pražském imperialismu, mluvícím poněkud nadutou samozřejmostí jménem Prahy za celé dějiny Čech a Moravy.“⁴²⁰ Její obhajoba by tak znamenala rovněž vyhocení nacionalismu uvnitř státu.⁴²¹

Debata o národním a státně občanském principu jako konkurenčních principech společenské integrace se stala integrální součástí diskursu o kolektivních identitách, který

⁴¹⁹ Cit. dle TŘEŠTÍK, D., *České dějiny a čeští historikové po 17. listopadu*, s. 111 – 112.

⁴²⁰ Cit. dle tamt., s. 111.

⁴²¹ V příspěvcích z pozdějšího období se však Třeštík k otázce Moravy pravděpodobně pod vlivem silících moravských regionálních iniciativ a jejich stále radikálnějšího programu vyjadřoval odmítavě.

se v tomto období rozvíjel. Přitom národní princip a jeho možné vyústění ve vzestupu nacionálních tendencí, byl často chápán jako překážka, bránící vstupu do Evropy a evropské integraci, jejíž součástí se chtěly státy střední a východní Evropy stát.⁴²² V případě Československa byla tato hrozba vyslovována pochopitelně především v souvislosti s problémem rostoucího slovenského nacionalismu, kdy zatímco v případě Čechů bylo vyjadřováno přesvědčení, že se již přiklonili k „vyspělejšímu“ státně občanskému principu, v případě Slováků prý stále dominoval spíše princip národní.⁴²³ Jak se ovšem ukazovalo, jisté tíhnutí k němu v rámci českých zemích prostřednictvím moravského regionálního hnutí také nebylo zcela vyloučené.

D. Třeštík ve svém o několik let starším příspěvku z května 1992, tedy uprostřed období dalekosáhlých společenských změn a stále reálněji se jevícímu rozpadu federace, který byl adresován slovenskému sociologovi Kusému, komentoval tento nárůst nacionálních a etnických tendencí velmi kriticky: *„Je to směšné – po katastrofickém zhroutení jedné z nejživotnějších iluzí minulého století, socialismu, se chceme léčit další iluzí našich dědů – národem. Proto prozpěvujeme jejich starou písničku a upadáme při ní do libého kolektivního transu. Až dosud na každý takový veliký sen lidstvo šeredně doplatilo. Jistojistě se velmi brzy probudíme i z toho snu a bude to horší než v transu socialistickém.“*⁴²⁴ Národ přitom označil za něco, co není vůbec tak „přirozené“, jak se tváří, ale s odkazem na teoretika nacionalismu B. Andersona za výsledek *„propagandy malých skupin inteligentů, obrozujících něco, co neexistovalo“*, tedy za umělý výtvar. Nacionalismus, vyskytující se přibližně v posledních dvou staletích, zase chápal jako krok zpět, protože podle něj se staletý evropský vývoj ubíral přesně opačným směrem: zformování většiny moderních evropských národů totiž prý předcházela existence raně středověkých kmenů, které vykazovaly jisté známky protonacionality. Avšak řecká civilizace ani křesťanství jako dva základní principy, na nichž byla budována evropská civilizace, neobsahovaly národní myšlenku: *„Kultivace socializační potřeby člověka*

⁴²² Srov. HOLÝ, L., s. 177.

⁴²³ Např. HORÁLEK, J., *Nacionalismus, nejde jen o slova*, op. cit., s. 23.

⁴²⁴ Cit. dle TŘEŠTÍK, D., *Carissime (List příteli M., profesorovi bratislavské univerzity)*. In: Literární noviny, č. 19, 14. 5. 1992, s. 3.

postupovala směrem od etnického principu k principu univerzálnímu (v případě křesťanství) nebo občanskému. Pak bychom museli moderní národ chápat jako upadnutí zpět do barbarství.“⁴²⁵

Zároveň však zaznívaly hlasy proti tomuto přístupu, který chápal nacionalismus a národní prvek jako něco spíše negativního, co by mělo být upozaděno. Přímoou reakcí na Třeštíkův příspěvek v Literárních novinách byla kritika výše popsaného textu, Dopisu příteli M., od A. Hamana, který s Třeštíkovými názory vedl polemiku a upozornil na problematičnost některých jeho tvrzení. Ta měla vyplývat především ze směřování dvou rozdílných pojmů, jimiž je národní vědomí na straně jedné a nacionalismus na straně druhé. Podle něj *„nacionalismus je pouze politicky ideologizovanou extrémní formou národního sebevědomí (...).*“⁴²⁶ Varoval také před „dobovou módou“, která novodobý vývoj českého státu považuje od dob moderního formování národa za „historický omyl“ plynoucí z nacionalismu, a dodal, že *„(...) dnešní pokusy znehodnotit odkaz obrozenců nálepkou nacionalismu se objevují v situaci, kdy naše národní sebevědomí, systematicky likvidované univerzalistickou doktrínou socialismu a proletářského internacionalismu, vyžaduje spíše obnovu a posilu schopnosti přehodnotit zvládnuté a oživit zapomenuté tradiční hodnoty národní kultury (počínaje kulturou jazykovou) než postmodernisticky antihistorický negativismus či křesťansky univerzalizující nostalgické reminiscence na středověký svět.*“⁴²⁷

V podobném duchu, kdy byla bráněna národní idea jako nosný princip identifikace a naopak odsuzována její přehnané marginalizování, vyznívalo více reakcí. Bylo poukazováno na nutnost hledání nové podoby sebeidentifikace, bez níž podle mnohých nebylo možné, aby se uskutečnil úspěšný proces přechodu společnosti od komunistického systému k demokratickému, a na nepostradatelnost identifikace na základě příslušnosti k národu: *„(...) jak bychom bez vyrovnání se s národním prvkem naší vlastní bytnosti*

⁴²⁵ Cit. dle TŘEŠTÍK, D., *Carissime (List příteli M., profesorovi bratislavské univerzity)*, s. 3.

⁴²⁶ Cit. dle HAMAN, A., *Národní (sebe)vědomí a nacionalismus. Poznámka k dopisu D. Třeštíka*. In: Literární noviny, č. 25, 25. 6. 1992, s. 4.

⁴²⁷ Cit. dle tamt.

*dokázali najít onu kýženou identitu, dokázali se vyrovnat s našimi dějinami?*⁴²⁸ Tato otázka podoby vlastní národní existence se stávala aktuální rovněž v souvislosti s neustálým deklarováním „návratu do Evropy“ a z něj vyplývajícím potencionálním rozporem, který by mohl být vyvolán nesourodostí mezi národní identifikací a myšlenkou příslušnosti k vyšším, nadnárodním celkům, tedy především k Evropskému společenství. Panovala proto nejistota nad tím, jak by mohly tyto dva protikladně chápané principy být slučitelné, jež se projevovala vyjadřováním jak souhlasu či naopak nesouhlasu s názory, že národní prvek je v dnešní Evropě (tedy především v té západní) již ustupujícím elementem, jehož nahradí jiné typy identifikace.⁴²⁹

S promýšlením významu národní identity a problematiky nacionalismu souvisela již částečně zmiňovaná diskuse o charakteru češství a jeho vývojových paralelách, která se opět staly jedním ze zásadních bodů společenské sebereflexe po roce 1989. Jako stěžejní období v interpretaci těchto otázek přitom byla chápána doba tzv. národního obrození a formování českého národa, jejímž vrcholem byl vznik novodobé české či spíše československé státnosti. Je přitom pozoruhodné, že problematice Moravy a vývoje národního vědomí jejích obyvatel nebyla věnována příliš velká pozornost a byla v těchto úvahách zmiňována spíše okrajově. Jedním z těch, kdo se pozastavil nad její rolí v komplikovaném procesu formování českého národa, byl historik J. Kořalka. Tento proces, jak je známo, spojil s působením pěti různých, navzájem jen stěží slučitelných národně politických tendencí, jež tehdy měly podíl na tehdejší vývoji.⁴³⁰ Vedle již v předchozím jeho díle formulovaných tendencí - tendence ke státně politickému rakušanství, tendence k rozšíření velkoněmectví, všeslovanské tendence, směřování k dvojjazyčnému „bohemismu“ a „moravismu“ a vítězné tendence k vytvoření českého národa, doplnil

⁴²⁸ Cit. dle PEŠEK, J., *Nezlobte se, ale já jsem Čech*. In: Tvar, č. 15, 11. 4. 1991, s. 1.

⁴²⁹ Např. J. Pešek se vyjádřil o budoucím významu národů v Evropě takto: „*Je vůbec národní moment ve světě tak mrtev a stoprocentně odložen na smetišť dějin? Ani západoevropská integrace přece nehlásá nic o eliminaci národů ve společenství. (...) Hovoří se o Evropě regionů, o Evropě specifických lokálních společenství, hodnotných právě svojí specifičností.*“ Právě tato rozmanitost podle něj vytvořila základ fungujícího evropského „ekosystému“: „*A tak myslím, že hodnota toho „zůstat Čech“ je pro duchovní ekologii Evropy momentem významným*“ (cit. dle tamt., s. 8).

⁴³⁰ Srov. KOŘALKA, J., *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Argo, Praha 1996.

Kořalka v tomto svém článku o problematice národní identity v časopisu Přítomnost ještě tendenci šestou – a to tendenci k moravskému regionalismu.⁴³¹

Podle něj z historického hlediska nebylo v rozhodující době utváření národního vědomí samozřejmé, že na Moravě zvítězí česká národně politická tendence, a poznamenal, že zde není ani v současné době tak jednoznačná jako v Čechách. Jednu z hlavních příčin spatřoval v působení dvojjazyčného zemského patriotismu na Moravě, který zde přetrval mnohem déle a silněji než v Čechách. Kořalka ovšem dokonce „s jistou rezervou“ uvažoval o existenci samostatné národně politické tendence v podobě slovanského moravanství, tj. snahy o prosazení Moravanů jako svébytného národa vedle Čechů a Slováků. Jazyk, považovaný za jeden z hlavních znaků národa, ovšem konstituovaný nebyl: *„Pokus o vytvoření moravského spisovného jazyka kolem roku 1840 byl zcela neúspěšný a setkal se s rozhodným odmítnutím předních činitelů českého národního hnutí pocházejících z Moravy, především Františka Palackého. Trvalo však několik desetiletí, než se německá část politické a kulturní reprezentace obyvatelstva Čech a Moravy začala považovat za moravské Čechy.“*⁴³² Podle Kořalky se však nepodařilo rozdíly vzniklé rozdílným vývojem českého národního hnutí v Čechách a na Moravě překonat úplně, ale pouze zčásti a ty se momentálně také projevují v probuzeném moravském regionalismu. J. Kořalka dále vybídl, aby byl v českých zemích a v celém Československu v návaznosti na současné a budoucí integrační procesy středoevropské a celoevropské zachován klid *„v ovzduší rozbouřených vášní národních a regionálních v našem zeměpisném prostoru.“*⁴³³ Věřil také v poklidné ústavní řešení při hledání vhodného postavení pro všechny národní a regionální skupiny v rámci Československa.

Jak se však postupem doby stále zřetelněji ukazovalo, dosažení reálné politické dohody ať v otázce Moravy, tak především v otázce Slovenska, nebylo možné a jednání se nikam neposouvala. Již několikrát zmiňovaným zásadním mezníkem se v obou případech staly parlamentní volby v roce 1992, po nichž vzniklo nové rozložení politických sil, které zjednodušilo a značně urychlilo proces rozhodování. Změna postoje v souvislosti s otázkou

⁴³¹ KOŘALKA, J., *Historické problémy s národní identitou*. In: Přítomnost, č. 4, 1991, s. 18 – 19.

⁴³² Cit. dle KOŘALKA, J., tamt., s. 19.

⁴³³ Cit. dle tamt.

společného československého státu nebyla zřetelná pouze v přímých vyjádřeních politiků, ale také v celkovém kulturně společenském ovzduší, v němž se začalo objevovat přesvědčení, že rozdělení společné česko-slovenské federace je v podstatě nevyhnutelné. Např. těsně po parlamentních volbách, již 18. 6. 1992, skupina 14 intelektuálů v čele se spisovatelem Ludvíkem Vaculíkem podepsala a vydala v Literárních novinách manifest *Úleva z rozhodnutí*, který odrážel určitou rezignaci a únavu z dlouhých jednání o podobě společného státu a přání, aby nastalá patová situace byla vyřešena rozdělením federace na dva samostatné státy.⁴³⁴ Podle nich se definitivním impulsem pro volbu tohoto řešení staly právě výsledky voleb, které odhalily rozdílné směřování obou celků: zatímco v ČR se volbami potvrdila vůle národa „*po svobodném hospodářství a politické demokracii*“, na Slovensku volební výsledky naopak měly potvrdit „*vývoj ke společnosti řízené státem, s prvky národního socialismu, a tyto dvě tendence nelze podle našeho názoru spojit ve společnou vůli pod společnou vládou.*“ Navíc se prý také projevilo, že zatímco Češi završili své „národní obrození“ vznikem československého státu, neplatí toto pro Slováky, kteří o ustavení vlastní státní existence stále intenzivněji usilují. Signatáři výzvy proto vyzvali politiky, aby vzali vážně přání Slováků a umožnili jim, co žádají. Současně však dodali, že tento vývoj událostí pro ně představuje hluboký otřes.

Dále bylo konstatováno, že „*svým rozhodnutím nám Slováci dávají impuls i volnost, abychom se ohlíželi po novém úkolu, v širším obzoru*“, nějakou „*novou ideu státu českého*“. Bylo tak jasně vyzváno k hledání nových perspektiv existence samostatného českého státu a k soustředění se na vlastní problémy, které bude možné daleko rychleji a efektivněji řešit. Podle nich měly rovněž odpadnout potíže spojené s nacionalismem: „*Bez umělého nacionalizování dají se všechny otázky pojmenovat i řešit věcněji, včetně například – či zejména – samosprávy Moravy a Slezska.*“ Bylo však důrazně apelováno na to, aby tento česko – slovenský rozchod proběhl pokojně a bez zbytečných sporů.⁴³⁵

⁴³⁴ *Úleva z rozhodnutí*. In: Literární noviny, č. 24, 18. 6. 1992, s. 1.

⁴³⁵ Tamt.

S ostrou kritikou, odporující stanoviskům zveřejněným v *Úlevě z rozhodnutí*, vystoupil rovněž v Literárních novinách Petr Pithart.⁴³⁶ Především mu vadilo, jak lehce se v prostředí české společnosti vzdala existence společného státu a také rychlost, s jakou se intelektuálové ztotožnili s rozhodnutími politiků: „*Když vzdělanci takto příčinlivě vylad'ují svůj hlas s banálním samospádem politiky stranické, co můžeme čekat od jednotlivých politiků, nevidících zpravidla dál než do příštích voleb?*“⁴³⁷ Jako ještě nedávný premiér nesouhlasil se směrem, jímž se vyvíjelo jednání nových politických špiček, a s rozhodnutím rozdělit federaci, které chápal jako „*kroky z Evropy ven*“. Pithart také kritizoval rétoriku české strany, kdy Čechům byl obecně připisován v souvislosti s charakterem jejich státnosti občanský princip, korespondující v soudobém diskursu převážně s vyspělostí národa a umírněností, zatímco Slovákům se v protikladu téměř automaticky přisuzoval princip národní, vnímaný podstatně méně pozitivně. Jak však Pithart podotkl, občanský princip by neměl být chápán jako něco, o co se Češi zasloužili, ale spíše důsledek historických událostí (argumentoval tak, že území českých zemí se stalo etnicky a národnostně téměř homogenní poté, co ve státě přestali žít Židé a co došlo k vyhnání Němců). Přitom však prý nacionalismus z české společnosti nevymizel a po roce 1989 se začal znovu projevovat. Tento novodobý český nacionalismus získal ovšem jinou podobu než nacionalismus slovenský, protože se podle Pitharta jednalo o nacionalismus silnějšího, který může být mnohem bohorovnější a shovívavější ve vztahu k slabšímu partnerovi (tj. Slovákům nebo také Moravanům).

Dále Pithart zmínil další podle něj typickou vlastnost Čechů: „*Češi cítí centralisticky a ani o tom nevědí.*“ Prahu popsal jako bezkonkurenční centrum celé země, což charakterizoval jako českou „přirozenost“, a to se také promítlo do spontánního českého sklonu „*dávat přednost unitárnímu uspořádání nedávno ještě myslitelného Československa.*“ Tuto tendenci také vztáhl do souvislosti s Moravou: „*Nemylme se, tento sklon je a bude také u zdroje zatím „neřešitelné“ otázky moravské. Ano, zemské zřízení či spolkové uspořádání nic Čechům (...) nepřinese. Ale máme proto být slepí a hluší k jiným*

⁴³⁶ PITHART, P., *Úleva vzdělců*. In: Literární noviny, č. 41, 15. 10. 1992, s. 3.

⁴³⁷ Cit. dle tamt.

přirozeným potřebám jiných?“ Narážel tak na vedle nebezpečných tendencí k nacionalismu na další v diskusích se objevující protiargument v souvislosti s řešením slovenského ale také moravského problému – a to na neustále zdůrazňované ekonomické hledisko a na požadavek funkčnosti, které prý na české straně převládli v přístupu k řešení jak česko-slovenských vztahů, tak v otázce vnitřního územněsprávního uspořádání českých zemí.⁴³⁸ Podle Pitharta ve volbách zvítězili v Čechách „inženýři s placatým a netrpělivým viděním světa. Technokraté, kterým bude zřejmě unikat spousta nikoliv nedůležitých věcí, takových, které se nevejdou do kalkulace typu zisk a ztráta.“⁴³⁹ Tento přístup se projevil v otázce Slovenska a s jeho důsledky se navíc ztotožnili také čeští intelektuálové, kteří si „oddechli“.⁴⁴⁰

Ať byly z různých stran vyjadřovány souhlasné či nesouhlasné postoje k rozpadu federace, v létě a zvláště pak na podzim 1992 se stal blížící se vznik dvou samostatných celků neoddiskutovatelným faktem a jako vysoce aktuální se vedle hledání příčin rozpadu Československa začala stále intenzivněji vynořovat otázka existence samostatného českého státu, otázka jeho ideového zakotvení v návaznosti na minulé i současné dění a dále také snaha hledat další směry budoucího vývoje nového státního celku, s jehož vznikem ještě donedávna nikdo nepočítal. Toto vyzývání k sebereflexi a hledání nových perspektiv bylo sice přítomné po celou dobu zásadního období celospolečenské transformace v letech 1990 – 1992, na jeho konci se však stalo díky výše zmíněnému vývoji a událostem ještě naléhavější.⁴⁴¹ Na druhou stranu, i když byla obecně pocíťována jakási nutnost kritického zhodnocení minulosti a určení ideových východisek nového státního celku, nebylo přitom

⁴³⁸ Pithart s postupem nového politického vedení v otázce federace, podle jeho názoru poznamenaným ekonomickým determinismem, nesouhlasil a byl přesvědčený, že společný stát bylo možné zachránit. Ztroskotání česko-slovenských jednání v letech 1990 – 1992 dával Pithart za vinu především české straně a její neochotě vyjít vstříc požadavkům Slováků, což mělo zatížit vzájemný vztah. Sebekriticky se vyjádřil i ke svému neúspěchu v tomto směru v období, kdy byl premiér. Podle jeho přesvědčení dohoda obou stran byla možná ještě na jaře 1992, kdyby Češi přistoupili na vytvoření společného státu „zdola“ – tj. že by byla federace vytvořena na proklamování dvou svéprávných národů žít ve společném státě. To by se ale podle Pitharta Češi museli přestat ztotožňovat s původní podobou federace a ideou čechoslovakismu (PITHART, P., *Úleva vzdělců*, s. 3).

⁴³⁹ Cit. dle tamt.

⁴⁴⁰ Tamt.

⁴⁴¹ Viz např. KROUPA, D., *Rozpadání Československa a návrat českého státu*. In: Literární noviny, č. 28, 16. 7. 1992, s. 3.

příliš jasné, na čem by samostatný český stát stavět svou existenci a jaký by měl být jeho ideový charakter.

Tento rozpor se projevil na konferenci, konané v říjnu 1992, tedy několik týdnů bezprostředně předcházejících rozpadu společného státu, v Míčovně Pražského hradu a pojmenované příznačně „Idea české státnosti“, jež se prostřednictvím příspěvků účastníků z řad historiků, filozofů, právníků, politiků či novinářů snažila najít nová myšlenková východiska a určit základní styčné body v nepřehledné a zmatené situaci rozpadu jednoho státního celku a vzniku nového.⁴⁴² Tato potřeba byla o to naléhavější, že se mohlo jevit, že rozhodnutí o vzniku českého státu vzniklo samovolně a jaksi nechtěně, v podstatě jako reakce na slovenské úsilí o vytvoření vlastního, nezávislého národního útvaru, a že s ním v české společnosti, desetiletí svou státnost spojující s existencí Československa, zatím neexistuje přílišné ztotožnění.

Vznik samostatného českého státu byl obecně chápán účastníky konference jako výrazný přelom a mezník, vybízející k hledání odpovědí na řadu otázek, jež organizátoři vytkli jako jakýsi pomyslný odrazový můstek debat a jež odrážely základní nejistoty v oblasti ideového zakotvení nového státního celku: „*Je rozdělení Československa dostatečným důvodem k ospravedlnění českého státu? Může český stát ospravedlnit svou existenci a získat důvěru občanů? Bude to stát národní nebo občanský? V jakém vztahu pak bude národnost k občanství?*“⁴⁴³ Jako nejasná se jevila rovněž otázka, zda je vůbec potřebné se pokoušet o zodpovězení či redefinici v minulosti stále znovu se objevující otázky po ideji českých dějin a smyslu existence českého národa. Jeden z účastníků diskuse, donedávna v exilu žijící Pavel Tigrid, se k hledání odpovědí na podobné úvahy vyslovil poměrně skepticky: „*Dříve než vyrazíme na naši novou státní cestu, měli bychom odhodit tu v české kotlině oblíbenou hru 'jací jsme'.* (...) *Kdykoliv (nebo obvykle, když) se*

⁴⁴² *Idea české státnosti*. In: Literární noviny, č. 47, 26. 11. 1992, s. 1 nebo *Konference o ideji české státnosti*. In: Prostor, 3. 11. 1992, s. 7. Konference se konala ve dnech 24. – 25. 10. 1992 a diskuse se odvíjela v několika sekcích – historické, filozoficko – teologické, politické a ústavní. Zúčastnila se jí řada významných osobností intelektuálního a veřejného života, např. P. Tigrid, D. Kroupa, K. Schwarzenberg, J. Petráň, D. Třeštík, P. Pithart, V. Bělohradský, J. Válka, J. Křen apod. Jejím hlavním cílem bylo poskytnout základní shrnující stanoviska těchto předních osobností podle jednotlivých diskusních sekcí k zásadním otázkám souvisejícím se vznikem samostatného českého státu.

⁴⁴³ TIGRID, P., *Proti existenciální úzkosti?* In: Literární noviny, č. 47, 26. 11. 1992, s. 1, 3.

něco nepodaří, kdykoliv prohrajeme, kdykoliv neuspějeme, kdykoliv se nás zmocní existenciální úzkost, tato debata sílí. Mám takový dojem, že tomu tak je právě teď.“

Nepopíral sice přímo potřebnost těchto úvah, na druhou stranu však dodával, že řešení vznesených otázek je potřeba v těchto přelomových okamžicích hledat jiným způsobem: „*Slov bylo mnoho, čin žádný. Po lednu 1993, soudím, potřebujeme viditelné činy, kus pragmatického masa. O slovní omáčku, hlavně tu kritickou, určitě nebude nouze.*“⁴⁴⁴ Podle Tigrida mimoto nastal čas hodit za hlavu, co bylo a zůstává neřešitelné, k čemuž prý patří také společná republika, a soustředit se na „vstup do Evropy“ a potvrzení české přináležitosti k ní, podle čehož by se měly odvíjet také diskuse na téma budoucího českého státu.

V podobném duchu vyzněly také jiné příspěvky, např. D. Třeštík vyzval, aby místo hledání nějakých idejí nového státu, byla raději udělána „inventura“ dějin a zvláště pak „balvanů“, jež je tíží. Soudobou hlavní potíž spatřoval v tom, že česká národnost splývala v minulosti se státem, tj. československým státem, a teď podle něj český národ stál před rozhodnutím, jakou cestu zvolit: zda zůstat „uřvanými“ Čechoslováky nebo se stát „*slušným a tolerantním malým národem západoevropského stylu.*“⁴⁴⁵ Tímto „západoevropským stylem“ byl nejen podle Třeštíka myšlen příklon k občanskému charakteru státu, který, jak již bylo poukázáno, byl dáván do protikladu s národně vymezenou státní ideou. Obdobně vyzněly rovněž závěry celé konference: v otázce charakteru budoucího samostatného českého státu bylo zúčastněnými dosaženo shody na tom, že i když český stát po oddělení Slovenska vzniká jako stát národní, jeho základy musí být budovány především na občanských principech a na otevření se Evropě; jeho hodnoty neměly být stavěny na nacionalismu, ale především na demokracii, která tak byla v podstatě chápána jako téměř jeho protiklad. Mezi účastníky panoval rovněž konsensus nad tím, že existence českého státu je nepochybná a je dána tradicí, a to i když prý vznikl vlastně nechtěně především proto, že bylo českou stranou respektováno slovenské právo na sebeurčení.

⁴⁴⁴ Cit. dle TIGRID, P., *Proti existenciální úzkosti?*, s. 1.

⁴⁴⁵ Tamt.

Významnou součástí těchto úvah se stala rovněž otázka Moravy, jež v podstatě představovala po odpadnutí nutnosti řešení vzájemného česko-slovenského vztahu hlavní problém, co se týkalo nejasných otázek v souvislosti se státoprávním uspořádáním, ale také vznesených nacionálně, etnicky či regionálně orientovaných požadavků. Jak je patrné jednak ze závěrů celé konference o výchozích perspektivách nově konstituovaného českého státu, tak také z celé výše popsané diskuse, podobně orientované způsoby identifikace některých skupin obyvatel byly všeobecně ve veřejném diskursu chápány převážně negativně a zvláště v souvislosti s pokusy o formování nových národních identit se objevovaly úvahy o škodlivosti nacionalismu, který byl v podstatě považován za potenciálně hlavní překážku v očekávaném „návratu do Evropy“. Např. historik Tomáš Staněk ve svém příspěvku na konferenci varoval před jednostranností „moravistů“, prosazujících restituci Země moravskoslezské; jejich neústupný postoj pomáhal podle něj zabránit rozvoji české státnosti a občanského vlastenectví, zaměřeného na celek českého státu jako daleko potřebnějšího prvku než egoistický, egocentrický nacionalismus s destruktivními prvky. Od toho již pak prý nebylo daleko k „slovakizaci“ moravské otázky a z toho logicky plynoucí destabilizaci nového státního celku. Bylo však současně voláno po aktivnějším řešení tohoto problému vzhledem k tomu, že na Moravě a ve Slezsku prý stále přetrvává pocit křivdy, který by neměl být politiky opomíjen⁴⁴⁶ - při jeho neřešení by prý totiž mohl dostat podobné rysy jako v případě Slovenska.⁴⁴⁷

Pokud by mělo být shrnuto výše řečené: ve sledovaných debatách byl fenomén zvýšeného moravského vědomí a na něj se vázících požadavků většinou reflektován do té míry, do jaké měl souvislost s jinými, za klíčové považovanými společenskými tématy, i když na druhou stranu lze vyzorovat, že mu byla přikládána velká závažnost. Klíčová se v debatě stala zvláště otázka rodícího se moravského nacionalismu, který byl ztotožňován s konkrétním politickým hnutím a provázen úvahami, co od něj a zvláště především od jeho zástupců lze do budoucna očekávat – proto bylo vystupování regionálních iniciativ a stran hodnoceno kriticky. Objevovaly se hlasy volající po řešení problému, aby bylo zabráněno

⁴⁴⁶ Viz příspěvek R. Malého na konferenci (*Konference o ideji české státnosti*. In: *Prostor*, 3. 11. 1992, s. 7).

⁴⁴⁷ Viz příspěvek J. Války, tamt.

možným negativním důsledkům působení moravských politických iniciativ, ale také hlasy odsuzující či ironizující tyto pokusy vycházející z prostředí moravského regionálního hnutí. Ovšem hlubší diskuse, která by se nesoustředila pouze na působení moravských politických iniciativ a z toho vyplývajících rizikových faktorů, a místo toho se pokusila zachytit hlubší souvislosti celého problému, jako např. otázku významu Moravy a Slezska pro konstituování českého národního vědomí či jejích specifík ve vztahu k Čechům a obsahům regionální tradice, až na výjimky rozvinuta nebyla. Celkový nárůst regionálního citění na Moravě a ve Slezsku tak byl ve třech primárně sledovaných periodických, Literárních novinách, Přítomnosti a Tvorbě, zúžen především na řešení aktuálních problémů, souvisejících hlavně s rodícími se nacionálními a etnickými tendencemi, již ovšem neproběhla žádná výraznější reflexe této regionální problematiky ve smyslu jejího širšího zaměření.

Závěr

Moravské regionální hnutí představovalo zvláštní sociální fenomén v kontextu polistopadového vývoje Československa a později České republiky. Především na základě mobilizačních aktivit několika regionálních iniciativ, pomocí nichž byla získána podpora nezanedbatelné části moravské veřejnosti, se vytvořilo regionální hnutí, které v první řadě usilovalo o znovuoobnovení samosprávného statusu pro Moravu a Slezsko, na nějž byly vázány další kulturní a ekonomické požadavky. Tento ohlas, kterého se záhy po listopadových událostech moravským iniciativám u části obyvatel Moravy a Slezska dostalo, bezpochyby souvisel s tehdejší větší otevřeností lidí vůči regionálně vymezeným vzorcům kolektivních identit a také s jejich zvýšenou ochotou ohodnocovat některé problémy, jež s sebou přinesly změny navázané na komplexní transformaci celé společnosti po roce 1989, skrze regionální rovinu. Tyto tendence, ať již s převažující regionální, etnickou či nacionální složkou, byly přitom vysledovatelné také v jiných postkomunistických evropských zemích - do velké míry totiž odrážely potřebu lidí osvojit si nové identifikační vzory a získat určitou jistotu ve zvláštním období přechodu, kdy se kompletně zhroutil předchozí, desetiletí budovaný ideový systém a nový, který by reprezentoval nastupující éru, se teprve začínal vytvářet.

Z tohoto pohledu představovalo také v tehdejší Československu převládnutí etnický, nacionálně nebo regionálně vymezených typů identity a s tím spojovaných aspektů jeden z řady možných směrů budoucího společenského vývoje. Nejvíce patrné se toto jevilo v případě Slovenska, ale stranou vzhledem k rychle se formujícímu moravskému regionálnímu hnutí nezůstala ani Morava. Na rozdíl od Slovenska však na Moravě tento směr nakonec nepřevládl a působení regionálního hnutí se stalo pouze přechodně relevantním společenským jevem. Hnutí totiž poměrně brzo ztratilo svou počáteční dynamiku, s níž v prvních měsících roku 1990 razantně vstoupilo do veřejného dění, aniž by ovšem dosáhlo toho, o co usilovalo, a to přesto, že jeho výchozí pozice nebyla vzhledem k poměrně širokému ohlasu části moravské a slezské veřejnosti vůbec špatná.

Pozitivní signály, které přicházely jak na základě ohlasů veřejnosti, tak některých příslibů od nejvyšších politických představitelů státu, dávaly zástupcům moravského regionálního hnutí naději na dosažení jimi vytyčených cílů. Jejich splnění bylo přitom chápáno jako určitá samozřejmost, k níž musí dojít vzhledem ke křivdám, ke kterým došlo v minulosti, především v roce 1949, když byla zrušena Země moravskoslezská. Několik měsíců krátce po listopadových událostech 1989 členové hnutí proto v jisté euforii z převratných změn a z očekávání nového, symbolického začátku, která byla patrná v celé společnosti, pojali přesvědčení, že obnovení samosprávného statutu Moravy a Slezska bude rychlou a poměrně nekomplikovanou záležitostí. Tomu odpovídalo také smířlivé jednání, ochota vyjednávat a odmítání všech podezření ze separatistických tendencí. Jak se však ukázalo, tento předpoklad byl mylný, a čím více byla tato skutečnost v průběhu let 1990 – 1992 členy moravských stran a iniciativ uvědomována, tím více rostl pocit křivdy, tentokrát již ovšem vzhledem k novému, demokratickému politickému vedení, a také rozhořčení, které vyvrcholilo v popisované radikalizaci. Ani tato změna vyjednávací strategie však nedokázala nic změnit na daném stavu věcí a naopak v celkové perspektivě měla velký podíl na postupném ztracení pozic hnutí jak mezi veřejností, tak na politické scéně, kde mělo prostřednictvím HSD-SMS možnost působit.

Příčiny této rychlé marginalizace, jež tvořily jednu z klíčových otázek v rámci této práce, je přitom potřeba hledat jak v nastíněných vnitřních aspektech vývoje hnutí, ale také v rychle se měnícím celospolečenském kontextu. Co se týká vnitřního vývoje, jedním ze signifikantních rysů po celé sledované období let 1990 – 1992 byla nejednotnost hnutí, která se projevovala již existencí několika iniciativ a politických stran, jež se po celou dobu nedokázaly domluvit na jednotnějším postupu, a jejich aktivity tak často působily navenek vcelku protichůdným dojmem. V očích veřejnosti hnutí nepřidaly ani různé spory, ať již mezi jednotlivými moravskými subjekty navzájem, nebo přímo uvnitř nich.

Zásadní pro každé sociální hnutí a jeho úspěch je rovněž volba vhodné strategie, což se ovšem nezdařilo v případě moravského regionálního hnutí. Dvě hlavní iniciativy, SMS a MOH, se záhy transformovaly do politických stran. Úspěch v prvních demokratických

parlamentních volbách v červnu 1990 té první z nich, přejmenované po deklarované přeměně na „politické hnutí“ na HSD – SMS, pro hnutí jako celek znamenal zásadní vstup do politiky, což umožnilo jeho působení na institucionalizované úrovni a velmi dobrou počáteční vyjednávací pozici. Působení v politické sféře před jeho členy otvíralo široké pole nových příležitostí. Na druhou stranu charakter hnutí ovšem znamenal, že nebyla možná plná akceptace standardizovaných politických zásad jako v případě klasické politické strany. To se projevilo v okamžiku, kdy se HSD-SMS coby hlavnímu zástupci hnutí na oficiální úrovni nepodařilo opakovaně prosadit své požadavky v ČNR. Tento neúspěch způsobil ve svém důsledku celkovou radikalizaci hnutí a také volbu pro politické strany jinak nestandardních prostředků, projevujících se v mobilizaci svých příznivců a pořádáním demonstrací. Hlavním podněcovatelem této radikalizace se přitom stala nově vzniklá Moravská národní strana, vůbec první obhajovatelka myšlenky moravského národa.

Radikální strategie sice v krátkodobé perspektivě přinesla dílčí úspěchy, jež ovšem hlavními představiteli hnutí, kteří měli rozhodovací pravomoci, nebyly dostatečně využity. Nabídka české vlády na zřízení zemského úřadu z ledna 1991, který mohl znamenat průlomové uznání zemského principu na symbolické úrovni, se jevila vůdcům hnutí pod vlivem vlastní převahy jako naprosto nedostatečná a byla odmítnuta. Další podobná příležitost se však již neopakovala a hnutí nedokázalo ze své zvolené radikální strategie v podstatě nic vytěžit. Na jednu stranu tak hnutí radikalizací dosáhlo maximální podpory moravské a slezské veřejnosti, současně však na úrovni politických jednání získalo pověst nedůvěryhodného partnera a dostávalo se do stále větší izolace. Poslední velkou šancí na dosažení cílů, jež moravské regionální hnutí deklarovalo, se stala jednání o ústavě samostatného českého státu poté, co bylo rozhodnuto o rozpadu československé federace. Ani zde se však hlavní požadavek na zřízení zemského zřízení, i když ve spolupráci s ostatními opozičními politickými stranami, nepodařilo proti vládní koalici v čele s ODS prosadit. Tento okamžik znamenal z hlediska hnutí velký zlom, od nějž se pak odvíjel jeho ústup z veřejné scény a ztráta získaných pozic. Moravské politické strany a iniciativy od roku 1992 začaly rychle ztrácet předtím získanou podporu části veřejnosti a postupně se

z někdejšího poměrně masového hnutí stále více stávala úzká skupina nejvěrnějších příznivců. Tento vývoj v podobě odlivu širších příznivců však nebyl jedinečný v případě moravského regionálního hnutí, naopak představuje typický moment také u jiných sociálních hnutí. Většinou bývá ještě urychlen, pokud hnutí nedosahuje ani dílčích očekávaných úspěchů.

Jako ještě důležitější se však v případě nezdaru moravských regionálních subjektů jeví vnější faktory, jež byly navázány na celospolečenský kontext. V tomto případě jím byla doba počínající celospolečenské transformace, kdy byla projednávána celá řada klíčových otázek a muselo být řešeno mnoho zásadních problémů, přičemž postavení Moravy a Slezska bylo pouze jedním z nich. Jak se ukázalo, v delším časovém horizontu nebylo možné držet jako prioritní právě tento problém, který se navíc potenciálně týkal pouze obyvatel na Moravě a částečně ve Slezsku, ale již ne obyvatel celé ČR. Rozhodující byly také postoje, které k problému samosprávného postavení Moravy zaujala jak česká, tak slovenská nejvyšší politická reprezentace. Ačkoliv ze strany části slovenských politických představitelů čas od času přicházely náznaky souhlasu s moravskými požadavky jako určitá součást jejich vyjednávací strategie s českou stranou, pro Slováky rozhodně nemohlo být přípustné, aby měl budoucí československý stát podobu trojfederace, tj. federativního státu, který by byl tvořen Čechami, Moravou a Slovenskem. To si také uvědomovalo české politické vedení, jehož prioritou bylo až do parlamentních voleb v polovině roku 1992 zachovat společnou federaci a předejít rozpadu státu. Především proto nepřipadala myšlenka trojfederace reálně v úvahu ani pro českou politickou reprezentaci.

Lze ovšem tvrdit, že tento postoj platil nejen v případě trojfederativního uspořádání, ale také později, když už bylo jasné, že se Československo rozpadne, a ve hře zůstala v druhé polovině roku 1992 pouze zemská varianta v rámci samostatné ČR. Jak se totiž ukázalo, jedna z hlavních příčin této neochoty spočívala v obavě vedení státu z fragmentace a oslabení státní moci na úkor nižších úrovní v situaci, kdy bylo chápáno jako potřebné ji spíše upevnit, aby bylo možné mít dostatečně silný mandát pro provádění zásadních reforem jako součástí transformačních procesů. Zásadní roli také hrály obavy

z vypuknutí nacionálně či etnicky založených nepokojů v České republice, takových, jaké v této době probíhaly v řadě jiných postkomunistických států, Jugoslávii počínaje a Sovětským svazem konče. V případě zvýšeného regionálního vědomí na Moravě, vědomé artikulace odlišné regionální identity a její politizace moravským regionálním hnutím bylo již jen krok od jeho obohacení o etnické a nacionální kategorie. K tomuto posunu směrem k národnímu vymezení v prostředí části moravských regionálních stran a iniciativ také skutečně došlo.

Závažnost, jaká byla tomuto posledně jmenovanému aspektu nejen mezi politickou reprezentací, ale také v rámci společnosti přikládána, dobře reflektují intelektuální debaty o tzv. moravské otázce v celostátních kulturně společenských periodikách a také na úrovni intelektuálních debat vedených v prostředí regionu (mimo samotné hnutí). Tyto debaty představovaly do velké míry reakci na aktivizaci moravského regionálního hnutí a zesilování regionálního povědomí. Jako diskusi podněcující se v nich ukázala zvláště jako kontroverzní chápání otázka (ne)existence moravského národa. Nejen ona, ale vůbec činnost moravského regionálního hnutí byly komentovány s výhradami a setkávaly se s menší či větší kritikou. Některými zúčastněnými bylo podotýkáno, zvláště v prostředí regionu, že by i souhlasili s myšlenkou samosprávy Moravy a Slezska, co bylo však označováno za největší problém, byli její hlavní obhajovatelé, tedy zástupci hnutí, kteří tuto myšlenku prosazovali a nejaktivněji bojovali za „práva“ Moravy. Byl jim často vyčítán oportunismus a sledování vlastních zájmů, ale také nebezpečná manipulace jak se symboly kolektivní identifikace, tak s řadou ekonomických a sociálních kategorií, což bylo chápáno jako nebezpečné snahy o rozvířování nacionálně či etnicky založených konfliktů.

Jako velký šok zajisté mezi intelektuálními elitami působil rozpad Československa a zánik společné federace. Strach z toho, že by se podobná situace mohla opakovat také v případě Moravy, v podstatě ještě utvrdila odmítavý postoj intelektuálních kruhů k moravským stranám a iniciativám. Především na základě těchto jmenovaných důvodů se převážná část intelektuální elity regionu nepřipojila k hnutí a zůstala stát stranou přímého dění, což v konečném důsledku mělo rovněž vliv na jeho celkový neúspěch.

Toto odmítání politizace regionální problematiky ovšem na druhou stranu neznamenal, že by zvláště v regionálních intelektuálních kruzích nebyla diskutována – byla pouze většinou uchopována na základě jejích kulturní, apolitických významů. Řešen byl např. také vzájemný vztah Čech a Moravy a jeho historický vývoj, přičemž tyto příspěvky zdůrazňovaly sounáležitost a příbuznost obou celků. Tyto konkrétní aspekty, tj. podoba a obsahy moravské nebo slezské identity či vztah Čech a Moravy, již nebyly příliš reflektovány v celostátních kulturních periodících, kde spíš byla pozornost na tzv. moravskou otázku soustředěna do té míry, do jaké měla souvislost s jinými, za důležité považovanými společenskými tématy.

Zcela odlišný než výše popisované debaty pak byl diskurs o tzv. moravské otázce, který rozvíjelo samotné hnutí, a to jak vzhledem k jeho obsahu, tak ke způsobu, jakým v něm byly vyjadřovány různé názory. V prostředí moravských regionálních iniciativ a stran tak byla vytvořena zcela osobitá interpretace problémů spojených s tzv. moravskou otázkou, jež měla poměrně jednotný charakter. Zvláštní pozornost byla přitom věnována konstruování regionální identity, která ovšem byla zasazena do aktuálního společenského kontextu v pojetí, které odpovídalo mobilizačním aktivitám hnutí.

Summary

Efforts to revive the autonomy of Moravia and Silesia, abolished by the newly established communist dictatorship in 1949, became an integral part of the comprehensive transformation of Czech society following the Velvet Revolution of 1989. The efforts were closely related to a rise in regional consciousness, which marked the creation of new, or rather the redefinition of old, collective identities at a time of deep social changes. Popular view links these efforts to a couple of Moravian initiatives, which entered the public sphere in the early 1990s and later turned into political parties. The Moravian regional parties were able to win over parts of the Moravian and Silesian public to support their goals. The support even brought some of them seats in the Czech National Council and in top-level federal assemblies in the 1990 election, the first free election since the communist takeover. Moravian regional parties were represented in the Czech Parliament until 1996, yet they had failed to push through their goals and had been, especially after 1992, quickly losing their influence. Although the Moravian Regional Movement, as the parties and their activities came to be collectively referred to, gained no permanent ground, it still represented a significant aspect of the social development at the time.

The aim of the thesis has been to offer a closer look at the Moravian Regional Movement as a special type of social movement, formed on the grounds of a collective effort at enforcing demands declared on the basis of regional specifications and the history of autonomous administration of Moravia and Silesia, the two former historical provinces.

The thesis discusses the scope of the Movement's activities over the period of 1990-1992 (the subject of the present research), which saw the establishment and rise of the Movement but also its relatively fast marginalisation at the end of the period. The cause of this marginalisation is to be seen in factors relating to the inner developments within the Movement: the lack of unity, internal disagreements and an inappropriate choice of the negotiation strategy. The failure of the Moravian regional parties and initiatives can be satisfactorily explained only within the context of the changes throughout society, in

particular within the context of the beginning post-communist transformation of the early 1990's and the break-up of Czechoslovakia.

The thesis has also examined the Intellectual discussion of the “Moravia Question”. The discussion unfolded following up on the increased regional consciousness and the activities by Moravian regional parties and initiatives. It is the then intellectual discourse which provides explanation patterns to help us understand the various aspects of the given social phenomena. The "Moravia Question", the actual subject of the discussion, was an umbrella term for a range of issues connected to the legal position of Moravia and Silesia within the state and the efforts at its renewal by Moravian regional initiatives and political parties; it is however also linked to the issue of regional identity and regional specificities. The thesis follows the intellectual discussion at both the regional (inside and outside the Movement) and the national levels.

Seznam literatury a pramenů

a)Knihy, sborníky

Agnew, J., *Place and Politics: the Geographical Mediation of State and Society*, Allen & Unwin, Boston 1987.

Alan, J. (ed.), *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945 – 1989*, NLN, Praha 2001.

Anderson, B., *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Karolinum, Praha 2008 (1. vyd. 1983).

Barth, F., *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organization of Culture Difference*, Scandinavian University Press, Oslo 1994 (1. vyd. 1969).

Bernitz, U., Weatherill, S., *The Role of Regions and Sub-national Actors in Europe*, Hart Publishing, Oxford 2005.

Blažek, P. (ed.), *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968 – 1989*, Ústav českých dějin FF UK, Dokořán, Praha 2005.

Bock, I. (ed.), *Kollektive Identitäten in Ostmitteleuropa - Polen und die Tschechoslowakei*, Edition Temmen, Bremen 1996.

Bourdieu, P., *Language and Symbolic Power*, Polity, Cambridge 1999 (1. vyd. 1991).

Cabada, L., Vodička, K., *Politický systém České republiky. Historie a současnost*, Portál, Praha 2003.

Cohen, A. P., *The symbolic Construction of Reality, The Symbolic Construction of Community*, Routledge, London 1995.

Čada, F., Dřimal, J., Chytlík, J. a kol., *Morava v českém státě*, Matice moravská, Brno 1948.

Čapka, F., *Morava. Stručná historie států*, Libri, Praha 2003.

Dayová, B., *Sametoví filozofové. Podzemní univerzita v Československu a role Vzdělávací nadace Jana Husa v letech 1979 – 1989*, Doplněk, Brno 1999.

Della Porta, D., Diani, M., *Social Movements: an Introduction*, Wiley-Blackwell, Blackwell 2006.

Eriksen, T. H., *Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě*, Triton, Praha/Kroměříž, 2007.

Eriksen, T. H., *Erhnicity and Nationalismus. Anthropological Perspectives*, Pluto Press, London/Sterling, Virginia 2002.

Fiala, P., Holzer, J., Strmiska, M. a kol., *Politické strany ve střední a východní Evropě*, Masarykova univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav, Brno 2002.

Giugni, M., McAdam, D., Tilly, CH., *How Social Movements Matter: Past Research, Present Problems, Future Developments*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1999.

Gjuričová, A., Kopeček, M. (eds.), *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*, Paseka, Praha/Litomyšl 2008.

Haslinger, P. (ed.), *Regionale und nationale Identitäten. Wechselwirkungen im Zeitalter moderner Staatlichkeit*, Ergon – Verl., Würzburg 2000.

Havelka, M., *Dějiny a smysl: obsahy, akcenty, a posuny „české otázky“ 1895 – 1989*, NLN, Praha 2001.

Havelka, M. (ed.), *Spor o smysl českých dějin 2, 1938 – 1989*, Torst, Praha 1995/2006.

Herb, G. H., Kaplan D. H. (eds.), *Nested identities: Nationalism, Territory, and Scale*, Rowman & Littlefield, Lanham 1999.

Holý, L., *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*, Sociologické nakladatelství, Praha 2001.

Hroch, M., *Nacionalismus. Čítanka textů ke studiu nacionalismu*, Slon, Praha 2002.

- Hughes, J., Keating, M. (eds.), *The Regional Challenge in Central and Eastern Europe. Territorial Restructuring and European Integration*. Regionalism & Federalism, č. 1, Peter Lang, Brusel 2003.
- Illner, M., *The Territorial Dimension of Public Administration Reforms in East Central Europe*, Sociologický ústav AV ČR, Praha 1997.
- Jenne, E. K., *Ethnic Bargaining: the Paradox of Minority Empowerment*, Cornell University Press, Ithaca 2007.
- Keating, M. (ed.), *Regions and Regionalism in Europe*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2004.
- Keating, M., *State and Regional Nationalism: Territorial Politics and the European State*, Harvester Print, New York 1988.
- Keating, M., *The New Regionalism in Western Europe. Territorial Restructuring and Political Change*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 1998.
- Kol. aut., *Historický vývoj právní úpravy správního řízení a dalších postupů ve veřejné správě*, Právnická fakulta Univerzity Palackého/Nakladatelství Periplum, Olomouc 2007.
- Kořalka, J., *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Argo, Praha 1996.
- Lindner, R. (ed.), *Die Wiederkehr des Regionalen. Über neue Formen kultureller Identität*, Campus Verlag, Frankfurt/New York 1994.
- Löwe, H.-D., Günther, H. T., Troebst, S. (eds.), *Minderheiten, Regionalbewußtsein und Zentralismus in Ostmitteleuropa*, Böhlau Verlag, Köln/Weimar/Wien 2000.
- Lozoviuk, P., *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*, Monographica, Univerzita Pardubice, Fakulta humanitních studií, Pardubice 2005.
- Malíř, J., Vlček, R. (eds.), *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*, Matice moravská, Brno 2001.
- Marek, J., Pánková, M., Šimová, P., *Veřejná správa v České republice*, Ministerstvo vnitra ČR, Praha 2005.

Mareš, M. (ed.), *Etnické a regionální strany po roce 1989*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2003.

McAdam, D., Tarrow, S., Tilly, CH., *Dynamics of Contention*, Cambridge University Press, Cambridge 2001.

Měchýř, J., *Velký převrat či snad revoluce sametová? Několik informací, poznámek a komentářů o naší takřečené něžné revoluci a jejích osudech 1989-1992*, Progetto, Praha 1999.

Mezihorák, F., *Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranté*, Mladá Fronta, Praha 1997.

Morris, A. D., Mueller, C. M., *Frontiers in Social Movement Theory*, Yale University Press, New Haven 1992.

Otáhal, M., *Opozice, moc, společnost 1969 – 1989. Příspěvek k dějinám „normalizace“*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Maxdorf, Praha 1994.

Otáhal, M., Vaněk, M., *Sto studentských revolucí. Studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1999.

Otázky národní identity - determinanty a subjektivní vnímání v podmínkách současné multietnické společnosti, Slezský ústav Slezského zemského muzea, Opava 2001.

Pernes, J., *Pod moravskou orlicí aneb dějiny moravanství*, Barrister Principal, Brno 1996.

Pohl, J., *Regionalbewußtsein als Thema der Sozialgeographie*, Laßleben, Kallmünz über Regensburg 1993.

Rychlík, J., *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992*, 2. díl, Academic Press/ Ústav T.G.Masaryka, Bratislava/Praha 1998.

Rychlík, J., *Rozpad Československa: česko-slovenské vztahy 1989 – 1992*, Academic Electronic Press, Bratislava 2002.

Řepa, M., *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století*, Doplněk, Brno 2001.

Šafaříková, V. a kol., *Transformace české společnosti 1989-1995*, Doplněk, Brno 1996.

Schlesinger, P., *Media, State and Nation. Political Violence and Collective Identities*, Sage Publications, London 1991.

Společnost v přerodu: Češi ve 20. století. Sborník referátů z cyklické konference Demokracie 2000, Masarykův ústav AV ČR, Praha 2000.

Stein, E., *Česko – Slovensko. Konflikt, roztržka, rozpad*, Academia, Praha 2000.

Swenden, W., *Federalism and Regionalism in Western Europe. A Comparative and Thematic Analysis*, Palgrave, Basingstoke/Hampshire 2006.

Štarha, I., *Přehled dějin správy na Moravě a ve Slezsku*, Publikace Moravského zemského archivu v Brně, Nová řada, sv. 9, Brno 2005.

Ther, P., Sundhaussen, H. (eds.), *Regionale Bewegungen und Regionalismen in europäischen Zwischenräumen seit der Mitte des 19. Jahrhunderts*, Herder Institut, Marburg 2003.

Válka, J., *Dějiny Moravy (I.) Středověká Morava*, Muzejní a vlastivědná společnost, Brno 1991.

Wodak, R. (ed.), *The Discursive Construction of National Identity*, Edinburgh University Press, Edinburgh 1999.

Znebežánek, F., *Sociální hnutí*, Sociologické nakladatelství, Praha 1997.

b) Články, studie

Bader, V. M., *Ethnische Identität und Ethnische Kultur. Grenzen des Konstruktivismus und der Manipulation*. In: *Forschungsjournal Neue soziale Bewegungen*, č. 1, 1995, s. 32 – 45.

Bock, I., *Die Wiedergeburt regionaler kultureller Traditionen in Mähren*. In: Bock, I. (ed.), *Kollektive Identitäten in Ostmitteleuropa - Polen und die Tschechoslowakei*, Edition Temmen, Bremen 1996, s. 134-184.

Bullmann, U., *Introduction*. In: BULLMANN, U., *Die Politik der dritten Ebene. Regionen im Europa der Union*, Nomos Verl. – Ges., Baden-Baden 1994, s. 9 – 10.

Cibulka, P., *Moravská politika a český státoprávní program v druhé polovině 19. století*. In: Malíř, J., Vlček, R. (eds.), *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*. Matice moravská, Brno 2001, s. 99 – 110.

Friedman, D., McAdam, D., *Collective Identity and Activism: Networks, Choises, and the Life of Social Movement*. In: Morris, A. D., Mueller, C. M. (eds.), *Frontiers in Social Movement Theory*, Yale University Press, New Haven 1992, s. 156 – 173.

Frolec, V., *Historické vědomí obyvatel Moravy a Slezska ve světle etnograficko-sociologického výzkumu v první čtvrtině roku 1990 a v historické perspektivě*. In: *Vlastivědný sborník moravský*, č. 42, 1990, s. 358-384.

Gruntorád, J., *Samizdatová literatura v Československu sedmdesátých a osmdesátých let*. In: Alan, J. (ed.), *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945 – 1989*, NLN, Praha 2001, s. 493 – 507.

Harvie, Ch., *Historical Perspectives on European Regionalism*. In: Bullmann, U., *Die Politik der dritten Ebene. Regionen im Europa der Union*, Nomos Verl. – Ges., Baden-Baden 1994, s. 419 – 430.

Haslinger, P., Holz, K., *Selbstbild und Territorium. Dimensionen von Identität und Alterität*. In: Haslinger, P. (ed.), *Regionale und nationale Identitäten. Wechselwirkungen im Zeitalter moderner Staatlichkeit*, Ergon – Verl., Würzburg 2000, s. 15-37.

Heiss, H., *Zur aktuellen Bedeutung Regionaler Akteure in Europa*. In: Ther, P., Sundhaussen, H. (eds.), *Bewegungen und Regionalismen in europäischen Zwischenräumen seit der Mitte des 19. Jahrhunderts*, Herder Institut, Marburg 2003, s. 285 – 291.

Hellmann, K.-U., *Soziale Bewegungen und kollektive Identität. Latenz, Krise und Reflexion sozialer Milieus*, In: *Forschungsjournal Neue soziale Bewegungen*, č.1, 1995, s. 68-81.

Hroch, M., *Nevítaná identita - nacionalismus jako odkaz komunismu?* In: *Mezinárodní vztahy*, č. 32, 1997, č. 4, s. 51-56.

Hughes, J., Gordon, C., Sasse, G., *The Regional Deficit in Eastward Enlargement of the European Union: Top Down Policies and Bottom Up Reactions*, Working Paper 29/01, Sussex European Institute, University of Sussex 2001. Internetový zdroj: www.one-europe.ac.uk, 4. 1. 2010.

Illner, M., *Regional Development in the Czech Republic before and after Accession. Some Speculative Scenarios*. In: Informationen zur Raumentwicklung, Sešit 11, prosinec 2001, s. 751 – 756

Ipsen, D., *Regionale Identität. Überlegungen zum politischen Charakter einer psychosozialen Raumkategorie*. In: Lindner, R. (ed.), Die Wiederkehr des Regionalen. Über neue Formen kultureller Identität, Frankfurt/New York: Campus Verlag, 1994, s. 232 – 254.

Jičínský, Z., Škaloud, J., *Transformace politického systému k demokracii*. In: Šafaříková, V. a kol., Transformace české společnosti 1989 - 1995, Doplněk, Brno 1996, s. 50-113.

Kaplan, D. H., *Territorial Identities and Geographic Scale*, In: Herb, G. H., Kaplan D. H. (eds.), Nested identities: Nationalism, Territory, and Scale. Rowman & Littlefield, Lanham 1999, s. 31 – 49.

Keating, M., *Regionalization in Central and Eastern Europe: The Diffusion of a Western Model?* In: Hughes, J., Keating, M. (eds.), The Regional Challenge in Central and Eastern Europe. Territorial Restructuring and European Integration. Regionalism & Federalism, č. 1, Peter Lang, Brusel 2003.

Kopeček, M., *Historická paměť a liberální nacionalismus v Česku a střední Evropě po roce 1989*. In: Gjuričová, A., Kopeček, M. (eds.), Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989, Paseka, Praha/Litomyšl 2008, s. 232 – 264.

Lozoviuk, P., *Etnoregionalismus a globalizace*. In: Lozoviuk, P., Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě, Monographica, Univerzita Pardubice, Fakulta humanitních studií, Pardubice 2005, s. 76 – 88.

Lozoviuk, P., *Moravanství a podoby jeho intersubjektivních konstrukcí*. In: Český lid, roč. 91, č. 3, 2004, s. 221-234.

Luft, R., *Die Grenz des Regionalismus: Das Beispiel Mähren im 19. und 20. Jahrhundert*, In: Ther, P. (ed.), *Regionale Bewegungen und Regionalismen in europäischen Zwischenräumen seit der Mitte des 19. Jahrhunderts*, Herder Institut, Marburg 2003.

Mareš, M., *Programy moravských regionálních stran*. In: Malíř, J., Vlček, R. (eds.), *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*, Matice moravská, Brno 2001, s. 195-200.

Musil, J., *Hlavní soudobá pojetí národa a nacionalismu*. In: *Společnost v přerodu: Češi ve 20. století. Sborník referátů z cyklické konference Demokracie 2000*. Masarykův ústav AV ČR, Praha 2000, s. 188 – 196.

Paasi, Anssi, *Bounded Spaces in the Modern World: Deconstructing 'Regional Identity'*. In: *Tijdschrift voor Economische et Sociale Geografie - Journal of Economic and Social Geography*, č. 2, 2002, s. 137-148.

Pánek, J., *Moravanství jako aktuální vědecký problém*. In: Malíř, J., Vlček, R. (eds.), *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*, Matice moravská, Brno 2001, s. 19-24.

Pernes, J., *Snahy o obnovu zemského zřízení na Moravě v letech 1968 - 1970*. In: Malíř, J., Vlček, R. (eds.), *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*, Matice moravská, Brno 2001, s. 173 – 186.

Prokop, R., *Identita moravské a slezské národnosti se v podmínkách České republiky nepotvrdila*. In: *Otázky národní identity - determinanty a subjektivní vnímání v podmínkách současné multietnické společnosti*, Slezský ústav Slezského zemského muzea, Opava 2001, s. 182-193.

Rucht, D., *Kollektive Identität. Konzeptionelle Überlegungen zu einem Desiderat der Bewegungsforschung*. In: *Forschungsjournal Neue soziale Bewegungen*, č.1, 1995, s. 9-23.

Řepa, M., *Svět symbolů a rozmach českého národního vědomí na Moravě*, In: Malíř, J., Vlček, R. (eds.), *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*, Brno 2001, s. 93-98.

Smith, A. D., *Etnický základ národní identity*. In: Hroch, M. (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus, Čítanka textů*, Slon, Praha 2003, s. 270 – 296.

Schmidtke, O., *Kollektive Identität in der politischen Mobilisierung territorialer Bewegungen*. In: *Forschungsjournal Neue soziale Bewegungen*, č.1, 1995, s. 24-31.

Strmiska, M., *Moravistická identitární mobilizace a konflikt centrum versus periferie v komparativní perspektivě*. In: Malíř, J., Vlček, R. (eds.), *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*, Matice moravská, Brno 2001, s. 187-194.

Troebst, S., *Regionalismus und Autonomiestreben im Ostmitteleuropa der Nach- „wende“ – zeit. Mährer und Russinen im Vergleich*. In: Löwe, H.-D., Günther, H. T., Troebst, S., *Minderheiten, Regionalbewußtsein und Zentralismus in Ostmitteleuropa*, Böhlau Verlag, Köln/Weimar/Wien 2000, s. 67 – 104.

Vévoda, R., *Brno před pádem komunistického režimu. K vývoji politické situace na konci 80. let 20. století*. In: Blažek, P. (ed.), *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968 – 1989, Ústav českých dějin FF UK, Dokořán, Praha 2005, s. 119 – 139.*

c) Prameny

Dokumenty, prohlášení

Deklarace práv lidu Moravy a Slezska, 28. 10. 1992.

Deklarace ustavení Moravskoslezské rady, 8. 11. 1991.

Charta pro Moravu a Slezsko, leden 1990.

Moravská národní strana. Stanovy, 16. 2. 1991.

Moravskoslezská deklarace. In: *Moravskoslezská neděle*, speciálně vydaný leták ke Kroměřížskému sněmu HSD-SMS, duben 1990, s. 10.

Návrh na rovnoprávné postavení Moravy a Slezska. In: *Trojdílné uspořádání státu. Návrh na rovnoprávné postavení Moravy a Slezska*, zvl. vydání, Index, srpen 1968, s. 1 – 2.

Program Moravské národní strany, září 1990.

Programové cíle Moravského národního kongresu. In: Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu, Moravský národní kongres, Brno 1993/1994.

Programové cíle pro volby 1990: Demokracie pro všechny, Moravské občanské hnutí.

Prohlášení k obnově činnosti Společnosti pro Moravu a Slezsko (strojopis, nedatováno, podepsáno Iniciativní skupinou Společnosti pro Moravu a Slezsko).

Prohlášení Moravské národní strany. Moravskoslezská orlice, č. 7, 29. 10. 1990, s. 2.

Prohlášení poslanců jihomoravského KNV. In: Trojdílné uspořádání státu. Návrh na rovnoprávné postavení Moravy a Slezska, zvl. vydání, Index, srpen 1968, s. 3.

Prohlášení ze shromáždění, 10. 2. 1990 (leták).

Provolání Moravského občanského hnutí. In: Balcárek, P., Drápela, J., Kačenka, F., Kladivo, A., Pecl, J., Svoboda, J., Boje Moravanů za obnovení zemské samosprávy Moravy a Slezska v letech 1989 – 2000. Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu 1999-2001, Brno 2001, s. 475.

Trojdílné uspořádání státu. Návrh na rovnoprávné postavení Moravy a Slezska, zvl. vydání, Index, srpen 1968.

Usnesení Federálního shromáždění č. 212 o obnovení moravsko-slezské samosprávy z 9. 5. 1990 (<http://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/usneseni/u0212.htm>, 2. 1. 2010).

Ústava České republiky, ústavní zákon č. 1/1993 Sb. ze dne 16. 12. 1992

Volební program Hnutí za samosprávnou demokracii - Společnost pro Moravu a Slezsko, HSD-SMS, červen 1990.

Prameny k debatám v prostředí moravského regionálního hnutí

Bárta, B., *Druhé křížení Moravy.* In: Moravský historický sborník – ročenka Moravského národního kongresu 1996 – 1998. Moravský národní kongres, Brno 1998, s. 309 – 376.

Bárta, B., *Druhé kříšení Moravy (2.)*. Rovnost, 9. 2. 1990, s. 6.

Drápela, J., Kačenka, F., *Parlamentní boje Moravanů o obnovu zemské samosprávy Moravy a Slezska*. In: Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu, Moravský národní kongres, Brno 2001, s. 556 – 563.

Balcárek, P., Drápela, J., Kačenka, F., Kladivo, A., Pecl, J., Svoboda, J., *Boje Moravanů za obnovení zemské samosprávy Moravy a Slezska v letech 1989 – 2000*. In: Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu 1999-2001, Moravský národní kongres, Brno 2001, s. 471 – 527.

Dopis Brňákům. Přetištěno v: Balcárek, P., Drápela, J., Kačenka, F., Kladivo, A., Pecl, J., Svoboda, J. 2001, s. 478.

Havlík, L. E., *Symboly moravské identity*. Moravskoslezská orlice, č. 14, 30. 11. 1990, s. 2.

Kryčér, J., *V zájmu Moravy a Slezska*. Moravskoslezská orlice, č. 25, 2. 7. 1991, s. 1.

Michna, P., *"Nacionální třetění", nebo jaro národů?* Moravskoslezská orlice, č. 4, 27. 1. 1991, s. 2.

Michna, P., *O tzv. "moravském separatismu"*. Moravskoslezská orlice, č. 14, 30. 11. 1990, s. 6.

Moravskoslezská neděle, speciálně vydaný leták ke kroměřížskému sněmu HSD-SMS, duben 1990.

Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu, Moravský národní kongres, Brno 1993/1994.

Moravský historický sborník – ročenka Moravského národního kongresu 1996 – 1998. Moravský národní kongres, Brno 1998.

Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu 1999-2001, Moravský národní kongres, Brno 2001.

Ovčáčiková, A., *Tisíciletý český sen a Morava*. In: Moravskoslezská neděle speciálně vydaný leták ke kroměřížskému sněmu HSD-SMS, duben 1990, s. 8.

Pecl, M., *Odešel Doc. PhDr. Lubomír E. Havlík, DrSc., Eq. M.* In: Moravský historický sborník – Ročenka Moravského národního kongresu 1999 - 2001, 2001, s. 461 – 464.

Procházka, J., *Neuzavřený národnostní proces.* Moravskoslezská orlice, č. 1, 10. 9. 1990, s. 6.

Projev B. Bárty. In: Moravskoslezská neděle, speciálně vydaný leták ke kroměřížskému sněmu HSD-SMS, duben 1990, s. 1 – 2.

Provolání ke slovenskému národu. In: Moravskoslezská neděle, speciálně vydaný leták ke kroměřížskému sněmu HSD – SMS, duben 1990, s. 10.

Prameny k debatám v prostředí regionu

-zh-, *Moravo, Moravo.* In: Střední Evropa – pražská verze, č. 13, červenec 1989, s. 120.

Akord včera, dnes a zítra. In: Akord, č. 10, 1991, obálka.

Diskuse: „Morava ve Střední Evropě.“ In: Střední Evropa – brněnská verze, č. 3, únor 1989, samizdat (bez paginace).

Frolec, V., *Historické vědomí obyvatel Moravy a Slezska ve světle etnograficko-sociologického výzkumu v první čtvrtině roku 1990 a v historické perspektivě.* In: Vlastivědný sborník moravský, roč. 42, 1990, s. 358 - 385.

Frolec, V., *Jednota moravská.* Slovácké noviny, 4. 2. 1991, s. 3.

Jelínek, M., *Čeština na Moravě.* In: Morava v českém státě včera, dnes a zítra, Moravské zemské muzeum, Brno 1992, s. 47 – 55.

Jelínek, M., „...*Litery hlaholu plná ústa.*“ In: ROK, č. 5, 1991, s. 47 – 56.

Jeřábek, R., *Národ a národnost. Kategorie psychologické?* In: ROK, č. 5, 1991, s. 7 – 8.

Jeřábek, R., Sirovátka, O., Holý, D., *Národ a národopis.* In: Morava v českém státě včera, dnes a zítra, Moravské zemské muzeum, Brno 1992, s. 25 – 36.

Krátká a dlouhá historie Střední Evropy. In: Střední Evropa, č. 122, 2004, s. 7 – 8.

Kříž, J. P., *Píseň o moravské zemi*. In: ROK, č. 1, 1991, s. 96.

Kuběna, J., ...*Vyznání moravské (z dopisu Mirku Holanovi z 12. ledna 1988)*. In: Střední Evropa – brněnská verse, č. 2, říjen 1988, samizdat (bez paginace).

Malíř, J., *Morava na předělu. K formování národního vědomí na Moravě v letech 1848 – 1861*. In: Časopis matice moravské, č. 109, 1990, s. 345 – 363.

Mezník, J., *Dějiny národu českého v Moravě*. In: ČČH, roč. 88, č. 1, 1990, s. 34 – 62

Mezník, J., *Co s Moravou?* In: Střední Evropa – brněnská verse, č. 2, říjen 1988, samizdat (bez paginace).

Mezník, J., *Glosy k diskusi o Moravě*. In: Proglas, č. 1, 1990, s. 24 – 25.

Morava jako životní pocit a program. In: Střední Evropa – brněnská verse, č. 2, říjen 1988, samizdat (bez paginace).

Morava v českém státě včera, dnes a zítra. Příspěvek k diskusi na téma: Jaký národ žije na Moravě? Moravské zemské muzeum, Brno 1992.

Nitter, E., *Svatí patroni Evropy*. In: Proglas, č. 1, 1990, s. 3 – 11.

První (k) ROK učiněn. In: ROK, č. 1, 1990, s. 62.

Rotrekl, Z., *Existence Moravy ve střední Evropě*. In: Střední Evropa – brněnská verse, č. 1, červenec 1988, samizdat (bez paginace).

Stránky pro Macechu. In: ROK, č. 6, 1991, s. 65 – 70.

Stránky pro Macechu. In: ROK, č. 2, 1992, s. 83.

Úvodní poznámka. In: Střední Evropa – brněnská verse, č. 1, červenec 1988, samizdat.

Válka, J., *Historická Morava a problém národa*. In: ROK, č. 5, 1991, s. 1 – 6.

Válka, J., *Zemská obec a vrchol dějin Moravy*. In: Morava v českém státě včera, dnes a zítra, Moravské zemské muzeum, Brno 1992, s. 24.

Za Moravu. Historická identita Moravy, Jednota moravská, Brno 1991.

Prameny k debatám v celostátních médiích

- Balajka, B., *Křivé zrcadlo obrození*. In: Tvar, č. 23, 6. 6. 1991, s. 1, 4.
- Benda, J., *Co to tam v té Praze děláte?* Lidové noviny, 2. 2. 1991, s. 16.
- Čornej, P., *Mýty, jistoty a hodnoty v českých dějinách*. In: Tvar, č. 5, 31. 3. 1991, s. 4, 5, 11.
- Čornej, P., *Příčiny sporu o smysl české minulosti*. In: Tvar, č. 8, 20. 2. 1992, s. 1, 6.
- Haman, A., *Národní (sebe)vědomí a nacionalismus. Poznámka k dopisu D. Třeštíka*. In: Literární noviny, č. 25, 25. 6. 1992, s. 4.
- Hanák, J., *Kolik republik*. Lidové noviny, 6. 2. 1991, s. 1.
- Hanák, J., *Pust'te to už z hlavy*. Lidové noviny, 24. 9. 1990, s. 1.
- Horálek, J., *Nacionalismus, nejde jen o slova*. In: Přítomnost, č. 3, 7. 3. 1991, s. 23.
- Idea české státnosti*. In: Literární noviny, č. 47, 26. 11. 1992, s. 1.
- Konference o ideji české státnosti*. In: Prostor, 3. 11. 1992, s. 7.
- Kořalka, J., *Češi jako moderní evropský národ*. In: Tvar, č. 24, 13. 6. 1991, s. 1, 4.
- Kořalka, J., *Historické problémy s národní identitou*. In: Přítomnost, č. 4, 1991, s. 18 – 19.
- Kroupa, D., *Rozpadání Československa a návrat českého státu*. In: Literární noviny, č. 28, 16. 7. 1992, s. 1, 3.
- Kuča, J., *Nejpevnější hranice v Evropě. Česko-moravské pomezí se neměnilo stovky let*. In: Respekt, č. 37, 14. 9. 1992, s. 4.
- Nakonečný, M., *O pořádek v dějinách*. In: Literární noviny, č. 10, 12. 3. 1992, s. 3.
- Pešek, J., *Nezlobte se, ale já jsem Čech*. In: Tvar, č. 15, 11. 4. 1991, s. 1, 8.
- Pithart, P., *Úleva vzdělců*. In: Literární noviny, č. 41, 15. 10. 1992, s. 3.

- Podiven, *Češi v dějinách nové doby – pokus o zrcadlo*, Rozmluvy, Praha 1991.
- Přibáň, J., *K otázkám ztracené identity*. In: Tvar, č. 2, 10. 1. 1991, s. 6.
- Přibáň, J., *K otázkám ztracené identity*. In: Tvar, č. 3, 17. 1. 1991, s. 6.
- Přibáň, J., *K otázkám ztracené identity*. In: Tvar, č. 4, 24. 1. 1991, s. 6.
- Příhoda, P., *Nevylít Moravu!* Lidové noviny, 7. 3. 1991, s. 1.
- Rak, J., *České (středoevropské) evropanství*. In: Tvar, č. 6, 6. 2. 1992, s. 1.
- Rak, J., *V zajetí mýtů*. In: Tvar, č. 19, 7. 5. 1992, s. 1, 4.
- Sláma, M., *Česká otázka z pohledu marxismu*. In: Tvar, č. 17, 25. 4. 1991, s. 4, 5.
- Tigrid, P., *Proti existenciální úzkosti?* In: Literární noviny, č. 47, 26. 11. 1992, s. 1, 3.
- Třeštík, D., *Carissime (List příteli M., profesorovi bratislavské univerzity)*. In: Literární noviny, č. 19, 14. 5. 1992, s. 1, 3.
- Třeštík, D., *České dějiny a čeští historikové po 17. listopadu*. In: ČČH, roč. 88, č. 1, 1990, s. 106 – 118.
- Třeštík, D., *Velká Morava – první společný stát Čechů a Slováků?* In: Přítomnost, č. 1, 24. 1. 1991, s. 16 – 17.
- Úleva z rozhodnutí*. In: Literární noviny, č. 24, 18. 6. 1992, s. 1.

Soudobá periodika

Akord, Brněnský večerník, Český časopis historický, Časopis Matice moravské, Lidové noviny, Literární noviny, Mladá Fronta, Mezinárodní vztahy, Moravské noviny, Moravskoslezská orlice, Proglas, Prostor, Přítomnost, Respekt, ROK (Revue otevřené kultury), Rovnost, Slovácké noviny, Střední Evropa – brněnská verze, Střední Evropa – pražská verze, Svobodné slovo, Tvar.

e) Internetové zdroje

cs.wikipedia.org

moravska-narodni-obec.ic.cz

www.one-europe.ac.uk

www.phil.muni.cz

www.pritomnost.cz

www.psp.cz

www.slovníkceskeliteratury.cz

www.czso.cz

www.volby.cz

f) Rozhovory

Rozhovor s J. Adámkem z 13. 6. 2009 (archiv autorky).

Rozhovor s I. Dřímalem z 20. 6. 2007 (archiv autorky).

Rozhovor s F. Hálou z 2. 5. 2007 (archiv autorky).